หนังสือชุดพระเกียรติคุณ
สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระอริยวงษญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (ศรี)

วัดระฆังโฆษิตาราม

๑

สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ศรี)

พระเกียรติคุณ

สมเด็จพระอริยวงษญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (ศรี)

วัดระฆังโฆษิตาราม

สุเชาวน์ พลอยชุม เรียบเรียง

พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงษญาณ (ศรี)

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

สุเชาวน์ พลอยชุม

พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงษญาณ (ศรี)

วัดระฆังโฆษิตาราม.__ กรุงเทพฯ :

มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.

101 หน้า

1. สมเด็จพระอริยวงษญาณ (ศรี)

I. ชื่อเรื่อง.

294.30922

ISBN 974-580-863-6

©สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

พิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๕๔๑ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พลอากาศเอก หะริน หงสกุล

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ
โทร. ๒๘๑๗๗๙๐

คำนำ

เนื่องในวโรกาสฉลองพระชนมายุครบ ๘๔ พรรษาเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐ มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ดำเนินการจัดสร้าง "โรงพยาบาลสกลมหาสังฆปริณายก" ขึ้น จำนวน ๑๙ แห่ง ในภูมิภาคต่าง ๆ เพื่อถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทั้ง ๑๙ พระองค์ เป็นการร่วมฉลองพระชนมายุเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ในวโรกาสดังกล่าวแล้ว และเพื่อให้ประชาชนทราบความเป็นมาของโครงการจัดสร้างโรงพยาบาลสกลมหาสังฆปริณายก พร้อมทั้งพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กองบรรณาธิการนิตยสารธรรมจักษุจึงได้เรียบเรียงพระประวัติสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารธรรมจักษุเป็นลำดับมา ปรากฏว่าเป็นที่สนใจของผู้อ่านทั่วไป ฉะนั้น เพื่อให้พระเกียรติคุณแห่งสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์เป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่ประชาชนยิ่งขึ้น มหามกุฏราชวิทยาลัยจึงได้จัดพิมพ์พระประวัติสมเด็จพระสังฆราชทุกพระองค์ที่เคยลงพิมพ์เผยแพร่ใน

นิตยสารธรรมจักษุนั้นขึ้นอีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น รวมเป็นหนังสือชุด **“พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์”** จำนวน ๑๙ เล่ม

เล่ม ๑ ในหนังสือชุดนี้คือ พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) พระองค์ที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์พระองค์แรก ๆ นั้น มีข้อมูลเกี่ยวกับพระประวัติน้อยมาก ปรากฏหลักฐานเฉพาะพระศาสนกิจที่สำคัญ ๆ บางเรื่องเท่านั้น เพื่อให้ผู้อ่านทราบถึงพระเกียรติคุณประการต่าง ๆ ของสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น ๆ ชัดเจนขึ้น และเพื่อประโยชน์ในทางการศึกษาอ้างอิง จึงได้นำพระนิพนธ์และเอกสารเกี่ยวกับสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น ๆ บางเรื่องมาพิมพ์เป็นภาคผนวกไว้ด้วย

ในเล่มนี้ ได้นำพระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งมีคำถวายวิสัชนาของพระสงฆ์มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานมารวมพิมพ์ไว้ เพราะสมเด็จพระสังฆราชที่ปรากฏในคำถวายวิสัชนาในพระราชปุจฉาเหล่านี้ คือสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดระฆังโฆษิตาราม คำวิสัชนาพระราชปุจฉาเหล่านี้จึงนับเป็นส่วนหนึ่งแห่งพระนิพนธ์ของสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น ที่

แสดงถึงพระปรีชาสามารถในทางพระปริยัติธรรม และพระมติในทางพระศาสนา ที่ควรแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง สำหรับอักขรวิธีในพระราชปุจฉาที่พิมพ์ครั้งนี้คงไว้ตามต้นฉบับเดิม

จึงหวังว่าหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** นี้ จักอำนวยประโยชน์แก่ผู้อ่านทั้งหลายตามสมควร

(พระมหารัชมงคลดิลก)
ผู้อำนวยการ

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
มิถุนายน ๒๕๔๑

สารบาญ

นำเรื่อง	(๑)
พระประวัติเบื้องต้น	๑
ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชครั้งแรก	๑
ทรงถูกถอดจากตำแหน่ง	๒
ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชครั้งที่ ๒	๓
พระกรณียกิจสำคัญ	๒๐
การสังคายนาพระไตรปิฎก	๒๐
การชำระสังฆมณฑล	๓๔
พระกรณียกิจพิเศษ	๔๒
พระอวสานกาล	๔๒
เชิงอรรถ	๔๓
ภาคผนวก	
พระราชปุจฉาในรัชกาลพระบาทสมเด็จ	
พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช	๔๗
พระราชปุจฉาที่ ๑	๔๗
แก้พระราชปุจฉาที่ ๑	๔๘
พระราชปุจฉาที่ ๗	๕๐
แก้พระราชปุจฉาที่ ๗	๕๐
พระราชปุจฉาที่ ๘	๕๒
แก้พระราชปุจฉาที่ ๘	๕๓

พระราชปุจฉาที่ ๙	๕๖
แก้พระราชปุจฉาที่ ๙	๕๗
พระราชปุจฉาที่ ๑๑	๕๙
แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๑	๖๐
พระราชปุจฉาที่ ๑๕	๖๒
แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๕	๖๓
พระราชปุจฉาที่ ๑๖	๖๗
แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๖	๖๘
พระราชปุจฉาที่ ๒๓	๖๙
แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๓	๗๐
พระราชปุจฉาที่ ๒๔	๗๓
แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๔	๗๔
พระราชปุจฉาที่ ๒๕	๗๖
แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๕	๘๐
พระราชปุจฉาที่ ๒๖	๘๓
แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๖	๘๓
พระราชปุจฉาที่ ๒๗	๘๕
แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๗	๘๕
พระราชปุจฉาที่ ๓๐	๘๙
แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๐	๙๐
พระราชปุจฉาที่ ๓๑	๙๐
แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๑	๙๓

นำเรื่อง

สมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณฐานันดร หรือสมณศักดิ์สูงสุดในทางการปกครองของคณะสงฆ์ไทย เป็นตำแหน่งที่มีมาคู่กับคณะสงฆ์ไทย ตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นอย่างต่ำ ตามหลักฐานดังที่ปรากฏในศิลาจารึกสมัยสุโขทัย ทรงดำรงอยู่ในฐานะองค์พระประมุขแห่งสังฆมณฑลทั่วราชอาณาเขตที่เรียกว่าสังฆปริณายกบ้าง มหาสังฆปริณายกบ้าง สกลมหาสังฆปริณายกบ้าง สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นผู้สถาปนาหรือแต่งตั้ง

สมัยกรุงสุโขทัย สมณศักดิ์สูงสุดในคณะสงฆ์เรียกว่า **พระสังฆราช** และสันนิษฐานว่า พระสังฆราชน่าจะมีมากกว่า ๑ องค์ กล่าวคือ เมืองใหญ่ ๆ น่าจะมีพระสังฆราชองค์ ๑ เป็นสังฆปริณายก หรือประมุขของสงฆ์บริษัทตลอดเขตเมืองนั้น

สมัยกรุงศรีอยุธยา ในชั้นต้นมี พระสังฆราช ๒ องค์ คือ เป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายคามวาสีองค์หนึ่ง มีราชทินนามว่า **พระพุทธโฆษาจารย์** เป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญวาสีองค์หนึ่ง มีราชทินนามว่า **พระวันรัตน** องค์ไหนเป็นผู้มีอายุพรรษามากองค์นั้นได้เป็น **สมเด็จพระสังฆราช** และมีคำว่า “สมเด็จ” นำหน้าราชทินนาม ดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า บางครั้งออกนาม **สมเด็จพระวันรัตน** บางครั้งออกนาม **สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์** ฉะนั้น ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช จึงเป็นสมณศักดิ์สูงสุดและมีเพียงองค์เดียว

มาถึงตอนปลายกรุงศรีอยุธยา จึงเกิดมีราชทินนามสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชขึ้นคือนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษาสังฆราชาธิบดี** ซึ่งสันนิษฐานว่า เกิดมีขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศเป็นครั้งแรก และได้ใช้เป็นแบบสืบมา

สมัยกรุงธนบุรี การปกครองคณะสงฆ์ก็ยังคงรูปแบบเหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยา คือมีสมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณศักดิ์สูงสุดและเป็นตำแหน่งสูงสุดทางการปกครอง และมีสมเด็จพระสังฆราชเพียงองค์เดียวเป็นประมุขของสงฆ์บริษัททั่วราชอาณาเขต แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่า ตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช มีราชทินนามว่าอย่างไร

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การปกครองคณะสงฆ์ก็ยังคงดำเนินไปเหมือนเมื่อครั้งกรุงธนบุรี มีตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณศักดิ์สูงสุดและเป็นประมุขแห่งสงฆ์บริษัททั่วราชอาณาเขต ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสมเด็จพระสังฆราชมีราชทินนามว่าอย่างไร กระทั่งสมัยรัชกาลที่ ๒ เมื่อทรงสถาปนา สมเด็จพระพนรัตน (มี) เป็นสมเด็จพระสังฆราช มีราชทินนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษญาณ ปริยัติวราสังฆราชาธิบดี** นำให้สันนิษฐานได้ว่า แม้ในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สมเด็จพระสังฆราชก็คงจะมีราชทินนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษญาณ** เช่นเดียวกัน

ราชทินนามนี้ได้ใช้เป็นแบบสืบมาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดให้แก้เป็น **สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ** และได้ใช้เป็นราชทินนามสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชสืบมาจนทุกวันนี้

แต่สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ปัจจุบัน ได้รับพระราชทานทินนามต่างไปจากสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ก่อน ๆ ว่า **สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช** จึงนับเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์แรกที่มิได้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ แต่ได้รับพระราชทานราชทินนามเป็นพิเศษเฉพาะพระองค์ ไม่ได้ใช้พระนามว่า **สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ** ตามแบบอย่างที่เคยเป็นมา

ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส เป็นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ที่สมเด็จพระสังฆราช แต่ไม่เรียกว่า สมเด็จพระสังฆราช เมื่อถึงคราวจะออกพระนามเรียกพระนามกรม เมื่อจะกล่าวถึงตำแหน่งเรียกต่อพระนามว่า **สมณุตมมหาสังฆปริณายก** เป็นครั้งแรกที่เจ้านายได้ทรงรับตำแหน่งนี้

ในรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษก แด่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส เป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่สมเด็จพระสังฆราช คำว่า **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า** ซึ่งใช้เรียกเจ้านายผู้ได้รับถวายมหาสมณุตมาภิเษกแทนคำว่า "สมเด็จพระสังฆราช" เกิดมีขึ้นในคราวนี้เป็นครั้งแรก

ต่อมาเมื่อ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนา พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ เป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า คำว่า **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า** ก็เกิดมีขึ้นในคราวนี้เป็นครั้งแรก

สรุปได้ว่า ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ สมณศักดิ์สูงสุดในคณะสงฆ์คือตำแหน่งที่ **สมเด็จพระสังฆราช** นั้นมีคำเรียกเป็น ๓ อย่าง คือ

๑. เจ้านายชั้นสูงผู้ได้รับถวายมหาสมณุตมาภิเษก (คือทรงได้รับสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระสังฆราช) เรียกว่า **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า** มี ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (พระองค์เจ้าวาสุกรี) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์) และสมเด็จพระมหา-

สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ) วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงเศวตฉัตร ๕ ชั้น สูงกว่าสมเด็จพระสังฆราชผู้ทรงเศวตฉัตร ๓ ชั้น

๒. พระบรมวงศานุวงศ์ผู้ทรงได้รับสถาปนาเป็นที่สมเด็จพระสังฆราช เรียกว่า **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า** มี ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ (หม่อมเจ้าภุชงค์) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (หม่อมราชวงศ์ชื่นนภวงศ์) วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงเศวตฉัตร ๕ ชั้น แต่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้รับพระราชทานฉัตรตาดเหลือง ๕ ชั้น

๓. ท่านผู้มิใช่พระบรมวงศานุวงศ์ เมื่อได้รับสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระสังฆราช เรียกว่า **สมเด็จพระสังฆราช** ทรงเศวตฉัตร ๓ ชั้น ดังที่ปรากฏทั่วไป

ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาต่อเนื่องกันมามิได้ขาดทุกรัชกาล กระทั่งถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เพียงพระองค์เดียว เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สิ้นพระชนม์แล้ว มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่

สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล ฉะนั้น ในรัชกาลที่ ๔ จึงว่างสมเด็จพระสังฆราชเกือบตลอดรัชกาลคือ ๑๕ ปี

ในรัชกาลที่ ๕ ในช่วง ๒๓ ปีแรกแห่งรัชกาล ก็มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชเช่นกัน กระทั่ง พ.ศ. ๒๔๓๔ จึงทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ พระองค์นั้นก็ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชเพียง ๑๐ เดือนเท่านั้นก็สิ้นพระชนม์ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยา-ลงกรณ์ สิ้นพระชนม์แล้ว ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) เป็นพระองค์ที่ ๒ ในรัชกาลสมเด็จพระสังฆราช (สา) ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช ๕ ปีเศษก็สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ หลังจากสมเด็จพระสังฆราช (สา) สิ้นพระชนม์แล้ว ก็มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล ฉะนั้น ในรัชกาลที่ ๕ จึงรวมเวลาที่ว่างสมเด็จพระสังฆราชอยู่ถึง ๓๔ ปี นับแต่รัชกาลที่ ๖ เป็นต้นมา จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชต่อเนื่องกันมามิได้ขาดจวบจนปัจจุบัน

แต่โบราณมา พระเถระผู้จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จ

พระสังฆราช รวมทั้งสมเด็จพระราชาคณะด้วยนั้น ปรากฏตามพระอธิบายของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ว่า **“เฉพาะบางรูปผู้ทรงคุณพิเศษ เช่น เป็นพระอุปัชฌายะหรือพระอาจารย์ของพระราชา...”** หากมิใช่เป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ก็ **“ทรงเลือกที่เป็นผู้ใหญ่ผู้เฒ่า”** กล่าวโดยสรุปก็คือ ท่านผู้จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชนั้นจะต้องมีความเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในทางใดทางหนึ่ง ฉะนั้น ในบางรัชกาลเมื่อหมดท่านที่ดำรงอยู่ในฐานะดังกล่าวแล้ว จึงไม่ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดเป็นสมเด็จพระสังฆราช และไม่ทรงสถาปนาสมเด็จพระราชาคณะบางตำแหน่ง เช่น ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (นาค) สิ้นพระชนม์ ทรงพระราชดำริจะสถาปนา พระพิมลธรรม (อู่) วัดสุทัศนเทพวราราม เป็นสมเด็จพระสังฆราช จนโปรดให้อาลักษณ์ร่างนามที่จะทรงตั้งและกำหนดวันที่จะทรงตั้งแล้ว แต่ทรงพระประชวรเสด็จสวรรคตเสียก่อน จึงยังมิทันได้ทรงตั้ง ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๔ ก็มิได้ทรงสถาปนา พระพิมลธรรม (อู่) เป็นสมเด็จพระสังฆราช แต่ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นที่ทรงเคารพ

นับถือมากในฐานเป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่และทรงเป็นครูอาจารย์แห่งราชสกุลวงศ์ เมื่อสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรสสิ้นพระชนม์แล้ว ไม่ทรงสถาปนาท่านผู้ใดเป็นสมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล

ในรัชกาลที่ ๕ ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ในพระองค์ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ สิ้นพระชนม์แล้ว ทรงสถาปนา สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา ปุสฺสเทว) เป็นสมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ในพระองค์ เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (สา) สิ้นพระชนม์แล้ว ไม่ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล แม้ว่าในขณะนั้นจะมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นประธานอยู่ในสังฆมณฑล ก็ไม่ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกหรือสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงอยู่ในฐานะเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ

ถึงรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช

เพราะทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ในพระองค์ ครั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสสิ้นพระชนม์แล้ว ทรงสถาปนาพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า เพราะทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ในพระองค์

หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ธรรมเนียมการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมดังที่กล่าวมาแล้ว คือมิได้ถือความสัมพันธ์เกี่ยวข้องในสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเป็นสำคัญ แต่ถือตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เป็นสำคัญ ซึ่งโดยหลักการแล้วก็คือ พระมหาเถระผู้มีสมณศักดิ์สูงสุดเป็นลำดับที่ ๑ จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช

การปกครองคณะสงฆ์ไทยแต่เดิมมา แบ่งเป็นคณะ แต่ละคณะมีเจ้าคณะใหญ่ปกครองโดยไม่ขึ้นแก่กัน ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายไว้ในพระมหาสมณศาสนฉบับหนึ่งว่า

"แต่ก่อน คณะแยกกันครอง หรือบางสมัยมีสังฆราชก็เจริญอายุพรรษา มีอยู่ก็เปนแต่เพียงกิตติมศักดิ์ กระทรวงธรรมการจำต้องทำน่าที่สังฆราช ฯ ผลเปนอย่างไรบ้าง ฯ" และในเชิงอรรถพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑

ตอนหนึ่งว่า **"คณะใหญ่ทั้ง ๔ นั้นต่างมิได้ขึ้นแก่กัน เมื่อมีกิจอันจะพึงทำร่วมกัน เสนาบดีกระทรวงธรรมการรับพระบรมราชโองการสั่งฯ เจ้าคณะรูปใดมีสมณศักดิ์สูง เสนาบดีก็พูดทางเจ้าคณะรูปนั้น ๆ"** สมเด็จพระสังฆราชจึงทรงดำรงอยู่ในฐานเป็นกิตติมศักดิ์ ผู้ทำหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชที่แท้จริงคือเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ซึ่งรับพระบรมราชโองการสั่ง (คือคำสั่ง) จากสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอีกทีหนึ่ง ฉะนั้น แต่โบราณมา ผู้ปกครองคณะสงฆ์ที่แท้จริงคือสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรับถวายมหาสมณุตมาภิเษก (คือทรงรับสถาปนาเป็น สมเด็จพระสังฆราช) ได้ทรงแนะนำกระทรวงธรรมการว่า **"ในเวลานี้ได้ฉันเป็นสังฆราชขึ้น น่าที่กระทรวงธรรมการจะปลดเปลื้องการพระสงฆ์ ที่ตนไม่ถนัดถวายฉันเสียให้เป็นเด็ดขาด จะเบาแรงเข้าและการจะดีขึ้น"** ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง **"ทรงมอบการทั้งปวงซึ่งเป็นกิจธุระพระศาสนา ถวายแด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้เป็นมหาสังฆปริณายก เพื่อทรงเป็นธุระปกครอง"** ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นต้นมา สมเด็จพระมหา-สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงเป็นผู้ทำให้พระสงฆ์ได้ปกครองพระสงฆ์กันเองเป็นครั้งแรก และทรงเป็นสมเด็จ

พระสังฆราชพระองค์แรกที่ทรงปกครองคณะสงฆ์โดยตรงด้วยพระองค์เอง ซึ่งได้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบมาจนทุกวันนี้

แม้ว่าลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ของไทยนับแต่อดีตมาจนปัจจุบัน จะแตกต่างกันไปบ้างตามความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า สมเด็จพระสังฆราชทุกพระองค์ทั้งในอดีตและในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ล้วนเป็นพระมหาเถระผู้ทรงพระเกียรติคุณและทรงปฏิบัติพระศาสนกิจเป็นคุณประโยชน์แก่พระศาสนาและชาติบ้านเมืองเป็นอย่างมาก แต่ประชาชนและพุทธศาสนิกชนจำนวนไม่น้อยที่ไม่ค่อยจะได้รู้จักความเป็นไปในส่วนพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์ ซึ่งทรงดำรงอยู่ในฐานเป็นอภิปูชนียบุคคลของชาติและทรงเป็นหลักชัยของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ฉะนั้น มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จึงได้ดำริจัดพิมพ์หนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** จำนวน ๑๙ พระองค์รวมเป็นหนังสือ ๑๙ เล่มขึ้น เพื่อเผยแพร่แก่ประชาชนทั่วไป แต่ละเล่มว่าด้วยพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์ คือ

เล่มที่ ๑ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดระฆังโฆษิตาราม

เล่มที่ ๒ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๓ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (มี) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๔ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สุก) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๕ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๖ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (นาค) วัดราชบุรณะ

เล่มที่ ๗ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เล่มที่ ๘ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๙ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๐ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๑๑ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จ

พระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๒ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทว) วัดสุทัศนเทพวราราม

เล่มที่ ๑๓ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๑๔ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภณ) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

เล่มที่ ๑๕ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทย) วัดสระเกศ

เล่มที่ ๑๖ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม

เล่มที่ ๑๗ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เล่มที่ ๑๘ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จ

พระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสน) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๙ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒน) วัดบวรนิเวศวิหาร

ในแต่ละเล่ม นอกจากจะเสนอพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์แล้ว ยังได้เสนอพระนิพนธ์บางเรื่องของแต่ละพระองค์และเอกสารสำคัญบางเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระประวัติหรือการคณะสงฆ์ในยุคนั้น ๆ ไว้ด้วย เพื่อความชัดเจนของเรื่องราวที่ปรากฏในพระประวัติ และเพื่อความสะดวกของผู้ที่สนใจจะศึกษาในรายละเอียดหรืออ้างอิง

พระประวัติสมเด็จพระสังฆราช ในหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** นี้ มหามกุฏราชวิทยาลัยได้นำลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารธรรมจักษุเป็นครั้งแรก ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้จึงเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒ และได้แก้ไขเพิ่มเติมในส่วนที่ผิดพลาดบกพร่องให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

จึงหวังว่าหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** นี้คงจะอำนวยประโยชน์แก่ผู้อ่านและผู้สนใจทั่วไป

สมเด็จพระสังฆราช (ศรี)
วัดระฆังโฆสิตาราม (วัดบางว้าใหญ่)

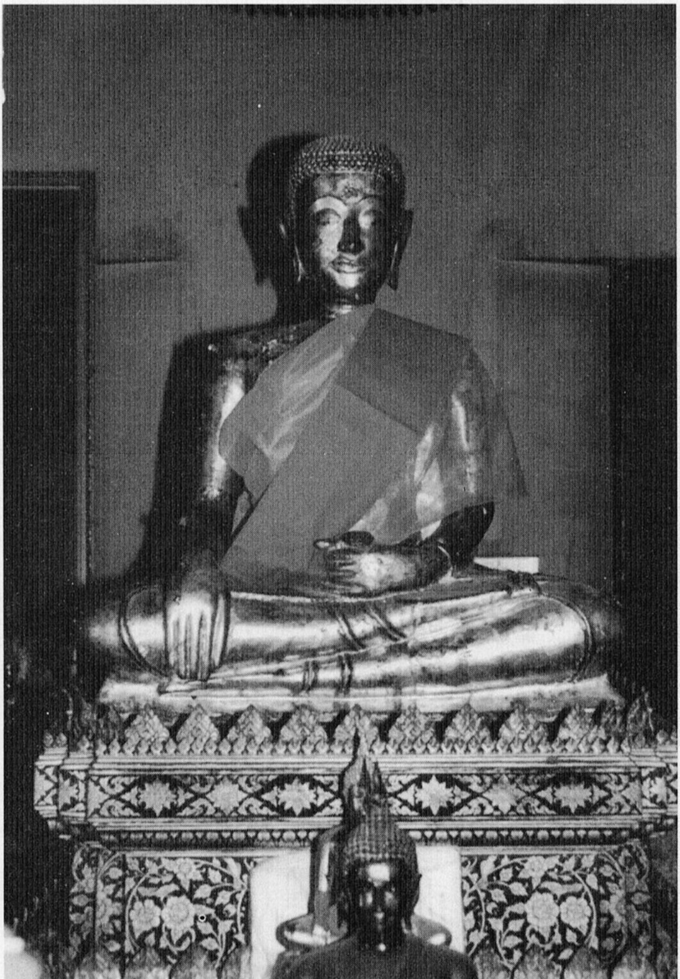

พระรูปปั้น
ที่บรรจุพระอัฐิสมเด็จพระสังฆราช (ศรี)
ในพระวิหาร ณ วัดระฆังโฆษิตาราม

พระเกียรติคุณ

สมเด็จพระอริยวงษญาณ

สมเด็จพระสังฆราช (ศรี)

พระประวัติเบื้องต้น

สมเด็จพระสังฆราชพระองค์แรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีพระนามเดิมว่า ศรี (บางตำราเขียนว่า สี) พระประวัติในเบื้องต้น มีความเป็นมาอย่างไรไม่ปรากฏหลักฐาน ปรากฏแต่เพียงว่า เดิมเป็นเพียงพระอาจารย์ศรี อยู่วัดพระเจ้าพนัญเชิงกรุงเก่า เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าข้าศึก พ.ศ. ๒๓๑๐ ได้หนีภัยสงครามไปอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช[๑]

ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชครั้งแรก

ครั้น พ.ศ. ๒๓๑๒ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จลงไปตีเมืองนครศรีธรรมราชทรงพบพระอาจารย์ศรี ณ เมืองนครศรีธรรมราชนั้น จึงทรงอาราธนาให้มาอยู่วัดระฆังแต่ครั้งที่ยัง

มีชื่อว่า วัดบางว้าใหญ่[๒] ครั้นเสด็จกลับจากเมืองนครศรีธรรมราชมายังกรุงธนบุรีแล้ว สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ทรงตั้งพระอาจารย์ศรี เป็นสมเด็จพระสังฆราช ใน พ.ศ. ๒๓๑๒ นั่นเอง[๓] นับเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑ แห่งกรุงธนบุรี

ถูกถอดจากตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช

ถึง พ.ศ. ๒๓๒๔ อันเป็นปีสุดท้ายแห่งรัชกาล สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมีพระสัญญาวิปลาสสำคัญพระองค์ว่าได้บรรลุพระโสดาปัตติผล จึงดำรัสถามพระราชาคณะว่า พระสงฆ์ปุถุชนจะไหว้นบเคารพคฤหัสถ์ซึ่งเป็นพระโสดาบันบุคคลได้หรือไม่ พระราชาคณะบางพวกที่เกรงพระราชอาญาก็ถวายพระพรว่า พระสงฆ์ปุถุชนควรจะไหว้นบคฤหัสถ์ที่เป็นพระโสดาบันบุคคลได้ แต่สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดบางว้าใหญ่ พระพุฒาจารย์ วัดบางว้าน้อย พระพิมลธรรม วัดโพธาราม ถวายพระพรว่า “ถึงมาตรว่าคฤหัสถ์เป็นพระโสดาก็ดี แต่เป็นหินเพศต่ำ อันพระสงฆ์ถึงเป็นปุถุชน ก็ตั้งอยู่ในอุดมเพศอันสูง เหตุทรงผ้ากาสาวพัสตร์และพระจตุปาริสุทธิศีลอันประเสริฐ ซึ่งจะไหว้นบคฤหัสถ์ อันเป็นพระโสดานั้นก็บมิควร”

พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระพิโรธว่าถวายพระพรผิดจากพระบาลี เพราะพระสงฆ์ส่วนมากถวายพระพรว่าควร มีเพียงสามรูปนี้เท่านั้นที่ถวายพระพรว่าไม่ควร จึงมีพระราชดำรัสให้

พระโพธิวงศ์ พระพุทธโฆษาจารย์ เอาตัวสมเด็จพระสังฆราช พระพุฒาจารย์ พระพิมลธรรม กับทั้งฐานาบาเรียนอันดับซึ่งเป็นอันเตวาสิกสัทธิวิหาริก รวมทั้งสามพระอารามเป็นพระสงฆ์ถึง ๕๐๐ รูป ไปลงทัณฑกรรม ณ วัดหงส์ทั้งสิ้น สำหรับพระราชาคณะให้ตีหลังรูปละร้อยที พระฐานาบาเรียนให้ตีหลังรูปละห้าสิบที แล้วให้ไปขนอาจมชำระเว็จกุฎีที่วัดหงส์ด้วยกันทั้งสิ้น สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะทั้งสามรูปนั้นโปรดให้ถอดจากสมณศักดิ์ฐานันดรลงเป็นพระอนุจร แล้วโปรดให้คุมตัวไว้ที่วัดหงส์นั้น แล้วทรงตั้งพระโพธิวงศ์ เป็นสมเด็จพระสังฆราช ตั้งพระพุทธโฆษาจารย์เป็นพระวันรัตน[๔] เหตุการณ์ครั้งนี้แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) และพระราชาคณะทั้งสองรูปดังกล่าว เป็นพระเถระที่เคร่งครัดมั่นคงในพระธรรมวินัย แม้จะต้องเผชิญกับราชภัยอันใหญ่หลวงก็มิได้หวั่นไหว นับเป็นพระเกียรติคุณที่สำคัญประการหนึ่งของสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น

ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชครั้งที่ ๒

ครั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงปราบดาภิเษกและสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ หลังจากที่ได้ทรงจัดการฝ่ายอาณาจักรเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็ได้ทรงจัดการฝ่ายพุทธจักร เพื่อให้พระพุทธศาสนาและ

สังฆมณฑลเจริญรุ่งเรืองสืบไป ซึ่งการครั้งนี้พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาได้บันทึกไว้ว่า

"ในปีขาล จัตวาศกนั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ จึงดำรัสปรึกษากันว่า ฝ่ายข้างอาณาจักรเราจัดแจงตั้งแต่งข้าราชการตามตำแหน่งเสร็จแล้ว ควรจะจัดแจงฝ่ายพระพุทธจักรทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาซึ่งเสื่อมทรุดเศร้าหมองนั้นให้วัฒนาการรุ่งเรืองสืบไป จึงดำรัสให้สมเด็จพระสังฆราช พระพุฒาจารย์ พระพิมลธรรม ซึ่งพระเจ้าตากให้ลงโทษถอดเสียจากพระราชาคณะนั้น โปรดให้คงที่สมณฐานันดรศักดิ์ดังเก่า ให้คืนไปอยู่ครองพระอารามเดิม และสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทั้งสองพระองค์จึงดำรัสสรรเสริญว่า พระผู้เป็นเจ้าทั้งสามพระองค์นี้ มีสันดานสัตย์ซื่อมั่นคงดำรงรักษาพุทธศาสนาโดยแท้ มิได้อาลัยแก่กายและชีวิต ควรเป็นที่นับถือไหว้นบเคารพบูชา แม้นมีข้อสงสัยสิ่งใดในพระบาลีไปภายหน้า จะได้ประชุมพระราชาคณะไต่ถาม ถ้าพระผู้เป็นเจ้าทั้งสามพระองค์ว่าอย่างนี้แล้ว และพระราชาคณะอื่นๆ จะว่าอย่างหนึ่งไปก็คงจะเชื่อถือถ้อยคำพระผู้เป็นเจ้าทั้งสาม ซึ่งจะเชื่อถ้อยฟังความคำพระราชาคณะอื่น ๆ ที่พวกมากนั้นหามิได้ ด้วยเห็นใจเสียครั้งนี้แล้ว ๆ โปรดให้พระสงฆ์วัดบางว้าใหญ่ และวัดโพธารามเข้ามาบิณฑบาตในพระราชวังหลวงทั้งสองพระอาราม ให้ผลัดเวรวัดละเจ็ดวันเป็นนิตย์นิรันดรกาล แล้วให้รื้อพระตำหนักทอง

ของเจ้าตากไปปลูกเป็นกุฎีถวายสมเด็จพระสังฆราช ณ วัดบางว้าใหญ่ แล้วดำรัสว่า พระสังฆราชชื่น วัดหงส์ ซึ่งเจ้าตากตั้งขึ้นใหม่นั้น ก็เป็นพวกอาสัตย์ สอพลอพลอยว่าตามนายแก้วนายทองอยู่ มิได้เป็นตัวต้นเหตุ แต่รู้พระไตรปิฎกมากเสียดายอยู่อย่าให้สึกเสียเลย และที่พระวันรัตนนั้นว่างอยู่หาตัวมิได้ จึงโปรดตั้งเป็นพระธรรมธิราราชมหามุนีว่าที่พระวันรัตน

อนึ่ง พระราชาคณะทั้งปวงนั้นก็ว่าตามกันไปด้วยกลัวพระราชอาญา ทรงพระกรุณาให้ยกโทษเสียทั้งสิ้น แต่ที่พระธรรมโคดมนั้นต้องกับพระนามพระสัพพัญญูเจ้า จึงดำรัสให้แปลงนามเสียใหม่ โปรดให้พระเทพกวีเลื่อนขึ้นเป็นพระธรรมอุดม ให้พระธรรมโกศาวัดปากน้ำเป็นพระเทพกวี ให้มหานากเปรียญเอกวัดบางว้าใหญ่เป็นพระพุทธโฆษาจารย์ ให้มหาเรืองข้าหลวงเดิมอยู่วัดบางว้าใหญ่เป็นพระเทพมุนี ให้มหาเกสรเปรียญโทวัดโพธารามเป็นพระญาณสิทธิ

อนึ่ง ที่พระอุบาลีนั้นก็ต้องกับนามพระอรหันต์ จึงดำรัสให้แปลงนามเสียใหม่ ให้มหามีเปรียญเอกวัดเลียบเป็นพระวินัยรักขิตแทนที่พระอุบาลี และพระพุฒาจารย์วัดบางว้าน้อยนั้น ชราอาพาธลงก็ดับสูญ ทรงพระกรุณาให้กระทำฌาปนกิจแล้ว ให้นิมนต์พระเทพมุนีไปอยู่ครองอารามวัดบางว้าน้อยแทน จึงโปรดให้พระพรหมมุนี วัดบางว้าใหญ่เลื่อนเป็นพระพุฒาจารย์ โปรดให้มหาทองดีเปรียญเอกวัดหงส์เป็นพระ

นิกรมไปครองวัดนาค แล้วโปรดให้พระครูเทพสิทธิเทพาธิบดี พระครูศรีสุนทรากษรวิจิตร เป็นตำแหน่งคู่สวดในสมเด็จพระสังฆราชไปอยู่วัดกลาง แล้วให้นิมนต์พระอาจารย์วัดท่าหอยคลองตะเคียนแขวงกรุงเก่า ลงมาอยู่ครองวัดพลับ ให้เป็นพระญาณสังวรเถร ให้พระอาจารย์วัดสมอรายเป็นพระปัญญาวิสารเถร ให้พระญาณไตรโลกวัดเลียบเลื่อนเป็นพระพรหมมุนี

อนึ่ง หลวงธรรมรักษาเจ้ากรมสังฆการีขวา ซึ่งเป็นพระพิมลธรรมก่อนนั้น ต้องสึกครั้งแผ่นดินเจ้าตาก ว่าต้องอธิกรณ์อทินนาทาน ทรงแคลงอยู่ จึงให้พิจารณาไล่เลียงดูใหม่ ก็บริสุทธิ์อยู่ หาขาดสิกขาบทไม่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้กลับเข้าบวชใหม่ ให้เป็นพระญาณไตรโลก อยู่วัดสลัก โปรดให้มหามีปากแดงเปรียญเอกวัดคอกกระบือเป็นพระโพธิวงศ์

อนึ่ง พระราชาคณะฝ่ายรามัญนั้นยังหาตัวมิได้ จึงทรงพระกรุณาให้จัดพระมหาเถรฝ่ายรามัญ ซึ่งรู้พระวินัยปริยัติได้สามพระองค์ ทรงตั้งเป็นพระมหาสุเมธาจารย์พระองค์หนึ่ง พระไตรสรณธัชพระองค์หนึ่ง พระสุเมธน้อยพระองค์หนึ่ง และสมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวัง ฯ ทรงสร้างพระอารามขึ้นใหม่ให้นามวัดตองปุ นิมนต์พระสงฆ์รามัญมาอยู่ ให้พระมหาสุเมธาจารย์เป็นเจ้าอาราม อนึ่ง พระไตรสรณธัชนั้น มีพระราชโองการโปรดให้อยู่ ณ วัดบางหลวง เป็นเจ้าคณะรามัญในแขวงเมืองนนทบุรีและเมืองสามโคก พระสุเมธน้อยนั้นให้เป็น

เจ้าอารามวัดบางยี่เรือใน

อนึ่ง ครั้งแผ่นดินเจ้าตากนั้น พระราชาคณะฐานาเปรียญทั้งปวงได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดเหมือนข้าราชการฝ่ายฆราวาส ทรงเห็นได้ว่าไม่ควรจะทรงถวายเงินเดือนเป็นนิตยภัตทุก ๆ เดือน จึงพระธรรมธิราราชมหามุนีถวายพระพรว่า ซึ่งจะทรงถวายเงินแก่พระสงฆ์ พระสงฆ์รับนั้นไม่ควร ต้องอาบัติปาจิตตีย์ จึงดำรัสให้วิเสทนอกแต่งสำรับกับปิยจันหัน ไปถวายพระราชาคณะและพระเปรียญในเพลาเช้าทุก ๆ พระอาราม ขณะนั้นพระเทพมุนีซึ่งเป็นข้าหลวงเดิม จึงเข้ามาถวายพระพรว่า ซึ่งสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าจะมาทรงเชื่อถือกระทำตามถ้อยคำสมเด็จเจ้าชื่นนั้นไม่ควรนัก ด้วยสมเด็จเจ้าชื่นองค์นี้เป็นคนอาสัตย์สอพลอ กระทำให้แผ่นดินเจ้าตากฉิบหายเสียครั้งหนึ่งแล้ว สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระพิโรธว่า พระเทพมุนีมาเจรจาหยาบช้าแสร้งจะให้เหมือนแผ่นดินเจ้าตาก จึงดำรัสให้ถอดเสียจากพระราชาคณะ แล้วโปรดให้พระเทพโมลีวัดสังขจายเป็นพระเทพมุนีแทน โปรดให้มหาศรีเปรียญเอกวัดพลับเป็นพระเทพโมลี แล้วดำรัสว่าวัดแจ้งวัดท้ายตลาดทั้งสองพระอารามนี้ แต่ก่อนเป็นวัดภายในพระราชวัง ไม่มีพระสงฆ์อยู่ จึงทรงพระกรุณาให้สร้างกุฎีเสนาสนสงฆ์ทั้งสองอาราม แล้วโปรดให้นิมนต์พระเทพโมลีวัดพลับ กับพระสงฆ์อันดับมาอยู่ ณ วัดท้ายตลาด แล้วโปรด

ให้พระปลัดสมเด็จพระสังฆราชเป็นพระโพธิวงศาจารย์ โปรดให้พระครูเมธังกรเป็นพระศรีสมโพธิ ให้นิมนต์พระราชาคณะทั้งสองพระองค์กับทั้งพระสงฆ์อันดับ มาจากวัดบางว้าใหญ่ลงมาอยู่ ณ วัดแจ้ง ให้มีพระสงฆ์ขึ้นทั้งสองพระอาราม และครั้งนั้นโปรดให้แจกกฎหมายประกาศ ห้ามมิให้พระสงฆ์ทั้งปวงรับวัตถุปัจจัยของทายก

ขณะนั้นพระพุฒาจารย์ ซึ่งเป็นศิษย์สมเด็จพระสังฆราชไปเข้าพวกพระธรรมธิราราชมหามุนีวัดหงส์ ปรึกษาเห็นด้วยกันว่าวัดนาควัดกลางมีอุปจาระใกล้กันนัก จะมีพัทธสีมาต่างกันนั้นมิควร ควรจะมีพัทธสีมาแห่งเดียว ร่วมกระทำอุโบสถสังฆกรรมในพัทธสีมาอันเดียวกัน จึงให้พระพุฒาจารย์เป็นผู้ว่า เข้ามาถวายพระพรสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ จึงดำรัสให้ประชุมพระราชาคณะปรึกษาพร้อมกัน ณ วัดบางว้าใหญ่ ในสำนักสมเด็จพระสังฆราชว่าจะควรมิควรประการใด และพระราชาคณะทั้งปวงมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน ปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า อารามทั้งสองนั้นมีคลองคั่นเป็นเขต ควรจะมีพัทธสีมาต่างกันได้ ด้วยมีตัวอย่างมาแต่โบราณ ครั้งกรุงเก่านั้นพระอารามก็ใกล้ ๆ กัน มีอุโบสถ-ผูกพัทธสีมาต่าง ๆ กัน มีมาแต่ก่อนเป็นอันมาก ซึ่งจะว่าเป็นพัทธสีมาอันเดียวกันนั้นมิชอบ และพระธรรมธิราราชมหามุนีกับพระพุฒาจารย์ก็แพ้ในที่ประชุมนุมพิพากษา ราชบุรุษนำเอา

คำปรึกษาพระราชาคณะขึ้นกราบบังคมทูล สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ก็ทรงพระพิโรธแก่พระพุฒาจารย์ว่าเจรจาอวดรู้กว่าผู้ใหญ่ ดำรัสให้ถอดพระพุฒาจารย์เสียจากพระราชาคณะ และสมเด็จพระสังฆราชจึงตรัสประกาศเรียกว่ามหาอกตัญญู มิได้นับถือถ้อยคำชี้ต้นอาจารย์ของตน ไปเข้าด้วยพวกวัดหงส์ ครั้นอยู่มามิได้ช้าจึงพระปลัดจันทร์เป็นปลัดพระรัตนมุนีแก้ว ซึ่งสึกออกมาเป็นพระอาลักษณ์นั้น มาฟ้องยกอธิกรณ์พระธรรมธิราราชมหามุนีในสำนักสมเด็จพระสังฆราชว่า เดิมพระธรรมธิราราชมหามุนีถวายพระพรสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ห้ามมิให้พระสงฆ์รับวัตถุปัจจัย บัดนี้พระธรรมธิราราชมหามุนีเอาผ้าส่าน ซึ่งทรงถวายเป็นบริขารเครื่องยศนั้นไปขายแก่พระศุภรัตถี พระศุภรัตถีซื้อไว้เป็นวัตถุแปดตำลึง สมเด็จพระสังฆราชจึงให้ราชบุรุษกราบบังคมทูลทรงพระกรุณาดำรัสให้พระยาพระเสด็จเป็นตระลาการชำระคดีพิจารณาสืบสวนได้ความเป็นสัตย์สมคำฟ้อง ทรงพระพิโรธดำรัสให้พระสังฆราชพิพากษาโทษพระธรรมธิราราชมหามุนี ลงทัณฑกรรมให้ขนทรายห้าร้อยตะกร้า แล้วให้ถอดเสียจากที่ให้ลดลงมาเป็นพระธรรมไตรโลก แล้วโปรดให้พระธรรมเจดีย์วัดสลัก เลื่อนขึ้นเป็นพระวันรัตนแทน โปรดให้พระญาณสมโพธิ วัดหงส์ เลื่อนขึ้นเป็นพระธรรมเจดีย์

ในลำดับนั้น พระปลัดจีนวัดนาคมาฟ้องยกอธิกรณ์

พระนิกรมเจ้าอารามในสำนักสมเด็จพระสังฆราช ว่าพระนิกรมจูบผ้าห่มฉิมภรรยาพระยามหานุภาพ สมเด็จพระสังฆราชให้ราชบุรุษกราบทูล ทรงพระกรุณาให้พระยาพระเสด็จชำระพิจารณาได้ความเป็นสัตย์ดำรัสจะให้สึกเสีย สมเด็จพระอนุชา-ธิราชกรมพระราชวังกราบทูลขอไว้ ว่ายังหาถึงศีลวิบัติไม่ จึงดำรัสให้ถอดพระนิกรมเสียจากพระราชาคณะ ให้บัพพาชนีย-กรรมเสียจากพระอาราม ไปอาศัยอยู่กับพระสุเมธน้อย ณ วัดบางยี่เรือใน แล้วทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งมหาอยู่พุฒาจารย์ซึ่งถอดเสียนั้น เป็นธรรมกิติ ไปครองอารามวัดนั้น โปรดให้มหา-เรืองเทพมุนีซึ่งถอดเสียนั้น เป็นพระธรรมโกศาครองอารามวัดบางว้าน้อยดังเก่า แล้วโปรดให้พระอาจารย์เป้าเปรียญเอกแต่ครั้งกรุงเก่า ลงมาแต่หัวเมืองฝ่ายเหนือ มาอยู่ ณ วัดบางยี่เรือใต้นั้น ตั้งให้เป็นพระพุฒาจารย์อยู่ครองอารามนั้น แล้วดำรัสให้เลิกกฎหมายซึ่งห้ามมิให้พระสงฆ์รับวัตถุปัจจัยแต่ก่อนนั้นเสีย จึงทรงถวายเงินตราเป็นค่าบิณฑบาตปัจจัยแก่พระราชาคณะเปรียญทุก ๆ พระอาราม เป็นนิตยภัตทุก ๆ เดือนมิได้ขาด”[๕]

ความในพระดำรัสดังปรากฏในพระราชพงศาวดารข้างต้นนี้ ย่อมเป็นที่ประจักษ์ว่าสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) เป็นที่ทรงเคารพนับถือของพระบาทสมเด็จพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและสมเด็จกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นอันมาก

พระปรางค์วัดระฆังโฆษิตาราม

พระอุโบสถหลังเก่าเมื่อครั้ง สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) เห็นพระอุโบสถหลังใหม่อยู่ด้านขวามือ

พระประธานในพระอุโบสถหลังเก่า

พระเจดีย์และซุ้มสีมา วัดระฆังโฆษิตาราม

หอพระไตรปิฎก
วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร

หอระฆังอันเป็นที่มาของนามวัดระฆังโฆษิตาราม

กุฏิสงฆ์ทรงไทยของโบราณ

พระวิหารที่ประดิษฐานพระรูปปั้นบรรจุพระอัฐิสมเด็จพระสังฆราช (ศรี)

พระวิหารโบราณ ณ วัดระฆังโฆษิตาราม

ทั้งเป็นที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยในการที่จะฟื้นฟูทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสืบไป เป็นปัจจัยประการหนึ่งที่ทำให้ทรงพระราชดำริในอันที่จะทำสังคายนาพระธรรมวินัยให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ เพื่อเป็นหลักของพระพุทธศาสนาในพระราชอาณาจักรยั่งยืนสืบไปชั่วกาลนาน และโดยที่เป็นที่ทรงเคารพนับถือและเป็นที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยดังกล่าวแล้ว จึงกล่าวได้ว่า สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) คงจักทรงเป็นกำลังสำคัญในการชำระและฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในครั้งรัชกาลที่ ๑ เป็นอย่างมาก ทั้งในด้านความประพฤติปฏิบัติของพระภิกษุสามเณร การบูรณปฏิสังขรณ์พุทธสถาน การชำระตรวจสอบพระไตรปิฎกให้ถูกถ้วนบริบูรณ์ ตลอดถึงในด้านความประพฤติปฏิบัติในทางที่ถูกที่ควรของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ดังจะเห็นได้ว่า ในระหว่างที่สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชนั้น ได้ทรงมีพระราชปุจฉาเกี่ยวกับการพระพุทธ-ศาสนาด้านต่าง ๆ ไปยังสมเด็จพระสังฆราชมากกว่า ๕๐ เรื่อง สมเด็จพระสังฆราชพร้อมด้วยพระสงฆ์ราชาคณะก็ได้ถวายพระพรแก้พระราชปุจฉาเป็นที่ต้องตามพระราชประสงค์ทุกประการ[๖]

สิ่งแสดงถึงพระราชศรัทธาเคารพนับถือในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ที่ทรงมีต่อสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) อีกประการหนึ่งก็คือ เมื่อทรงตั้งเป็นสมเด็จพระ

สังฆราชแล้ว ได้โปรดให้รื้อตำหนักทองของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไปปลูกเป็นกุฎีถวาย ณ วัดบางว้าใหญ่[๗] แต่น่าเสียดายที่ตำหนักทองนี้ถูกไฟไหม้เสียเมื่อรัชกาลที่ ๓[๘]

พระกรณียกิจสำคัญ : การสังคายนาพระไตรปิฎก

เป็นที่ประจักษ์ว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงปราบดาภิเษกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว พระราชกรณียกิจประการแรกที่ทรงกระทำก็คือ การจัดสังฆมณฑล และฟื้นฟูพระพุทธศาสนาที่เสื่อมทรุดมาแต่การจลาจลวุ่นวายของบ้านเมืองแต่ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาจนถึงครั้งกรุงธนบุรี ในด้านสังฆมณฑลนั้นก็ทรงกำจัดอลัชชีภิกษุและทรงตรากฎพระสงฆ์ขึ้น เพื่อป้องกันมิให้พระภิกษุสามเณรประพฤตินอกพระธรรมวินัย และมีความประพฤติกวดขันในพระธรรมวินัยยิ่งขึ้น ในด้านทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคง ก็โปรดให้รวบรวมพระไตรปิฎกบรรดาฉบับที่มีทั้งที่เป็นอักษรลาว อักษรรามัญ ตรวจชำระแล้วแปลงเป็นอักษรขอมจารึกลงลานสร้างไว้ให้ครบถ้วน ประดิษฐานไว้ ณ หอพระมนเทียรธรรม พร้อมทั้งโปรดให้สร้างคัมภีร์พระไตรปิฎกถวายพระสงฆ์สำหรับเล่าเรียนไว้ทุกๆ พระอารามหลวง สิ้นพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ไปเป็นอันมาก ต่อมาทรงพระราชดำริเห็นว่าพระไตรปิฎกที่โปรดให้สร้างขึ้นเมื่อต้นรัชกาลนั้น ยังบกพร่อง

ตกหล่นอยู่เป็นอันมากทั้งพยัญชนะและเนื้อความ อันเนื่องมาจากความวิปลาสตกหล่นของต้นฉบับเดิม จึงได้โปรดให้คณะสงฆ์ประชุมสังคายนาตรวจชำระพระไตรปิฎกขึ้น เหตุการณ์สำคัญครั้งนี้เกิดขึ้นในปีที่ ๖ แห่งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๒ ในราชอาณาจักรไทย (ครั้งแรกทำที่นครเชียงใหม่สมัยพระเจ้าติโลกราชมหาราชแห่งอาณาจักรล้านนา) และนับเป็นครั้งแรกในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ (ครั้งที่ ๒ ทำในสมัยรัชกาลที่ ๙ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐) การทำสังคายนาพระไตรปิฎก เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ นั้นได้มีบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ อย่างละเอียด ควรแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง จึงขอนำมากล่าวในที่นี้ ตามความที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร ดังนี้

"ในปีวอก สัมฤทธิศกนั้น พระบาทสมเด็จบรมบพิตรพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชรำพึงถึงพระไตรปิฎกธรรม อันเป็นมูลรากแห่งพระปริยัติศาสนา ทรงพระราชศรัทธาพระราชทานพระราชทรัพย์เป็นอันมาก ให้เป็นค่าจ้างจารจารึกพระไตรปิฎกลงลาน แต่บรรดามีฉบับในที่ใด ๆ ที่เป็นอักษรลาว อักษรรามัญ ก็ให้ชำระแปลงออกเป็นอักษรขอม สร้างขึ้นไว้ในตู้ ณ หอพระมนเทียรธรรม และสร้างพระไตรปิฎกถวายพระสงฆ์ให้เล่าเรียนทุก ๆ พระอารามหลวงตามความปรารถนา

จึงจมื่นไวยวรนารถกราบทูลว่า พระไตรปิฎกซึ่งทรง

พระราชศรัทธาสร้างขึ้นไว้ทุกวันนี้ อักขระบทพยัญชนะตกวิปลาสอยู่แต่ฉบับเดิมมา หาผู้จะทำนุบำรุงตกแต้มดัดแปลงให้ถูกต้องบริบูรณ์ขึ้นมิได้ ครั้นได้ทรงสดับจึงทรงพระปรารภว่า พระบาลีและอรรถกถาฎีกาพระไตรปิฎกทุกวันนี้ เมื่อและผิดเพี้ยนวิปลาสอยู่เป็นอันมากฉะนี้ จะเป็นเค้ามูลพระศาสนากระไรได้ อนึ่งท่านผู้รักษาพระไตรปิฎกมีอยู่ทุกวันนี้ก็น้อยนัก ถ้าสิ้นท่านเหล่านี้แล้วเห็นว่าพระปริยัติศาสนา และปฏิบัติศาสนาและปฏิเวธศาสนาจะเสื่อมสูญเป็นอันเร็วนัก สัตว์โลกทั้งปวงจะหาที่พึ่งบมิได้ในอนาคตภายหน้า ควรจะทำนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนาไว้ให้ถาวรวัฒนาการ เป็นประโยชน์ไปแก่เทพดามนุษย์ทั้งปวง จึงจะเป็นทางพระบรมโพธิญาณบารมี

ทรงพระราชดำริฉะนี้แล้ว จึงดำรัสให้ประชุมพระราชวงศานุวงศ์มีสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นประธานในพระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท ให้อาราธนาสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะฐานานุกรมเปรียญ ๑๐๐ รูปมารับพระราชทานฉัน ครั้นเสร็จสังฆภัตกิจแล้ว พระบาทสมเด็จบรมบพิตรพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงถวายนมัสการดำรัสเผดียงถามพระราชาคณะทั้งปวงว่า พระไตรปิฎกธรรมทุกวันนี้ยังถูกต้องบริบูรณ์อยู่หรือพิรุธผิดเพี้ยนประการใด

จึงสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงพร้อมกันถวายพระพรว่า พระบาลีและอรรถกถาฎีกาพระไตรปิฎกทุกวัน

นี้พิรุธมาช้านานแล้ว หากษัตริย์พระองค์ใดจะทำนุบำรุงให้เป็นศาสนูปถัมภกมิได้ แต่กำลังอาตมภาพทั้งปวงก็คิดจะใคร่ทำนุบำรุงอยู่ แต่เห็นจะไม่สำเร็จ และกาลเมื่อสมเด็จพระสรรเพชญูพระพุทธองค์ผู้ทรงทศอรหาทิคุณอันประเสริฐ เมื่อพระองค์บรรทมเหนือพระปรินิพพานมัญจพุทธอาสน์ เป็นอนุฏฐานะไสยาสน์ ณ ระหว่างนางรังทั้งคู่ในสาลวโนทยานของพระเจ้ามลราชใกล้กรุงกุสินารานคร มีพระพุทธฎีกาตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรสงฆ์ทั้งปวง พระธรรมวินัยอันใดทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ อันพระตถาคตเทศนาสั่งสอนท่าน เมื่อพระตถาคตนิพพานแล้ว พระธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์นั้นจะเป็นครูสั่งสอนท่านและสรรพสัตว์ทั้งปวงต่างองค์พระตถาคตสืบไป พระองค์ตรัสมอบพระพุทธศาสนาไว้อาศัยพระปริยัติธรรมฉะนี้แล้ว ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน

จำเดิมแต่สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้านิพพานถวายพระเพลิงแล้วได้ ๗ วัน พระมหากัสสปเถระเจ้าระลึกถึงคำพระสุภัททภิกษุว่ากล่าวติเตียนพระบรมศาสดาเป็นมูลเหตุ จึงดำริการจะทำสังคายนาเลือกสรรพระภิกษุทั้งหลาย ล้วนพระอรหันต์ทรงพระจตุปฏิสัมภิทาญาณกับพระอานนท์ เป็นเสกขบุคคลพระองค์หนึ่ง ซึ่งได้พระอรหัตในราตรีรุ่งขึ้นวันจะสังคายนา พอครบ ๕๐๐ พระองค์ มีพระเจ้าอชาตศัตรูราชเป็นศาสนูปถัมภกทำสังคายนาพระไตรปิฎกในพระมณฑปแถบถ้ำสัตตบรรณคูหา

ณ เขาเวภารบรรพต ใกล้กรุงราชคฤห์มหานคร ๗ เดือน จึงสำเร็จการปฐมสังคายนา

ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาแล้วได้ ๑๐๐ ปี พระภิกษุชาววัชชีคามเป็นอลัชชีสำแดงวัตถุ ๑๐ ประการ กระทำผิดพระวินัยบัญญัติ และพระมหาเถรขีณาสพ ๘ พระองค์ มีพระยศเถรเป็นต้น พระเรวัตตเถรเป็นปริโยสาน ชำระทศวัตถุอธิกรณ์ ๑๐ ประการให้ระงับ ยังพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ แล้วเลือกสรรพระอรหันต์อันทรงพระปฏิสัมภิทาญาณ ๗๐๐ พระองค์ มีพระสัพพกามีเถรเจ้าเป็นประธาน ทำสังคายนาพระไตรปิฎกในวาลุการามมหาวิหารใกล้กรุงเวสาลี พระเจ้ากาลาโศกราชเป็นศาสนูปถัมภก ๘ เดือน จึงสำเร็จการทุติยสังคายนา

ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๒๑๘ ปี ครั้งนั้นเหล่าเดียรถีย์เข้าปลอมบวชในพระศาสนา จึงพระโมคคลีบุตรติสสเถรยังพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชให้เรียนรู้ในพุทธสมัย แล้วชำระสึกเดียรถีย์เสีย ๖๐,๐๐๐ ยังพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ แล้วพระโมคคลีบุตรติสสเถรจึงเลือกพระอรหันต์อันทรงพระปฏิสัมภิทาญาณ ๑,๐๐๐ พระองค์ทำสังคายนาพระไตรปิฎกในอโสการามวิหาร ใกล้กรุงปาตลีบุตรมหานคร พระเจ้าศรีธรรมาโศกราชเป็นศาสนูปถัมภก ๙ เดือน จึงสำเร็จตติยสังคายนา

ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๒๓๘ ปี จึงพระ

มหินทเถรเจ้า ออกไปลังกาทวีป บวชกุลบุตรให้เล่าเรียนพระปริยัติธรรม คือหยั่งรากพระพุทธศาสนาลงในลังกาแล้ว พระขีณาสพทั้ง ๓๘ พระองค์ มีพระมหินทเถรและพระอริฏฐเถรเป็นประธานกับพระสงฆ์ซึ่งทรงพระปริยัติธรรม ๑,๑๐๐ รูป ทำสังคายนาพระไตรปิฎก ในมณฑปถูปารามวิหารใกล้กรุงอนุราธบุรี พระเจ้าเทวานัมปิยดิศเป็นศาสนูปถัมภก ๑๐ เดือน จึงสำเร็จการจตุตถสังคายนา

ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๔๓๓ ปี ครั้งนั้นพระอรหันต์ทั้งปวงในลังกาทวีปพิจารณาเห็นว่าพระพุทธศาสนาจะเสื่อมลง เพราะพระสงฆ์ซึ่งทรงพระไตรปิฎกให้ขึ้นปากเจนใจนั้นเบาบางลงกว่าแต่ก่อน จึงเลือกพระอรหันต์อันทรงปฏิสัมภิทาญาณ และพระสงฆ์ปุถุชนผู้ทรงพระปริยัติธรรมมากกว่า ๑,๐๐๐ ประชุมกันในมหาวิหารใกล้เมืองอนุราธบุรี พระเจ้าวัฏฏคามินีอภัยเป็นศาสนูปถัมภกทำมณฑปถวายให้ทำการสังคายนา คือจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลาน ทั้งพระบาลีและอรรถกถาเป็นสิงหฬภาษา ปี ๑ จึงสำเร็จการปัญจมสังคายนา

ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๙๕๖ ปี จึงพระพุทธโฆษาจารย์เจ้าออกไปแต่ชมพูทวีป แปลพระไตรปิฎกอันเป็นสิงหฬภาษาออกเป็นมคธภาษา แล้วจารึกลงในใบลานใหม่ในโลหปราสาทเมืองอนุราธบุรี พระเจ้ามหานามเป็นศาสนูปถัมภก ปี ๑ จึงสำเร็จ นับเนื่องเข้าในฉัฏฐมสังคายนา

ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาถึง ๑,๕๘๗ ปี ครั้งนั้น พระเจ้าปรากรมพาหุราชได้เสวยราชสมบัติในลังกาทวีป ย้ายพระนครจากอนุราธบุรีมาตั้งอยู่เมืองปุรัตถิมหานคร จึงพระกัสสปเถรเจ้า กับพระสงฆ์ปุถุชนผู้ทรงธรรมวินัย ประชุมกันชำระพระไตรปิฎกซึ่งเป็นสิงหฬภาษาบ้าง มคธบ้าง ปะปนกันอยู่ให้แปลงแปลออกเป็นมคธภาษาทั้งสิ้น แล้วจารึกลงลานใหม่ พระเจ้าปรากรมพาหุราชเป็นศาสนูปถัมภก ปี ๑ จึงสำเร็จบริบูรณ์ นับเนื่องเข้าในสัตตมสังคายนา

เบื้องหน้าแต่นั้นมา จึงพระเจ้าธรรมานุรุธผู้เสวยราชสมบัติ ณ เมืองอริมัตถบุรี คือเมืองภุกาม ออกไปจำลองพระไตรปิฎกในลังกาทวีป เชิญลงสำเภามายังชมพูทวีปนี้ แต่นั้นมาพระปริยัติธรรมจึงแผ่ไพศาลไปในนานาประเทศทั้งปวง บรรดาที่เป็นสัมมาทิฏฐินับถือพระรัตนตรัยนั้นได้จำลองต่อ ๆ กันไป เปลี่ยนแปลงอักษรตามประเทศภาษาของตน ๆ ก็ผิดเพี้ยนวิปลาสไปบ้าง ทุก ๆ พระคัมภีร์ที่มากบ้าง ที่น้อยบ้าง

ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาได้ ๒,๐๒๐ ปี จึงพระธรรมทินเถรเจ้าผู้เป็นมหาเถรอยู่ ณ เมือง นพีสีนคร คือเมืองเชียงใหม่ พิจารณาเห็นว่าพระไตรปิฎกพิรุธมากทั้งบาลีและอรรถกถาฎีกาจึงถวายพระพรแก่พระเจ้าศิริธรรมจักรวรรดิดิลกราช ซึ่งเสวยราชสมบัติ ณ เมืองเชียงใหม่ว่า จะชำระพระปริยัติธรรมให้บริบูรณ์ พระเจ้าศิริธรรมจักรวรรดิดิลกราชจึงให้กระทำพระ

มณฑปในมหาโพธารามวิหารในพระนคร พระธรรมทินเถรจึงเลือกพระสงฆ์ซึ่งทรงพระไตรปิฎกมากกว่า ๑๐๐ ประชุมพร้อมกันในพระมณฑปนั้น กระทำสังคายนาพระไตรปิฎกตกแต้มให้ถูกถ้วนบริบูรณ์ พระเจ้าศิริธรรมจักรวรรดิดิลกราชเป็นศาสนูปถัมภก ๑ ปี จึงสำเร็จ นับเนื่องเข้าในอัฏฐมสังคายนาอีกครั้งหนึ่ง

เบื้องหน้าแต่นั้นมา พระเถรานุเถระในชมพูทวีปได้เล่าเรียนพระไตรปิฎกและสร้างสืบต่อกันมา และท้าวพระยาเศรษฐีคฤหบดีมีศรัทธาสร้างไว้ในประเทศต่าง ๆ คือเมืองไทย เมืองลาว เมืองเขมร เมืองพม่า เมืองมอญ เป็นอักษรสำสมผิดเพี้ยนกันอยู่เป็นอันมาก หาท้าวพระยาและสมณะผู้ใดที่จะศรัทธาสามารถ อาจชำระพระไตรปิฎกขึ้นไว้ให้บริบูรณ์ ดุจท่านแต่ก่อนนั้นมิได้

ครั้นพระพุทธศาสนาล่วงมาได้ ๒,๓๐๐ ปีเศษ แล้วบรรดาเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาทั้งปวง ก็เกิดการยุทธสงครามแก่กันถึงพินาศฉิบหายด้วยภัยแห่งปัจจามิตร มีผู้ร้ายเผาวัดวาอารามพระไตรปิฎกก็สาบสูญสิ้นไป จนถึงกรุงศรีอยุธยาเก่าก็ถึงแก่กาลพินาศแตกทำลายด้วยภัยพม่าข้าศึก พระไตรปิฎกและพระเจดียสถานทั้งปวงก็เป็นอันตรายสาบสูญไป สมณะผู้รักษาร่ำเรียนพระไตรปิฎกนั้น ก็พลัดพรากล้มตายเป็นอันมาก หาผู้ใดที่จะเป็นที่พำนักป้องกันข้าศึกศัตรูมิได้ เหตุฉะนี้พระ

ไตรปิฎกจึงมิได้บริบูรณ์ เสื่อมสูญร่วงโรยมาจนเท่ากาลทุกวันนี้

พระบาทสมเด็จบรมบพิตรพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ฯ เมื่อได้ทรงสดับพระสงฆ์ราชาคณะถวายพระพรโดยพิสดารดังนั้น จึงดำรัสว่า ครั้งนี้ขออาราธนาพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวง จงมีอุตสาหะในฝ่ายพระพุทธ-จักรให้พระไตรปิฎกบริบูรณ์ขึ้นให้จงได้ ฝ่ายข้างอาณาจักรที่จะเป็นศาสนูปถัมภกนั้น เป็นพนักงานโยม ๆ จะสู้เสียสละชีวิตบูชาพระรัตนตรัย สุดแต่จะให้พระปริยัติบริบูรณ์เป็นมูลที่จะตั้งพระพุทธศาสนาจงได้

พระราชาคณะทั้งปวงรับสาธุ แล้วถวายพระพรว่าอาตมภาพทั้งปวงมีสติปัญญาน้อยนักไม่เหมือนท่านแต่ก่อน แต่จะอุตส่าห์ชำระพระปริยัติธรรมสนองพระเดชพระคุณตามสติปัญญา และสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาครั้งนี้ ก็นับได้ชื่อว่านวมสังคายนาคำรบ ๙ ครั้งจะยังพระปริยัติศาสนาให้ถาวรวัฒนายืนยาวไปในอนาคตสมัยสิ้นกาลช้านาน แล้วถวายพระพรลาออกมาประชุมพร้อมกัน ณ วัดบางว้าใหญ่ จึงสมเด็จพระสังฆราชให้เลือกสรรพระราชาคณะฐานานุกรมเปรียญอันดับที่เล่าเรียนพระไตรปิฎกในเวลานั้นจัดได้พระสงฆ์ ๒๑๘ รูปกับราชบัณฑิตยาจารย์ ๓๒ คน ที่จะทำการชำระพระไตรปิฎก

จึงมีพระราชดำรัสให้จัดการที่จะทำสังคายนา ณ วัด

นิพพานาราม เหตุประดิษฐานอยู่หว่างพระราชวังทั้ง ๒ และครั้งนั้นจึงพระราชทานนามใหม่ให้ชื่อวัดพระศรีสรรเพชญดารามแล้วทรงบริจาคพระราชทรัพย์ แจกจ่ายเกณฑ์พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในทั้งพระราชวังหลวงพระราชวังบวร ฯ พระราชวังหลัง ให้ทำสำรับคาวหวานถวายพระสงฆ์ซึ่งชำระพระไตรปิฎกทั้งเช้าทั้งเพล เวลาละ ๔๓๖ สำรับทั้งคาวหวาน พระราชทานเป็นเงินตราค่าขาทนียโภชนียาหารสำรับคู่ละบาท

ครั้น ณ วันกัตติกปุรณมีเพ็ญเดือน ๑๒ ในปีวอกสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๕๐ พระพุทธศักราช ๒๓๓๑ พรรษาเป็นพุธวาร ศุกรปักษ์ดฤถีเวลาบ่าย ๓ โมง มีพระราชกำหนดให้นิมนต์พระสงฆ์ประชุมพร้อมกันในพระอุโบสถวัดพระศรีสรรเพชญดารามแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และกรมพระราชวังบวรฯ ก็เสด็จพระราชดำเนินด้วยมหันตราชอิสริยยศบริวารยศ พร้อมด้วยเครื่องสูง และปี่กลองชนะแห่ออกจากพระราชวังไปยังพระอาราม เสด็จ ณ พระอุโบสถ ทรงถวายนมัสการพระรัตนตรัยด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วอาราธนาพระพิมลธรรมให้อ่านคำประกาศเทวดาในท่ามกลางสงฆสมาคมขออานุภาพเทพยดาเจ้าทั้งปวงให้อุปถัมภนาการให้สำเร็จกิจมหาสังคายนา แล้วให้แบ่งพระสงฆ์เป็น ๔ กอง

สมเด็จพระสังฆราชเป็นแม่กองชำระพระสุตตันตปิฎก

กอง ๑

พระวันรัตเป็นแม่กองชำระพระวินัยปิฎกกอง ๑

พระพิมลธรรมเป็นแม่กองชำระพระสัททาวิเศสกอง ๑

และครั้งนั้นพระธรรมไตรโลกเป็นโทษอยู่มิได้เข้าในสังคายนา พระธรรมไตรโลกจึงมาอ้อนวอนสมเด็จพระสังฆราชขอเข้าช่วยชำระพระไตรปิฎกด้วย ก็ได้เป็นแม่กองชำระพระปรมัตถปิฎกกอง ๑

และพระสงฆ์ทั้ง ๔ กองนั้น ทรงพระกรุณาโปรดให้นิมนต์แยกกันชำระพระปริยัติอยู่ ณ พระอุโบสถกอง ๑ อยู่ ณ พระวิหารกอง ๑ อยู่ ณ พระมณฑปกอง ๑ อยู่ ณ การเปรียญกอง ๑ ทรงถวายปากไก่หมึกหรดาลครบทุกองค์

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระอนุชาธิราชเสด็จพระราชดำเนินออกไป ณ พระอารามทุก ๆ วัน วันละ ๒ เวลา เวลาเช้าทรงประเคนสำรับประณีตขาทนียโภชนียาหารแก่พระสงฆ์ให้ฉัน ณ พระระเบียงโดยรอบ เวลาเย็นทรงถวายอัฏฐบานธูปเทียนเป็นนิตย์ทุกวัน และพระสงฆ์ทั้งราชบัณฑิตประชุมกันพิจารณาดูพระปริยัติ สอบสวนพระบาลีกับอรรถกถาที่ผิดเพี้ยนวิปลาส ก็ตกแต้มเปลี่ยนแปลงอักขระให้ถูกถ้วนบริบูรณ์ทุก ๆ พระคัมภีร์ใหญ่น้อยทั่วทั้งสิ้น และที่ใดสงสัยเคลือบแคลงก็ปรึกษาไต่ถามพระราชาคณะผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นมหาเถรให้วิสัชนาตัดสินที่ผิดและชอบ

การชำระพระไตรปิฎกตั้งแต่ ณ วันเพ็ญเดือน ๑๒ ปีวอก สัมฤทธิศก มาจนถึงวันเพ็ญเดือน ๕ ปีระกา เอกศก จุลศักราช ๑๑๕๑ พอครบ ๕ เดือนก็สำเร็จการสังคายนา จึงทรงพระกรุณาโปรดให้จำหน่ายพระราชทรัพย์ เป็นมูลค่าจ้างให้ช่างจารคฤหัสถ์แลพระสงฆ์สามเณร จารึกพระไตรปิฎกซึ่งชำระบริสุทธิ์แล้วนั้นลงลานใหญ่ สำเร็จแล้วให้ปิดทองทึบทั้งใบปกหน้าหลังและกรอบทั้งสิ้น เรียกว่าฉบับทอง ห่อด้วยผ้ายกเชือกรัดถักด้วยไหมเบญจพรรณ มีสลากงาแกะเป็นลวดลายเขียนอักษรด้วยน้ำหมึก และฉลากทองเป็นตัวอักษรบอกชื่อพระคัมภีร์ทุก ๆ พระคัมภีร์

อนึ่ง เมื่อสำเร็จการสังคายนานั้น ทรงถวายไตรจีวรบริขารภัณฑ์แก่พระสงฆ์ทั้ง ๒๑๘ รูป มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน ล้วนประณีตทุกสิ่งเป็นมหามหกรรมฉลองพระไตรปิฎก และพระราชทานรางวัลเสื้อผ้าแก่พระยาธรรมปโรหิต พระยาพจนาพิมล และราชบัณฑิตทั้ง ๓๒ คนนั้นด้วย แล้วทรงสุวรรณภิงคารหล่อหลั่งทักษิโณทกธาราอุทิศแผ่ผลพระราชกุศลศาสนูปถัมภกกิจ ไปถึงเทพยดามนุษย์สรรพสัตว์ทั้งหลายทั่วอนันตโลกธาตุ เป็นปัตตานุปทานบุญกริยาวัตถุอันยิ่ง เพื่อประโยชน์แก่พระบรมโพธิสัพพัญญุตญาณ

ครั้นเมื่อเสร็จการสร้างพระไตรปิฎกฉบับทองแล้ว จึงให้เชิญพระคัมภีร์ทั้งปวงขึ้นพระยานุมาศพระราชยานต่าง ๆ ตั้ง

กระบวนแห่สมโภชพระไตรปิฎก มีเครื่องเล่นเป็นอเนกนานานุประการ เป็นมหรสพแก่ตาประชาราษฎรทั้งปวง แล้วเชิญพระคัมภีร์ปริยัติธรรมเข้าประดิษฐานไว้ในตู้ประดับมุก ตั้งไว้ในหอพระมนเทียรธรรม กลางสระในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ภายในพระราชวัง แล้วให้มีงานมหรสพสมโภชพระไตรปิฎก ณ หอพระมนเทียรธรรม ครั้งนั้นมีละครผู้หญิงด้วย”๙

จากเรื่องราวของการสังคายนาครั้งนี้กล่าวได้ว่า สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ทรงเป็นกำลังสำคัญในการดำเนินการ นับแต่ทรงเป็นประธานสงฆ์ ถวายคำแนะนำแด่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ให้ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการธำรงรักษาพระธรรมวินัยให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ เป็นเหตุให้ทรงพระราชวิริยะอุตสาหะจัดการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้น และในการทำสังคายนา สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ก็ทรงแสดงพระปรีชาสามารถโดยทรงเป็นแม่กองชำระพระสุตตันตปิฎก ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า การทำสังคายนาครั้งนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีสมพระราชประสงค์ทุกประการ โดยการอำนวยการของสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) โดยแท้ นับเป็นพระเกียรติประวัติอีกประการหนึ่งของสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น

พระไตรปิฎกฉบับสังคายนาเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ นี้เองที่ได้เป็นแม่ฉบับสำหรับตรวจสอบในการจัดพิมพ์เป็นอักษรไทยครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

รัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ เป็นเล่มหนังสือจำนวน ๓๙ เล่ม ด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ต่อมาในรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้จัดพิมพ์ขึ้นอีกครั้งหนึ่งและเพิ่มเติมจนครบบริบูรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ เป็นเล่มหนังสือจำนวน ๔๕ เล่ม เรียกว่า พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ดังที่ใช้เป็นแบบอยู่ในประเทศไทยปัจจุบัน

การชำระสังฆมณฑล

เหตุการณ์สำคัญอีกเรื่องหนึ่งที่เกิดขึ้นในยุคของสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) คือการชำระสะสางสังฆมณฑล ซึ่งยังสับสนวุ่นวายอยู่เป็นอันมาก โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้โปรดให้ตรากฎพระสงฆ์ขึ้นสำหรับใช้เป็นแบบแผนบริหารการคณะสงฆ์ นับเป็นกฎหมายคณะสงฆ์ฉบับแรกในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ การชำระสะสางการคณะสงฆ์ครั้งนี้ แม้จะเป็นเรื่องของราชการ หรือเป็นการแผ่นดิน แต่สมเด็จพระสังฆราชในฐานะทรงเป็นประมุขแห่งสังฆมณฑลก็ต้องทรงรับภาระหนักไม่น้อย ดังที่ปรากฏในกฎพระสงฆ์ว่า "ให้มอญลาวทั้งปวงฟังบังคับบัญชาสมเด็จพระสังฆราชผู้เดียว"

หากพิจารณาดูจากความในกฎพระสงฆ์ ก็จะเห็นได้ว่าสังฆมณฑลยุคนั้นสับสนวุ่นวายเพียงไร และหากจะตรวจสอบดูว่า พระภิกษุสามเณรครั้งนั้นประพฤติวิปริตอย่างไรบ้าง ก็จะ

เห็นได้จากความในกฎพระสงฆ์ พอสรุปได้ดังนี้

๑. เมถุนปาราชิก
๒. อทินนาทานปาราชิก
๓. เกี้ยวพานสีกา
๔. จับต้องกายหญิง
๕. นอนให้สีกาพัดวี
๖. เป็นทูตให้ฆราวาสใช้สอย
๗. เป็นหมอนวด หมอยา
๘. สงเคราะห์ฆราวาส
๙. ดูลักษณะ ดูเคราะห์
๑๐. เรียนความรู้อิทธิฤทธิ์
๑๑. เที่ยวร้านตลาดดูสีกา
๑๒. นุ่งห่มเดินเหินกระด้างอย่างฆราวาส
๑๓. เที่ยวดูโขน หนัง ละคร ฟ้อนรำ
๑๔. เล่นหมากรุก สกา
๑๕. คบคฤหัสถ์ชายหญิงเล่นเบี้ย
๑๖. ผูกพันเรียกฆราวาสชายหญิงเป็นพ่อเป็นแม่ เคารพนบนอบอย่างว่าทาส
๑๗. ให้น้ำมนต์ด้ายมงคลสูตรเป็นต้นแก่ฆราวาส เพื่อลาภ
๑๘. เข้าบ้านนอนบ้านผิดเพลาราตรี

๑๙. วิวาทตีชิงกันรับจังหันบิณฑบาต

๒๐. เสพสุรายาเมาน้ำตาลส้ม

๒๑. ฉันโภชนาหารของกัดของเคี้ยวเวลาปัจฉาภัตร และในราตรี

๒๒. เอาผ้าพาดบาตรเหล็กไปขายแลกเหล้าเล่นเบี้ย

๒๓. ไม่ปลงผมโกนหนึ่งบ้างสองโกนบ้าง เที่ยวกลางวันกลางคืนดูโขน หนัง หุ่น ละคร

๒๔. เบียดเสียดอุบาสกสีกา พูดจาตลกคะนองเฮฮา หยาบช้าทารุณ

๒๕. เลี้ยงเด็กชายหน้าตาดีเอาไว้กอดจูบหลับนอนเคล้าคลึง เรียกว่าลูกสวาดิ ลูกสุดสวาดิ ลูกสุดใจ ศรียตานิ่งรัด ยานัด

๒๖. ช่วงชิง หึงสาพยาบาท เกิดวิวาทตีรันกันตาย (เรื่องเด็กชาย)

๒๗. ขึ้นเที่ยวบนสำเภา ซุกซน ซื้อหาของเล่น

๒๘. เที่ยวซื้อผ้าแพรพรรณในพ่วงแพ และร้านแขกจีน เอาไปทำเป็นผ้าพาด จีวร สบง สไบกราบพระ รัดประคด อังสะ เป็นสีแสด สีชมพู

๒๙. นุ่งห่มผ้าสีแดงบ้าง สีกร่ำกรุ่น อำปลังบ้าง

๓๐. คลุมศีรษะ สูบบุหรี่ ดอกไม้ห้อยหู เดินกรีด-กรายเหมือนฆราวาส

๓๑. คาดตะกรุด โพกประเจียด ถือดาบ กระบี่ กฤช ดุจพวกโจร

๓๒. คุมกันเป็นพวก ๆ กลางวันเข้าถ้ำร้องละคร ลำนำ หยอกสีกา กลางคืนคลุมศีรษะ ตีวง ร้องปรบไก่ ดุจฆราวาส

๓๓. สวดพระมาลัย ไม่สวดต้องตามพระบาลี ร้องเป็นลำนำแขก จีน ญวน มอญ ฝรั่ง แล้วฉันสาคูเปียก แกงบวด เมี่ยงส้ม เมี่ยงใบกล้วยอ้อย

๓๔. รับฝากเงินทองของฆราวาส

๓๕. เทศนาด้วยถ้อยคำตลกคะนองหยาบช้า

๓๖. เทศนาเป็นกาพย์เป็นกลอน ตลกคะนอง เป็นการละเล่นหัวร่อชื่นชม

๓๗. เที่ยวไปตามอำเภอใจรูปหนึ่งสองรูปซุ่มซ่อนอยู่ ทำมารยารักษาศีลภาวนาให้คนเลื่อมใสนับถือ

๓๘. สวดญัตตินาคพร้อมกันคราวละ ๙ องค์ ๑๐ องค์

ความประพฤติวิปริตนอกรีตนอกรอยต่าง ๆ ของพระสงฆ์ตามที่กล่าวข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า มีตั้งแต่ความผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ ไปจนถึงความผิดชั้นรุนแรง คือปาราชิกที่ทำให้ขาดความเป็นพระ ผู้ที่ประพฤติมิชอบในลักษณะต่าง ๆ

ดังกล่าวมานี้มีทั้งพระภิกษุและสามเณร ในคราวหนึ่งได้โปรดให้มีการชำระพระสงฆ์ที่เป็นอลัชชี พิจารณารับเป็นสัตย์ จึงพระราชทานผ้าขาวให้สึกเสียจากพระศาสนาถึง ๑๒๘ คน แล้วให้สักแขนเป็นไพร่หลวงใช้ราชการที่หนัก เพื่อมิให้ดูเยี่ยงอย่างกัน ความวุ่นวายในคณะสงฆ์เช่นดังกล่าวนี้คงปรากฏอยู่จนตลอดรัชกาล และจากกฎพระสงฆ์อีกเช่นกัน ก็ได้ชี้ให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงเอาเป็นพระราชธุระในเรื่องการชำระสะสางพระศาสนาและการคณะสงฆ์อย่างจริงจังใกล้ชิดมาโดยตลอดไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าพระราชภารกิจในด้านอื่น และคงเนื่องมาจากความวิปริตวุ่นวายในคณะสงฆ์ในยุคนั้นเกิดขึ้นไม่หยุดหย่อน จึงได้ทรงใช้มาตรการป้องกันและกำราบอย่างรุนแรง มาตรการต่าง ๆ ดังกล่าวตามที่ปรากฏในกฎพระสงฆ์ สรุปได้ดังนี้

๑. พระสงฆ์สามเณรใดไม่ประพฤติตามกฎหมายนี้ พระสงฆ์สามเณรนั้นพร้อมทั้งญาติโยมจะต้องเป็นโทษตามโทษานุโทษ

๒. พระราชาคณะ เจ้าอธิการ ภิกษุ สามเณร ฆราวาส สังฆการี ธรรมการใดไม่ทำตามกฎหมายนี้ และละเลยไม่กำชับว่ากล่าวกัน ฝ่ายพระราชาคณะ พระภิกษุ สามเณร จะเอาญาติโยมเป็นโทษ ฝ่ายฆราวาสทั้งปวง จะให้ลงพระราชอาญาเฆี่ยนตามโทษานุโทษ

๓. บิดามารดาคณาญาติของภิกษุเถรเณรที่ทำผิด รู้แล้วปกปิดความผิดลูกหลานของตัว จะเอาเป็นโทษด้วย

๔. พระราชาคณะและพระสงฆ์สามเณรทั้งปวง ผู้มิได้ระวังระไวตรวจตราว่ากล่าวกัน เป็นโทษเสมอด้วยสมคบพระสงฆ์สามเณรผู้กระทำผิดนั้น

๕. ภิกษุสามเณรใดเป็นปาราชิก ให้สึกเสีย แล้วให้สักหน้าหมายไว้อย่าให้ปลอมบวชอีกต่อไป

๖.ผู้เป็นปาราชิกแล้วปกปิดไว้ร่วมทำสังฆกรรมกับสงฆ์ ถ้าพิจารณาได้เป็นสัตย์ เป็นโทษถึงสิ้นชีวิต แล้วให้ริบราชบาทขับเฆี่ยนตีโบยญาติโยมจงหนัก

๗. พระสงฆ์ใดเป็นปาราชิกแล้วปริวัตออกเสีย ทรงพระกรุณาเอาโทษไม่ ถ้าพระสงฆ์ปาราชิกแล้วปกปิดไว้ ร่วมทำสังฆกรรมกับพระสงฆ์ พิจารณารับเป็นสัตย์ จะเอาตัวเป็นโทษถึง ๗ ชั่วโคตร แล้วให้ลงพระราชอาญาญาติโยมพระราชาคณะ ฐานานุกรม เจ้าอธิการ อันดับ ซึ่งกระทำความผิดและละเมินเสียมิได้ระวังตรวจตรากัน

มีข้อน่าสังเกตเกี่ยวกับบทลงโทษตามกฎพระสงฆ์นี้ คือ ผู้ที่จะต้องรับโทษในการกระทำผิดในกรณีนั้น ๆ มิใช่เฉพาะตัวพระสงฆ์สามเณรผู้กระทำผิดเท่านั้น แต่ว่าบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องกับผู้กระทำผิดนั้น จะต้องมีโทษด้วย กล่าวคือ ถ้าเป็นผู้ปกครองหรือผู้บังคับบัญชา ก็ต้องมีโทษด้วยฐานละเลยไม่ระวัง

ว่ากล่าวตักเตือน ถ้าเป็นญาติพี่น้องหรือผู้ร่วมสถานะเดียวกันก็ต้องมีโทษด้วย ฐานไม่ระวังระไวว่ากล่าวกัน ทั้งนี้คงถือว่าทุกคนมีส่วนรับผิดชอบในความเสื่อมความเจริญของพระศาสนาด้วยกัน ฉะนั้น เมื่อถึงคราวผิดต้องรับผิดด้วยกัน เมื่อถึงคราวชอบก็รับชอบด้วยกัน นับว่าเป็นมาตรการที่น่าพิจารณาเป็นอย่างยิ่ง

บทลงโทษในกฎพระสงฆ์นี้ บางท่านอาจจะเห็นว่าเป็นการลงโทษที่รุนแรงเกินไปหรือว่าเป็นการกระทำที่โหดร้ายป่าเถื่อนก็ได้ แต่ถ้าพิจารณาถึงเจตนารมณ์หรือวัตถุประสงค์ที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังของการตรากฎนี้ขึ้นมาแล้ว ก็จะเห็นว่า สิ่งเหล่านี้เป็นการแสดงออกซึ่งความห่วงใยและความเอาใจใส่อย่างจริงจังต่อความบริสุทธิ์มั่นคงของพระพุทธศาสนานั่นเอง ฉะนั้น แม้จะต้องเจ็บปวดสูญเสียบ้างก็ต้องยอม เพื่อรักษาสิ่งที่ดีงามเอาไว้ ซึ่งทั้งนี้ หากจะพิจารณาให้ลึกซึ้งลงไปอีกชั้นหนึ่งแล้ว ก็จะเห็นว่า ผู้ที่กระทำการเช่นนี้ เป็นผู้ที่เข้าใจลึกซึ้งถึงหลักการของพระพุทธศาสนาและปฏิบัติตามหลักการดังกล่าวนั้นด้วย นั่นคือ เป็นการปฏิบัติตามหลักการที่ว่า “สละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ สละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต สละชีวิตเพื่อรักษาธรรม”

พระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระกรณียกิจพิเศษ

สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ เมื่อทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ขณะทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑ และสมเด็จพระเจ้าหลานเธออีก ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทร์รณเรศ และสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ทรงผนวช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง ครั้นทรงผนวชแล้ว สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร เสด็จไปประทับอยู่วัดสมอราย (คือวัดราชาธิวาสปัจจุบัน) เพื่อทรงศึกษาสมณกิจในสำนักพระปัญญาวิสาลเถร (นาค) ตลอด ๑ พรรษาแล้ว จึงทรงลาผนวช[๑๐]

พระอวสานกาล

สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช เมื่อครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ๑๒ ปี และทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๑๒ ปี เช่นกัน สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๗ ในรัชกาลที่ ๑ ไม่ปรากฏว่ามีพระชนมายุเท่าใด ในกฎพระสงฆ์กล่าวถึงพระองค์ว่า “สมเด็จพระสังฆราชผู้เฒ่า” จึงน่าจะมีพระชนมายุสูงไม่น้อยกว่า ๘๐ พรรษา

เชิงอรรถ

๑ **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์.** พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธ์ กรมพระดำรงราชานุภาพ. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. พ.ศ. ๒๔๖๖. หน้า ๗๓. และตำนานสงฆ์. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร้อยเอก อนันต์ ชูเอม. พ.ศ. ๒๕๑๓ หน้า ๔๐.

๒ **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์.** อ้างแล้ว. หน้า ๗๓.

๓ **ประชุมพงศาวดารเล่ม ๔๐ ภาค ๖๕-๖๖** เรื่อง พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). องค์การค้าของคุรุสภา, พ.ศ. ๒๕๒๘. หน้า ๒๘.

๔ เก็บความจาก **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒.** สำนักพิมพ์คลังวิทยา. พ.ศ. ๒๕๑๖. หน้า ๔๔๐-๔๔๒.

๕ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑.** เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค). กรมศิลปากรจัดพิมพ์. พ.ศ. ๒๕๓๑. หน้า ๖-๗.

๖ **ประชุมพระราชปุจฉา.** ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์ถวาย สมเด็จพระญาณสังวร ในการฉลองชนมายุครบ ๖๐ ทัศ วันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๑๖. หน้า ๖๗-๑๖๘.

๗ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑.** อ้างแล้ว หน้า ๗.

๘ **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์.** อ้างแล้ว หน้า ๗๓.

๙ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑.** อ้างแล้ว. หน้า ๕๕-๕๙.

๑๐ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑.** อ้างแล้ว. หน้า ๕๔. และพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์เฉลิมพระเกียรติ เนื่องในงานบำเพ็ญกุศลบรมราชานุสรณ์ ประจำปี ๒๕๓๓. หน้า ๔-๕.

ภาคผนวก

พระราชปุจฉา
ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

พระราชปุจฉาที่ ๑

ว่าด้วยสิ่งซึ่งเปนกัลปนาสำหรับพระอารามฤๅเจดียถาน ซึ่งยับเยินสาบสูญแล้ว จะควรเอาทรัพย์สิ่งของนั้นทำประการใด จึงจะไม่มีโทษ

ศุภมัศดุจุลศักราช ๑๑๔๖ นาคสังวัจฉรนักษัตรฉศก ไพศาขมาศกาฬปักษ์ปาติปเทดฤถีภุมวารปริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จสถิตย์ ณ พระที่นั่งดุสิดาภิรมย์ ทรงพระกรุณาดำรัสเหนือเกล้าฯ ประภาษ พระราชปุจฉาให้ออกหลวงศรีวรโวหารราชบัณฑิตลิขิตเขียน หน้าพระที่นั่ง แล้วเผดียงถามสมเด็จพระสังฆราชพระราชาคณะ ทั้งปวงว่า ท้าวพระยาเศรษฐีคหบดีผู้มีศรัทธาแต่ก่อน ถวาย ส่วยสัดพัฒนาการค่าที่เรือกสวนไร่นา อุทิศเปนกัลปนาบูชาไว้ เปนของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ สำหรับอารามใด ๆ ก็ดี บัดนี้พระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์วัดอารามทั้งปวง ก็ยับเยิน สาบสูญไปเปนอันมาก แลพระธรรมพระสงฆ์ผู้รักษาพยาบาล ก็หามิได้ ยังแต่ค่าเรือกสวนไร่นาส่วยสัดพัฒนากรนั้น ชอบ

จะเอาของนั้นไปกระทำประการใดจึงจะสมควร หาโทษมิได้ ถ้าจะเอาทรัพย์สิ่งของนั้นมาสร้างพระไตรปิฎก แลจะทำการบูชาพระพุทธบาทมหาเจดียถานนั้น จะควรฤๅมิควรประการใด ให้สมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงวิสัชนามาให้แจ้ง ฯ

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑

อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวง ๑๒ รูป ขอถวายพระพรว่า อารามมีผลไม้ดอกไม้ ถ้าหาผลไม้ดอกไม้มิได้ มีแต่ที่เปล่าก็ดี แลพระมหากษัตริย์ เศรษฐีท่านอุทิศเปนกัลปนาไว้ สำหรับขึ้นเปนของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในอารามต่าง ๆ สืบ ๆ กันมาแต่ก่อน ท่านอุทิศไว้แต่เดิมนั้นเปนค่าจตุปัจจัย ถึงปีแล้วให้ถวายเปนบิณฑบาต เสนาสนะ คิลานเภสัช ครั้นเรียวมา ราชบุรุษอารามิกโยมวัดคิดอ่านกัน เรียกเอาเปนกัปปิยวัตถุ เอาเปนเงินเปนทองสืบกันมาตราบเท่าทุกวันนี้

บัดนี้วัดอารามสาบสูญไปเปนอันมากแล้ว มีแต่ที่เรือกสวนไร่นา ซึ่งเคยขึ้นมาแต่ก่อน แลจะเอาส่วยสัดพัฒนาการอารามนี้ไปอุทิศบูชาแด่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อารามอื่นนั้นมิควร ครั้นจะเอาส่วยสัดพัฒนาการไปส่งไว้ตามตำแหน่งอารามเดิมนั้น หาผู้จะรักษาแลปฏิสังขรณ์มิได้ ของนั้นก็จะ

สาบสูญเสียเปล่า ถ้าอารามใดยังมีพระพุทธรูปอยู่ ควรจะนิมนต์มาปฏิสังขรณ์ได้ ให้อาราธนาลงมาปฏิสังขรณ์โดยควร ถ้าพระพุทธรูปใหญ่โตนัก มิควรจะอาราธนาลงมาได้ ให้เอาทรัพย์นั้นไปจำหน่ายเปนสัมภาระ ซื้อไม้ซื้อจากซึ่งจะเปนร่มพระพุทธรูปพอสมควรที่จะทำได้ ถ้าทรัพย์ทั้งปวงนั้นเหลืออยู่ จะสร้างพระไตรปิฎกนั้นเสร็จแล้ว ให้เขียนจาฤกอุทิศเฉพาะไว้สำหรับอารามนั้น แล้วจะช่วยพิทักษ์รักษาบูชาเรียนไปพลางกว่าอารามจะมีผู้พิทักษ์รักษาแล้วจึงส่งไปก็ควร ถ้าเปนของสงฆ์ให้สร้างเปนกุฎีแลเตียงตั่งเปนอาทิถวายอุทิศไว้ให้สงฆ์อื่นบริโภคพลางแม้นสงฆ์ในอาวาสเก่านั้นมีขึ้นเมื่อใด พึงให้ไปเปนของสงฆ์ในอาวาสนั้น ถ้าปลงเจตนาไว้ดังนี้แล้วจะเอาทรัพย์นั้นมาจำแนกแจกจ่ายปฏิสังขรณ์ดังว่ามานี้ ก็หาโทษมิได้

อนึ่ง ของเขาอุทิศพระเจดีย์องค์นี้แล้ว ผู้ใดจะเอาของพระเจดีย์องค์นี้ไปบูชาเจดีย์องค์อื่นมิควร ถ้าบูชาพระเจดีย์องค์เดิมนั้นแล้วแลเหลือไปบูชาองค์อื่นนั้นได้ แลซึ่งห้ามไว้โดยละเอียดว่าจะน้อมของที่นี่ไปที่โน่นมิได้นั้น พบบทแต่ห้ามสิกขาบทข้างพระภิกษุฝ่ายเดียว มิได้พบโทษในฆราวาส ถ้าฆราวาสผู้ใดบูชาพระเจดีย์เดิมแล้วแลเหลือ จะเอาของที่เหลือสร้างพระไตรปิฎกจาฤกไว้สำหรับอารามก็ควรจะทำบูชาสักการะพระพุทธบาทมหาเจดียถานก็ควรหาโทษมิได้ ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๗

ว่าด้วยโทษที่ล่วงเกินในสงฆ์จะมีวิธีลุแก่โทษอย่างใด

ศุภมัศดุจุลศักราช ๑๑๔๖ นาคสังวัจฉรนักษัตรฉศก เชฏฐมาศศุกรปักษ์ปัณณรสี ดฤถีภุมวารปริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จสถิตย์ ณ พระที่นั่งดุสิดาภิรมย์ ทรงพระกรุณาดำรัสเหนือเกล้าฯ ประภาษพระราชปุจฉา ให้ออกหลวงศรีวรโวหาราจารย์ราชบัณฑิต ไปเผดียงถามสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงว่า กุสลากุศลผลบุญบาปทั้งปวง ถ้าจัดเข้าเปนสงฆ์แล้ว ที่บุญก็ได้บุญมากที่บาปก็ได้บาปมาก เปนมหันตโทษอันใหญ่ ถ้ามนุษย์บุคคลชายหญิงจำพวกใด เปนพาลทารกหนุ่มแก่ความหาปัญญามิได้ ไม่รู้จักโทษ ได้พลั้งพลาดประทุษฐร้ายในพระสงฆ์ก็ดี กินของสงฆ์ก็ดี จะมีวิธีอุบายขมาแก่โทษทำประการใด โทษนั้นจึงจะหายบริสุทธิ์ ประดุจนิทานพระธรรมเทศนาว่าพระบาฬีในคัมภีร์อันใดมีบ้างเปนอย่างเปนธรรมเนียมนั้น ขอพระคุณเจ้าสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงวิสัชนามาให้แจ้ง

แก้พระราชปุจฉาที่ ๗

อาตมภาพสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวง ขอพระราชทานถวายพระพรวิสัชนาโดยพระบาฬีว่า

"เต ยาว อริเย น ขมาเปนฺติ ตาว โหนฺติ น ตโต ปรํ"

แปลเนื้อความว่า ผู้ใดปริภาษนาการแก่พระอริยเจ้า แลพระสงฆ์องค์ใดองค์หนึ่งก็ดี ถ้าแลขมาโทษแล้วโทษนั้นก็หาย ถ้าแลท่านผู้นั้นไปสู่ประเทศที่อื่นจะตามไปขอขมาโทษมิได้ ให้ขมาโทษในสำนักพระมหาเถร แลพระภิกษุองค์ใดองค์หนึ่ง ว่าข้าพเจ้าได้ประมาทปริภาษนาการแก่พระผู้เปนเจ้าอันมีชื่อนั้นขอพระผู้เปนเจ้า จงอดโทษแก่ข้าพเจ้าเถิด อนึ่ง ถ้าท่านผู้นั้นกระทำกาลกิริยาตาย จะพึงไปขมาโทษในที่เผาโทษนั้นก็หาย อนึ่ง ถ้าผู้ใดได้กินของสงฆ์ คือ ขาทนียะ โภชนียะ แลผลไม้เปนอาทิมากน้อยเท่าใด เพื่อจะใช้ของสงฆ์นั้น พึงตกแต่งของนั้นใช้ให้มากขึ้นกว่านั้น ได้ร้อยส่วนพันส่วนจึงหายโทษ เหมือนนิทานพระภิกษุองค์หนึ่งอยู่ในลังกาทวีป ยืมเอาข้าวสารของสงฆ์ทะนานหนึ่งมาให้บิดาบริโภคยังมิทันใช้ ครั้นเพลาค่ำพระภิกษุนั้นเกิดปัจจุบันโรค กระทำกาลกิริยาตายไปบังเกิดเปนเปรต เพลาเช้าวันหนึ่งพระมหาเถระรูปหนึ่งไปบิณฑบาต เปรตนั้นสำแดงกายให้ปรากฏ พระมหาเถระจึงถามบุพกรรมแต่ก่อน เปรตนั้นจึงบอกบุพกรรมว่า ข้าพเจ้ายืมข้าวสารของสงฆ์ทะนานหนึ่งมาให้บิดาบริโภคยังมิได้ใช้ ด้วยกรรมนั้นข้าพเจ้าจึงมาเปนเปรต พระมหาเถระจึงถามต่อไปว่า จะคิดอุบายดังฤๅท่านจะพ้นจากเปรต จึงบอกอุบายว่า ถ้าได้ข้าวสารร้อยเกวียนมาถวายพระสงฆ์ แล้วอุทิศส่วนบุญมาแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงจะพ้น

จากเปรต พระมหาเถระก็เอาเนื้อความไปแจ้งแก่พระเจ้าศรัทธาดิษ พระเจ้าศรัทธาดิษ จึงพระราชทานข้าวสารร้อยเกวียนไปถวายแก่พระสงฆ์ อุทิศส่วนบุญไปแก่เปรต ๆ นั้นได้อนุโมทนาพ้นจากทุกข์ อนึ่ง จะขมาโทษพระอริยเจ้า แลพระภิกษุสงฆ์ผู้มีศีลให้ขมาโทษด้วยพระบาฬีว่า "อุกาส อจฺจโย โน ภนฺเต อจฺจคฺคมา ยถาพาเล ยถามุเฬฺห ยถาอกุสเล เย มยํ กริมฺหา เอวํ ภนฺเต มยํ อจฺจโย โน ปฏิคฺคณฺหถ อายตึ สํวเรยฺยามิ" ถ้าจะขอขมาโทษบิดามารดาผู้เฒ่าผู้แก่ให้ว่าเปนคำไทย อันสมควรแก่โทษอันได้กระทำผิดนั้นก็หาย ถ้าเว้นไว้แต่มหันตโทษ โทษนั้นไม่หาย ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๘

ว่าด้วยอานิสงส์ซึ่งยิ่งกว่ากันเปนชั้น ๆ ตั้งแต่บุคคลิกทานจนถึงจำเริญพระไตรลักษณญาณ กับอานิสงส์บำรุงยกพระศาสนา ใครจะมากกว่ากัน

ศุภมัศดุจุลศักราช ๑๑๔๖ นาคสังวัจฉรนักษัตรฉศก เจตรมาศกาฬปักษ์ ปัญจมีดฤถีรวิวารปริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จสถิตย์ ณ พระที่นั่งดุสิดาภิรมย์ ทรงพระกรุณาดำรัสเหนือเกล้าฯ ประภาษพระราชปุจฉา ให้ออกหลวงศรีวรโวหารราชบัณฑิต ลิขิตเขียนหน้าพระที่นั่ง แล้วให้ไปเผดียงถามสมเด็จพระสังฆราช พระราชา

คณะทั้งปวงว่า ผลอานิสงส์สังฆทานนั้นก็ยิ่งหนักหนาหาที่สุดมิได้ อันบุคคลได้ถวายทานแก่พระโสดา สกิทาคา อนาคา อรหันตาขีณาสพเจ้า เต็มทั่วไปทั้งจักรวาฬ แต่เปนบุคคลิกทาน ก็บมิเท่าสังฆทาน สังฆทานมิเท่าผลานิสงส์ บุคคลสร้างโรงธรรมสภาศาลาถวายแก่พระสงฆ์ในจตุรทิศทั้ง ๔ สร้างธรรมสภาศาลาถวายแก่พระสงฆ์ในจตุรทิศ ก็มิเท่าผู้รักษาพระไตรสรณคมน์ รักษาสรณคมน์บมิเท่าผู้ถึงแก่พระสรณคมน์แล้วแลรักษาศีล ๕ ถึงสรณคมน์แล้วรักษาศีล ๕ บมิเท่าผู้จำเริญเมตตาภาวนาแต่ประมาณรูดน้ำนมโคทีหนึ่ง จำเริญเมตตาภาวนา บมิเท่าผู้เห็นพระอนิจจัง พระทุกขัง พระอนัตตาเพียงลัดนิ้วมือหนึ่ง ซึ่งเปนอานิสงส์สุดยอดอานิสงส์เปนชั้น ๆ กันขึ้นมาถึงเพียงนี้ กับผู้ได้บำรุงยกพระศาสนานั้น ข้างผู้ใดจะมีผลานิสงส์มากกว่ากัน ขอให้สมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงวิสัชนาจงแจ้ง

แก้พระราชปุจฉาที่ ๘

อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวง ๑๐ รูป ขอพระราชทานถวายพระพร ด้วยทรงพระราชดำริในพระราชกุศลดังนี้ เปนประเพณีหน่อพุทธางกูรเหมือนสมเด็จพระเจ้าเนมิราชบรมโพธิสัตว์ อันทรงพระราชดำริเนือง ๆ ว่าทานจะยิ่งกว่าอานิสงส์ศีลฤๅ ศีลจะยิ่งกว่าผลอานิสงส์แห่งทาน สมเด็จอมรินทราธิราชลงมาแก้ปฤษณาด้วยอุทาหรณ์ต่าง ๆ ว่า

ศีลมีอานิสงส์ยิ่งกว่าทาน จึงสิ้นวิมติพระราชสงสัย ดุจพระราชดำริครั้งนี้ว่า บุคคลรักษาพระไตรสรณคมน์ แลรักษาศีล ๕, ศีล ๘ ประการ แลปลงปัญญาลงสู่พระไตรลักษณญาณว่ามีผลมากยิ่งกว่าสังฆทาน ยิ่งกว่าวิหารทาน พระบาฬีอันนี้ อาศรัยพระไตรสรณคมน์เปนโลกีย์ แลศีลเปนโลกุตตร แลเมตตาจิตรอันถึงซึ่งอัปปนาฌาน แลอนิจจสัญญาวิปัสสนาอันใกล้ซึ่งมรรคผลอยู่แล้ว จึงเปนที่สรรเสริญประเสริฐขึ้นไปกว่าสังฆทานวิหารทาน

อนึ่ง บุคคลอันเปนปุถุชน แลรักษาพระไตรสรณคมน์แลศีล ๕, ศีล ๘, อันเปนโลกีย์ จะบริจาคชีวิตยังมิได้ ถ้าจำเริญ เมตตายังมิได้ถึงฌาน แลจำเริญอนิจจสัญญาวิปัสสนานั้นมิได้ถึงมรรคผล จะนับว่ามีผลานิสงส์ยิ่งกว่าท่านบำรุงยกย่องพระศาสนา ยังมิได้ อันบุคคลท่านบำรุงยกย่องพระศาสนา เปนปฏิปัตติบูชา มีผลานิสงส์มากกว่าสังฆทานวิหารทาน สรณคมน์ศีล ๕ เมตตาภาวนาไตรลักษณญาณดังพรรณนาแล้ว อันเปนโลกีย์ยังมิเปนโลกุตตร ดุจวารพระบาฬีว่า

"โย จ อุปาสโก ยา จ อุปาสิกา ตีสุ สรเณสุ ปญฺจสุ สีเลสุ ทสสุ สีเลสุ ปริปูรการี โหติ" อธิบายว่า อุบาสกอุบาสิกาผู้ใดได้รักษาพระไตรสรณคมน์ แลศีล ๕, ศีล ๘, ศีล ๑๐ ประการแล้วจึงให้ทานบูชาของหอมดอกไม้ แลปรนนิบัติบิดามารดาเคารพผู้เฒ่าผู้แก่ในตระกูล ปฏิบัติเสมออันเปนธรรม แลเคารพ

พระรัตนไตรย เลี้ยงชีวิตโดยธรรม สร้างพระพุทธ สร้างพระธรรม แลพระสถูปพระเจดีย์พระวิหารโรงธรรมอุโบสถ ก็จัดได้ชื่อว่าปฏิปัตติบูชา อาจสามารถจะทรงไว้ซึ่งพระศาสนาได้ ได้ชื่อว่าบำรุงยกย่องพระศาสนาเหมือนสมเด็จพระเจ้าอภัยทุษฐคามินี เมื่อแรกกระทำสงครามด้วยพระราชอนุชา พระอรหันต์เจ้าพิจารณาเห็นว่ากษัตริย์ทั้งสอง จะได้ทำนุบำรุงยกย่องพระศาสนา จึงนฤมิตเปนภูเขาขวางหน้ากษัตริย์ทั้งสองนั้นเสีย มิให้เปนอันตราย เมื่อพระเจ้าอภัยทุษฐคามินีได้เสวยราชสมบัติแล้ว ได้สร้างพระพุทธรูป พระสถูปพระเจดีย์ แลสร้างพระวิหารได้ ๙๙ พระวิหาร ก็ได้ชื่อว่าทำนุบำรุงยกย่องพระศาสนาให้รุ่งเรือง

แลบุคคลปรนนิบัติทนุบำรุงยกย่องพระศาสนามีผลานิสงส์ยิ่งกว่าศีลยิ่งกว่าสรณคมน์ อันเปนโลกีย์

อนึ่งกษัตริย์พระองค์ใด เห็นพระพุทธศาสนาเศร้าหมองแล้วได้ตักเตือนพระสงฆ์สามเณรให้ตั้งอยู่ในสิกขาบทอันใหญ่น้อย แลเรียนสมถะวิปัสสนาแลไตรปิฎก แล้วได้สงเคราะห์ด้วยจตุปัจจัย คือจีวร บิณฑบาต เป็นต้น ก็ได้ชื่อว่าทนุบำรุงยกย่องพระศาสนา อันผลานิสงส์นั้นเปนอนันตังอปริมาณังล้ำเลิศประเสริฐหาที่สุดมิได้ เหมือนเมื่อครั้งศาสนา สมเด็จพระพุทธเจ้ากัสสปเศร้าหมองเสื่อมเรียวลงนั้น สมเด็จอมรินทราธิราชให้พระวิษณุกรรมเทวบุตรนฤมิตเปนสุนัขใหญ่ร้องคุกคำรามแก่ภิกษุ ภิกษุณีอุบาสกอุบาสิกาผู้ใจบาปหยาบช้า ให้ละเสียซึ่ง

ทุจริตผิดธรรม ให้ตั้งอยู่ในสุจริต ก็ได้ชื่อว่าบำรุงพระศาสนา ขอถวายพระพรฯ

พระราชปุจฉาที่ ๙

ข้อ ๑ ว่าในจักรวาฬอื่นรักษาศีลฤๅไม่ ถ้ารักษาศีล ผู้ใดสั่งสอน เมื่อมิรู้จักองค์แห่งศีล จะจัดเอาเปนศีลได้ฤๅไม่

ข้อ ๒ ว่านิยตมิจฉาทิฏฐิประพฤติพอต้องเข้าในศีล ๕ ศีล ๘ จะจัดเอาเปนศีลได้ฤๅไม่ ถ้าเปนศีลได้แล้วจะไปนรกฤๅไม่

ศุภมัศดุจุลศักราช ๑๑๔๖ นาคสังวัจฉรนักษัตรฉศก-เชฏฐมาศกาฬปักษ์อัฏฐมีดฤถีครุวารปริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จสถิตย์ ณ พระที่นั่งท้องพระโรงอมรินทรวินิจฉัย ทรงสดับพระธรรมเทศนาจบแล้ว จึงทรงพระกรุณาดำรัสเหนือเกล้า ฯ ด้วยพระราชปุจฉา ให้ออกหลวงศรีวรโวหาร หลวงญาณวิจิตรราชบัณฑิตไปเผดียงถามสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงว่า ในมงคลจักรวาฬนี้มีสมเด็จพระพุทธเจ้าเปนประธานพระองค์ตรัสพระสัทธรรมเทศนาสั่งสอนสัตว์ทั้งปวงให้รู้ลักษณะศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ ศีล ๓๑๑ แลซึ่งจักรวาฬอันอื่นนอกกว่านี้ รักษาศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ฤๅหามิได้ ถ้ารักษาศีล คือผู้ใดสั่งสอนให้รู้จักองค์แห่งศีล เมื่อมิรู้จักองค์

แห่งศีลจะจัดเอาเปนศีลได้ฤามิได้

ประการหนึ่ง ที่ถือนิยตมิจฉาทิฏฐิเที่ยง เปนโทษหนักตกถึงโลกันตนรก แลประพฤติพอต้องเข้าโดยพุทธบัญญัติในศีล ๕ ศีล ๘ ก็ดี จะจัดเอาเปนศีลได้ฤามิได้ ถ้าเปนศีลได้แล้วจะไปโลกันตนรกฤาหามิได้

แก้พระราชปุจฉาที่ ๙

อาตมภาพขอรับพระราชทานวิสัชนาซึ่งข้อพระราชปุจฉาว่าในมงคลจักรวาฬนี้มีสมเด็จพระพุทธเจ้าเปนประธาน ตรัสเทศนาสั่งสอนสัตว์ทั้งปวงให้รู้ในลักษณะศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ ศีล ๓๑๑ แลซึ่งจักรวาฬอื่นนอกกว่านี้ รักษาศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ฤาหามิได้ เมื่อไม่รู้จักองค์แห่งศีลจะจัดเอาเปนศีลได้ฤามิได้นั้น เปนศีลได้ฤามิได้นั้น

แก้ข้อ ๑

อาตมภาพทั้งปวงพิจารณาตามพระบาฬี เห็นว่าศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ประการเปนโลกบัญญัติ นักปราชญ์ผู้มีปัญญาปรนนิบัติสืบ ๆ กันมาแต่ปฐมกัลป์นั้นบัญญัติไว้สำหรับโลกเห็นว่ามีทั่วไปในจักรวาฬอันอื่น สมด้วยพระบาฬีในคัมภีร์สารสงเคราะห์ว่า “ตํ หิ พุทฺเธ อุปฺปนฺเน อนุปฺปนฺเนปิ โลเก ปวตฺตติ” อธิบายเนื้อความว่า สมเด็จพระพุทธเจ้ามิได้ตรัสก็ดี แลศีล ๕

ศีล ๘ ศีล ๑๐ ประการนี้ ย่อมมีมาสำหรับโลกมิได้สาบสูญ อนึ่ง ปะขาวดาบสอันเปนธรรมวาที ย่อมอธิษฐานซึ่งศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ประการนี้ด้วยตนเอง แล้วสั่งสอนผู้อื่นให้รักษาศีล ครั้น ตายแล้วได้ไปเสวยมนุษยสมบัติ สวรรค์สมบัติในปรโลก

อนึ่ง พระบาฬีในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า "อุตฺตรกุรูนํ มนุสฺสานํ ฯลฯ อวิติกฺกมปกติสีลํ" อธิบายว่า ศีลมี ๓ ประการ คือปกติศีล อาจาริยศีล ธรรมดาศีล

อันว่าปกติศีลนั้น ได้แก่ศีลชาวอุดร การรักษาศีล ๕ เปนปกติศีลเหมือนกันสิ้น ตราบเท่ากระทำกาลกิริยา ตายแล้ว ไปสวรรค์สิ้นด้วยกันทุกคน

อนึ่ง อาจาริยศีลนั้น ได้แก่คนทั้งหลายอันประพฤติตาม สกุลประเทศแห่งตน ซึ่งมิได้กระทำปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสา สุรา ครั้นมีบุตรธิดาสืบวงศ์ตระกูลออกไป ก็ประพฤติตามบิดามารดา อันนี้ชื่อว่าอาจาริยศีล

อนึ่ง ธรรมดาศีลนั้น ได้แก่สมเด็จพระพุทธมารดา จำ เดิมแต่พระบรมโพธิสัตว์ถือเอาปฏิสนธิแล้ว ก็สมาทานทรงศีล ด้วยพระองค์เอง อันนี้ชื่อว่าธรรมดาศีล

แก้ข้อ ๒

ข้อซึ่งพระราชปุจฉาว่า ที่ถือฝ่ายนิยตมิจฉาทิฏฐิเที่ยง เปนโทษหนักตกถึงโลกันตนรก แลมิได้สมาทานหารู้จักว่าเปน

ศีลไม่ ประพฤติพอต้องเข้าโดยพุทธบัญญัติในศีล ๕ ศีล ๘ ก็ดี จัดเอาเปนองค์ศีลได้ฤๅมิได้ ถ้าเปนศีลได้แล้วจะไปโลกันตนรกฤๅหามิได้นั้น อาตมภาพทั้งปวงเห็นว่าเปนองค์แห่งศีล ชื่อว่าสัมปัตตวิรัติศีล สมด้วยพระบาฬีในคัมภีร์สารสงเคราะห์ว่า

"สมฺปตฺตวตฺถุํ อวิติกฺกมนฺตานํ อุปฺปชฺชมานา วิชหิ"

อธิบายว่า บุคคลผู้ใดสมาทานศีล แลเว้นจากวัตถุอันมาถึงที่ใกล้เนื้อมือ คือสัตว์อันถึงที่ก็ดี แลทรัพย์อันถึงลักก็ดี แลมาพิจารณาซึ่งชาติแลตระกูลเปนต้นว่า อาตมภาพมีชาติมีตระกูลเปนคนพหูสูตร ไม่ควรฆ่าสัตว์ลักทรัพย์ท่านผู้อื่น แล้วก็เว้นเสียได้ดังนี้ ชื่อว่าสัมปัตตวิรัติศีล ถึงมาตรว่าปรนนิบัติพอต้องเข้าในสัมปัตตวิรัติศีลก็ดี ถ้านิยตมิจฉาทิฐิเหล่านั้น ยังมิได้ละเสียซึ่งทิฏฐิอันผิด ยังถือว่าทำบุญไม่ได้บุญทำบาปไม่ได้บาป แลมิได้นับถือคุณพระศรีรัตนไตรยแล้ว ครั้นกระทำกาลกิริยาก็ได้ไปตกในโลกันตนรก เพราะโทษนิยตมิจฉาทิฏฐินั้น เปนมหันตโทษอันใหญ่ อานิสงส์บุญสัมปัตตวิรัติศีลมิอาจช่วยได้ ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๑๑

ว่าด้วยของสงฆ์ซึ่งโจรลักฤๅมีผู้ขุดร่อนได้ ผู้ได้ของนั้นมาไม่รังเกียจสงสัย นำมาใช้สรอยเองฤๅให้ปันผู้อื่นจะมีโทษฤๅไม่

ศุภมัศดุจุลศักราช ๑๑๔๖ นาคสังวัจฉรนักษัตรฉศก อาสาฬหมาศศุกรปักษ์อัฏฐมีดฤถีศุกรวารปริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จออก ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงพระราชศรัทธา อุปสมบทนาคหลวง ทรงพระกรุณาดำรัสเหนือเกล้า ฯ ด้วย พระราชปุจฉา ให้หลวงศรีวรโวหารราชบัณฑิตยาจารย์ไปเผดียง ถามสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงว่า แก้วแหวน เงินทองท่านผู้มีศรัทธาสร้างไว้เปนองค์พระพุทธรูปพระสถูป เจดีย์ก็ดี ท่านบูชาไว้เปนของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ก็ดี ของทั้งนี้โจรเอายุบยับให้เสียเพศทำเปนรูปพรรณซื้อขาย ผู้ไม่รู้ ซื้อไว้ใช้สอยสืบไป จะมีโทษฤๅหามิได้

อนึ่ง บ้านร้างเมืองร้างช้านานแล้ว แก้วแหวนเงินทอง ของพระศรีรัตนไตรยตกอยู่ในแผ่นดิน ผู้ขุดร่อนได้มาหา รังเกียจสงสัยว่าเปนของพระศรีรัตนไตรยมิได้ เอามาใช้สอยเอง ก็ดี จะมีโทษฤๅหาโทษมิได้ อนึ่ง ผู้นั้นให้ปันเพื่อนฝูงแลขายต่อ ไปก็ดี ผู้ไม่รู้รับเอาของนั้นไว้ใช้สอยสืบไปเล่าจะมีโทษฤๅหาโทษมิได้ ให้สมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวง วิสัชนามาให้แจ้ง

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๑

อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวง ถวายพระพรวิสัชนาโดยพระบาฬีว่า "เจตนาหํ ภิกฺขเว กมฺมํ

วทามิ" เนื้อความว่า "ภิกฺขเว" ดูกรภิกษุทั้งปวง พระตถาคตตรัสพระสัทธรรมเทศนาไว้ว่า ซึ่งจะเปนบุญเปนบาปนั้น อาศรัยแก่เจตนาอันเปนกุศลแลอกุศล ถ้าหาเจตนามิได้แล้ว กรรมนั้นจะให้ผลหามิได้

อนึ่ง สมเด็จพระพุทธเจ้าอนุญาตให้สงฆ์ทั้งปวงบริโภคซึ่งมัจฉมังสะอันบริสุทธิ์สามประการ โดยพระบาฬีว่า "ติโกฏิปริสุทฺธํ" เนื้อความว่า ภิกษุรูปใดมิได้เห็น มิได้ฟัง มิได้รังเกียจว่าบุคคลไปฆ่าเนื้อ ฆ่าปลา เฉพาะจะให้แก่ตนบริโภคซึ่งเนื้อ ปลานั้น จะบริโภคก็หาโทษมิได้ ถ้าแลได้เห็นได้ฟัง รังเกียจสงสัยอยู่ว่า เขาไปฆ่าเนื้อ ฆ่าปลา มาเพื่อประโยชน์จะให้แก่อาตมภาพบริโภค แลภิกษุนั้นบริโภคซึ่ง เนื้อ ปลา นั้น ก็เปนโทษ มีอุปมาฉันใด อันว่าแก้วแหวนเงินทองของในองค์พระพุทธรูปพระสถูปพระเจดีย์ก็ดี ของบูชาพระรัตนไตรยก็ดี ตกเปนของบุคคลแล้ว มีผู้ซื้อหาแลกเปลี่ยนได้บริโภคใช้สอย ตัวมิได้เห็นมิได้ฟัง มิได้รังเกียจสงไสย ว่าเปนของในองค์พระเจ้า แลของเขาบูชาพระรัตนไตรย เข้าใจว่าเปนของบริสุทธิ์อยู่แล้ว ก็หาโทษมิได้ ถ้าไม่บริสุทธิ์ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือได้เห็น ได้ฟัง ได้รังเกียจสงสัยว่าเปนของพระรัตนไตรยแล้วบริโภคใช้สอย ก็เปนโทษแก่ผู้บริโภคใช้สอยนั้น ก็มีอุปไมยเหมือนด้วยภิกษุฉันเนื้อฉันปลา อันบริสุทธิ์แลมิได้บริสุทธิ์นั้น อาตมภาพ พบพระบาฬีได้เนื้อความแต่เท่านี้ ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๑๕

ว่าด้วยผู้สมาทานศีล ๕ แล้วไปประมาทขาดศีล กับผู้ที่ไม่ได้สมาทาน แลไปกระทำปาณาติบาตอทินนาทานเปนต้น ใครจะมีโทษมากกว่ากัน แลผู้ที่ประมาทขาดศีล ฤาลาศีล ฤามีศีลด่างพร้อยเหล่านี้จะมีโทษประการใด

ศุภมัศดุจุลศักราช ๑๑๔๖ นาคสังวัจฉรนักษัตรฉศก สาวนมาศกาฬปักษ์จาตุทสีดฤถี อาทิตยวารปริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จ ณ ที่นั่งแพ ทรงพระกรุณาดำรัสเหนือเกล้า ฯ ประภาษพระราชปุจฉา ให้หลวงศรีวรโวหารราชบัณฑิตยาจารย์ ไปเผดียงถามสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงว่า บุคคลผู้หนึ่งสมาทานศีล ๕ แลไปประมาทขาดศีล บุคคลผู้หนึ่งมิได้รับรักษาศีล ๕ แลกระทำปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉา มุสา สุรา อันว่าบุคคลทั้งสองนี้ คือผู้ใดจะได้บาปโทษมากกว่ากัน

ประการหนึ่งผู้สมาทานศีล ๘ แล้ว ผู้นั้นประมาทขาดศีลอพรหมจริยา นัจจคีตะ อุจจาสยนะ จะมีโทษประการใด

อนึ่ง รับศีล ๘ แล้ว แล้วผู้นั้นรักษาไปไม่ได้ว่าลาศีล แล้วกินข้าวค่ำ นอนกับภรรยา ดูฟ้อนรำ ทาของหอม นอนเหนือที่นอนอันตกแต่ง มีโทษฤาหามิได้

ประการหนึ่ง คิด เจรจา กระทำอย่างไร ศีลไม่ขาด แต่ให้ด่างพร้อยร่อยหรอแห่งศีล ๕ ศีล ๘ นั้น ถ้ารักษา

ไม่บริสุทธิ์แลทำให้ศีลเปนมลทินด่างพร้อยดังนี้ จะมีโทษประการใด

อนึ่ง ถ้ามีโทษแล้ว จะนิ่งอยู่ไม่รักษาจะมิดีกว่ารับศีลแลรักษาไม่บริสุทธิ์ด่างพร้อยนั้นอีกฤๅประการใด ให้สมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงวิสัชนามาจงแจ้ง ฯ

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๕

อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงขอถวายพระพรวิสัชนาว่า มีพระบาฬีในคัมภีร์ต่าง ๆ แปลได้เนื้อความว่า ผู้ใดรับศีล ๕ ก็ดี มิได้รับศีล ๕ ก็ดี ถ้ากระทำปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสา สุรา พร้อมด้วยองค์แล้ว ก็ขาดศีลเหมือนกัน แต่ว่าผู้ได้รักษาศีลนั้น เปนผู้มีปัญญารู้ โทษน้อย เหตุว่ามีจิตอันเปนบาปนั้นหย่อนลงด้วยมีเมตตาสังเวชแลหิริโอตตัปปะกลัวบาปอายบาปอยู่บ้างโทษจึงน้อย ผู้มิได้รักษาศีลนั้นโทษมาก เหตุว่ามีจิตอันเปนบาปนั้นกล้า หาเมตตาสังเวชหิริโอตตัปปะมิได้ ไม่รู้จักโทษหนักเบาโทษจึงมาก

๖ ข้อซึ่งว่า ผู้ใดรักษาศีล ๘ แล้วประมาทขาด อพรหมจริยา วิกาลโภชนา นัจจคีตะ อุจจาสยนะนั้น มีพระบาฬีว่า "อกุสลกมฺมปเถ" ผู้ล่วงอพรหมจริยานั้น จะให้เปนโทษเดือดร้อนกินแหนงเศร้าหมองจิตเป็นคลองอกุศลกรรมบถ จะให้ไปสู่

อบายภูมิ เหมือนดังบุรุษกระทำกาเมสุมิจฉาจารในภรรยาของตนด้วยเหตุ ๔ ประการนั้น พระบาฬีว่า "อกาโล, อโนกาโส, อนงฺคโณ, อคมฺโม" "อกาโล" นั้นคือบุรุษกระทำเมถุนธรรมในภรรยาอันป่วยไข้ทุพพลภาพ "อโนกาโส" กระทำในที่ใกล้พระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์ พระอุโบสถ ใกล้บิดามารดาใกล้ผู้เฒ่าผู้แก่ แลพระมหาโพธิ "อนงฺคโณ" นั้น กระทำอัชฌาจารเว้นจากปัสสาวมรรค ทำโดยมรรคอันอื่น "อคมฺโม" มิควรไปสู่หญิง ๒๐ จำพวก มีหญิงบิดามารดารักษาเปนต้นนั้น อันศีลวิกาลโภชนา นัจจคีตะ อุจจาสยนะ นั้น ไม่เปนคลองแห่งอกุศล-กรรมบถ เปนโทษแต่ในบัญญัติในอบายภูมิ เหตุว่าเปนโทษน้อย แต่จะให้เศร้าหมองแห่งศีลทั้งปวง

ข้อซึ่งว่า ได้รับศีล ๘ ในวันอุโบสถแล้ว รักษาไปไม่ได้ออกวาจาว่า ข้าลาศีลแล้วก็ล่วง อพรหมจริยา วิกาลโภชนา นัจจคีตะ อุจจาสยนะนั้น ก็เปนโทษตามตำแหน่งแห่งศีล อพรหมจริยา วิกาลโภชนา นัจจคีตะ อุจจาสยนะ อยู่ แต่ทว่าเบาลงกว่าที่ว่ามาแต่ก่อนนั้น เหตุว่ามีสติได้อำลา

ข้อซึ่งพระราชปุจฉาว่า คิด เจรจา ทำ อย่างไร เปนเหตุที่จะให้ศีลเศร้าหมองนั้น วิสัชนาตามพระบาฬีว่า

"โส ขนฺธาทิภาโว ลาภยสาทิเหตุเกน เภเทน จ สตฺตวิธเมถุนสํโยเคน จ สงฺคหิโต" แปลเนื้อความว่า ศีลจะเศร้าหมองด่างพร้อยนั้น เปนเหตุโลภปรารถนาลาภแลยศ เป็น

อาทิ แลเมถุนสังโยค ๗ ประการ คือยินดีที่จะให้มาตุคามปรนนิบัติมีนวดฟั้นเป็นต้น ๑ คือยินดีที่จะยิ้มแย้มสัพยอกกับมาตุคาม ๑ คือยินดีที่จะฟังเสียงมาตุคาม ๑ คือยินดีที่จะรภุกคิดถึงการยิ้มแย้มสัพยอกมาตุคาม ๑ คือยินดีที่จะแลดูคหบดีบุตรอันพร้อมเพรียงด้วยเบญจกามคุณ ๑ คือประพฤติพรหมจรรย์แล้วปรารถนาเปนเทวบุตรแลเทวธิดา ๑ แลศีลจะด่างพร้อยเศร้าหมองด้วยโลภปรารถนาลาภ แลเมถุนสังโยค ๗ ประการดังกล่าวมานี้ ถ้าแลรักษาศีลด้วยจิตมิได้ปรารถนาลาภแลยศเมถุนสังวาส ศีลบุคคลผู้นั้นก็บริสุทธิ์

อนึ่ง ศีลจะเศร้าหมองแลด่างพร้อยนั้น ด้วยบาปธรรมทั้งหลาย คือโทสะ แลพยาบาท ลบหลู่คุณท่าน อิจฉา มัจฉริยะ มายา มานะ มทะ เปนอาทิ เปนเหตุจะให้ศีลเศร้าหมอง

อนึ่ง ในปาณาติบาตนั้น มีองค์ ๕ ประการ ถ้าไม่พร้อมในองค์ ๕ ประการ มีแต่เจตนาฆ่า ๑ มีความเพียรจะฆ่า ๑ แลยังมิได้ฆ่าสัตว์ให้ตาย ศีลปาณาติบาตนั้นไม่ขาดแต่เศร้าหมอง

ในอทินนาทานนั้น ถ้าแลมิได้คิด ความเพียรจะลัก ยังมิลักทรัพย์ของท่านไปก่อน ศีลอทินนาทานเศร้าหมอง

ในอพรหมจริยานั้น ถ้าแลยินดีในเมถุนสังโยค ๗ ประการดังกล่าวแล้วนั้น ศีลเศร้าหมอง ถ้าแลพร้อมด้วยองค์ ๔ ประการคือ อัชฌาจารวัตถุนั้นคือมุขมรรค ปัสสาวมรรค เวจมรรค ๑ คือ

จิตยินดีที่จะซ่องเสพ ๑ คือมรรคต่อมรรคถึงกัน ๑ เปน ๔ ประการ ดังนี้ ศีลอพรหมจริยาจึงขาด

ในมุสาวาทนั้น คือวัตถุมิได้แท้ ๑ เจตนาจะกล่าวมุสา ๑ ความเพียรจะกล่าวมุสา ๑ ให้ผู้อื่นรู้ซึ่งคำมุสา ๑ ถ้าพร้อมด้วยองค์ ๔ ประการดังกล่าวแล้วนั้น ศีลมุสาวาทก็ขาด ถ้าแลมิได้พร้อม ศีลนั้นก็เปนแต่เศร้าหมอง

ในสิกขาบทสุรานั้น มีองค์ ๔ ประการ คือน้ำเมา ๑ ปรารถนาจะดื่มซึ่งน้ำเมา ๑ มีความเพียรจะดื่มกิน ๑ ดื่มกินเข้าไปแล้ว ๑ ต่อพร้อมด้วยองค์ ๔ ประการดังนี้ จึงขาดในศีลสุรา ถ้าไม่พร้อมเปนแต่ด่างพร้อย

ในสิกขาบทอันเศษ มีวิกาลโภชนาเปนต้น มีอุจจาสยนะเปนที่สุด ถ้าบุคคลผู้ใดล่วงแล้วก็เปนโทษในบัญญัติ ยังมิได้ถึงคลองอกุศลกรรมบถ พอจะเยียวยาได้ สมาทานเอาใหม่เปนอันบริสุทธิ์

อนึ่ง ในวิกาลโภชนะ นัจจคีตะ อุจจาสยนะนั้น มีเจตนาจะใคร่บริโภคอาหาร แต่ยังมิได้บริโภค จะใคร่ดูฟ้อนรำขับขานดีดสีตีเป่าทัดทรงดอกไม้ลูบไล้ละลายทาของหอม ยังมิได้กระทำ อนึ่งจะใคร่นอนเหนืออาสนะอันวิจิตรอันงาม ล่วงประมาณทั้งนี้ ก็เปนเหตุจะให้ศีลเศร้าหมอง

อนึ่ง ฟ้อนรำมาสู่ที่นั่งแห่งตน ๆ ยินดีจะเล็งแลดู ศีลนัจจคีตะนั้นก็เศร้าหมอง ไม่เปนโทษ แต่ว่าอานิสงส์น้อยลง

อนึ่ง ในอพรหมจริยานั้น ถ้าผู้รักษาแต่ศีล ๕ ประการ เปนนิจมิได้สมาทานอุโบสถศีล เมื่อถึงวันอุโบสถ เสพเมถุนธรรมในวัน ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ไม่เปนอันล่วงอพรหมจริยา แต่ทว่าเปนโทษ เหตุว่าอุบาสกภูมินั้นมิได้บริบูรณ์ นักปราชญ์พึงติเตียน เหตุว่ามิได้ปรนนิบัติตามพุทโธวาท เปนลัทธิแห่งคนพาล นักปราชญ์พึงเว้นอย่าทำเมถุนธรรมในวัน ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำไม่ควร ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๑๖

ว่าด้วยเมื่อพระพุทธศาสนาครบ ๕,๐๐๐ ปีแล้ว มีผู้ประทุษร้ายแก่เจดียถาน คือพระพุทธรูปเปนต้น จะมีโทษฤๅไม่

ศุภมัศดุจุลศักราช ๑๑๔๖ นาคสังวัจฉรนักษัตรฉศก มิคสิรมาศกาฬปักษ์ปาติบทดฤถีอาทิตยวารปริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จออกพระที่นั่งดุสิดาภิรมย์ ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม สั่งให้หลวงศรีวรโวหารไปเผดียงถามสมเด็จพระสังฆราชพระราชาคณะทั้งปวง ด้วยพระราชปุจฉาว่า สมเด็จพระพุทธเจ้ากำหนดพระพุทธศาสนาไว้ ๕,๐๐๐ พระวัสสา แลเมื่อครบ ๕,๐๐๐ พระวัสสา พระบรมธาตุเสด็จเข้าสู่พระนิพพานก็สิ้นกาลกำหนดพระศาสนาแล้ว แลพระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์ พระศรีมหาโพธิ์

แลพระเจดียถานอันใด ๆ ซึ่งยังปรากฏอยู่ มีผู้กระทำประทุษ-ร้ายนั้น จะมีบาปจะมีโทษฤๅหามิได้ ให้ถวายพระพรวิสัชนามาจงแจ้ง ฯ

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๖

อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราช พระพิมลธรรม พระพุทธโฆษา พระโพธิวงศ์ พระปรากรม พระญาณสิทธิ พระธรรม-โฆษา ๗ รูป ขอพระราชทานถวายพระพรตามวารพระบาฬีว่า

"ปริยตฺติอนฺตรธานํ ปฏิปตฺติอนฺตรธานํ ปฏิเวธอนฺตรธานํ ลิงฺคอนฺตรธานํ ธาตุอนฺตรธานนฺติ"

เนื้อความว่า พระปริยัติอันตรธานแล้ว กิจปรนนิบัติก็อันตรธาน แลจะตรัสรู้มรรคแลผลนั้นก็อันตรธาน แลเพศสมณะก็อันตรธาน แลพระบรมธาตุก็อันตรธาน

เมื่อวันสิ้น ๕,๐๐๐ พระวัสสา อันว่าพระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์ พระเจดียถานทั้งปวงนั้น ก็อันตรธานสาบสูญโดยอนุกรมลำดับกันไปตราบเท่าสิ้น ๕,๐๐๐ พระวัสสา ถ้าเจดีย-ถานอันใดยังเหลืออยู่ก็สิ้นพุทธบัญญัติแล้ว เป็นพระเจดียถานมีนอกพระพุทธบัญญัติ แลที่เจดียถานอันเหลืออยู่นั้นก็น้อยนักมนุษย์ทั้งปวงก็มิได้รู้เห็นว่าเปนที่เจดียถาน เหตุว่าเทวดาบันดาลปิดบังให้รกชัฏด้วยก้อนศิลา แลต้นไม้ลดาวัลย์อันกอปรด้วยหนาม ประสงค์ว่าจะมิให้มนุษย์เข้าไปกระทำลามกได้ ถ้าเปนผู้

มีบุญมีวาสนารู้เห็นว่าที่เจดียถานแลไปกระทำสักการบูชา ด้วยกุศลเจตนาก็ได้อานิสงส์เปนอันมาก ถ้ามีเจตนาเปนฝ่ายอกุศลไปทำประทุษร้ายในที่พระเจดียถานนั้น ผู้นั้นก็ได้บาปมาก แลที่นั้นเทวดาทั้งหลายรู้เห็นอภิบาลรักษาอยู่

อนึ่ง ต้นพระมหาโพธิ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้นั้น จะมีต้นอยู่ก็ดี ยังแต่ที่เปล่าก็ดี ที่อันนี้เปนที่มหาเจดียถานเปนที่อภิเษกสมโพธิแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ถ้ามีผู้รู้ก็ดีมิได้รู้ก็ดี ไปกระทำบูชาแลประทุษร้าย ก็เปนบุญเปนบาป อันต้นโพธิอื่นเปนชาติไม้มหาโพธินั้น ครั้นสิ้นบัญญัติพระศาสนาแล้วแม้นจะมีผู้ตัดฟันก็หาโทษมิได้

อาตมภาพทั้งปวง ขอถวายพระพรตามสติปัญญาสนองพระเดชพระคุณได้แต่เท่านี้ ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๒๓

ว่าด้วยพระ ฯ โปรดแต่คนใบ้ บอด หนวก แลคนเป็นอันตรายิกธรรมดอกฤๅ แลคนที่ว่าอักขระวิปลาศนั้น โทษมีประการใดจึงไม่โปรด ถ้าดัดแปลงสั่งสอนมิได้ แล้วจะสวดญัตติให้เป็นภิกษุทีเดียวเหมือนคนใบ้ บอด หนวก นั้นจะได้ฤๅไม่

ครั้นหลวงอนุชิตพิทักษ์ หลวงวิเชียรปรีชา นำเอาคำวิสัชนาพระราชาคณะเข้ากราบทูลพระกรุณา จึงมีพระราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสีงหนาทตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม

สั่งให้หลวงอนุชิตพิทักษ์ หลวงวิเชียรปรีชา ไปเผดียงถามพระราชาคณะว่า พระคุณเจ้าทั้งปวงถวายวิสัชนาว่า คนเปนใบ้, บอด หนวก นั้นห้ามบรรพชา ไม่พักรับพระไตรสรณคมน์เลย พระอุปัชฌาย์ กรรมวาจาจารย์ สวดให้เปนภิกษุทีเดียวได้ เหล่าคนเปนอันตรายิกธรรมก็ว่าบวชให้หาเปนมุสาไม่ ซึ่งทรงพระกรุณาอนุญาตไว้ทั้งนี้ ด้วยจะอนุเคราะห์โปรดสัตว์ให้ได้อุปสมบทในพระศาสนา จะได้เปนอุปนิสัยปัจจัยแก่มรรคผลธรรมวิเศษสืบไปนั้นก็ควรนักหนา แต่ทว่าสมเด็จพระมหากรุณาเจ้าโปรดแต่คนใบ้ บอด หนวก แลคนเปนอันตรายิกธรรมดอกฤๅ แลคนซึ่งว่าอักขระวิปลาศจำพวกนี้ โทษมีเปนประการใดจึงไม่โปรด ถ้าดัดแปลงสั่งสอนมิได้แล้ว อย่าให้รับพระไตร-สรณคมน์เลย จะสวดญัตติจตุตถกรรมให้เปนภิกขุทีเดียวเหมือนหนึ่งคนใบ้ บอด หนวก นั้นจะได้ฤๅมิได้ประการใด ให้พระคุณเจ้าทั้งปวงวิสัชนามาให้แจ้ง

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๓

อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงขอพระราชทานถวายพระพรวิสัชนาด้วย คนใบ้ บอด หนวก ห้ามบรรพชาไม่พักรับพระไตรสรณคมน์เลย สวดญัตติจตุตถกรรมเปนภิกษุทีเดียวนั้น ใช่จะมีสืบมาทุกวันนี้หามิได้ มีครั้ง

เดียวเปนอาทิกัมมิกะก่อนพุทธบัญญัติ สมเด็จพระพุทธเจ้ายังมิได้ตรัสห้ามเปนขึ้นแต่พอเปนเหตุ ให้สมเด็จพระพุทธองค์เจ้าตรัสบัญญัติห้ามแล้ว จำเดิมแต่นั้นมาจะได้มีพระอรหันต์ขีณาสพพระอสีติสาวก ปกติสาวก พระสงฆ์เจ้าเหล่าใดบวชให้ใบ้บอด หนวก ด้วยกิริยานิ่งไม่รับพระไตรสรณคมน์เลย สวดให้เปนภิกษุทีเดียวนั้นหามิได้เปนอันขาดทีเดียว พระสงฆ์จะบรรพชาสามเณรรูปใด ก็อาศรัยพระไตรสรณคมน์ จะให้อุปสมบทภิกขุรูปใดก็อาศรัยพระไตรสรณคมน์ ถ้าพระไตรสรณคมน์บริบูรณ์แล้วก็เปนบรรพชาอุปสมบท ถ้าพระไตรสรณคมน์ไม่บริบูรณ์ก็ไม่เปนบรรพชาอุปสมบท เหตุนี้พระบาฬีในคัมภีร์มหาวรรคนี้ "เอกสฏฺฐิ โลเก อรหนฺโต โหนฺติ ฯลฯ อนุชานามิ ภิกฺขเว ฯลฯ ปพฺพชฺชํ อุปสมฺปทนฺติ" เนื้อความว่าเมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ก็อนุญาตพระราชทานเอหิภิกขุบรรพชา แลอุปสมบทแก่พระอรหันต์ ๖๐ พระองค์แล้ว ลำดับนั้นมาจึงมีพระพุทธฎีกาอนุญาตพระราชทานพระไตรสรณคมน์ เปนบรรพชาอุปสมบทกรรม บวชกุลบุตรเปนภิกขุภาวะในพระศาสนา ลำดับมาจึงอนุญาตพระราชทานญัตติจตุตถกรรมสวดประกาศสงฆ์ ๔ ครั้งจบ จึงเปนภิกขุอุปสมบท แลบรรพชากรรม อุปสมบทกรรม ญัตติจตุตถกรรมก็ดี ก็ล้วนอาศรัยพระไตรสรณคมน์เปนเค้าเปนมูลมา เหตุฉะนั้นคติอาจารย์แต่โบราณทำสืบ ๆ กัน

มา จึงกำชับกันทั้งอาจารย์ผู้จะให้ แลศิษย์ผู้จะรับพระไตรสรณ-คมน์นั้น ให้ถูกบทพยัญชนะ ถูกอักขระฐานกรณ์ จึงเป็นบรรพชาอุปสมบทกรรมบริบูรณ์ ซึ่งบุคคลว่าอักขระวิปลาศสั่งสอนไม่ได้แล้วให้นิ่งเสีย สวดญัตติจตุตถกรรมเปนภิกขุทีเดียวนั้น อาตมภาพ ค้นหาพระบาฬีอรรถกถาบรรดามีในพระวินัยบัญญัติมิได้พบเลย เหตุมีแต่แรกปฐมบัญญัติตรัสเปนพระพุทธวิสัยให้เปนเหตุห้ามแต่ครั้งเดียว ซึ่งสาวกวิสัยแลสมตติสงฆ์ทุกวันนี้ จะกระทำอย่างพระพุทธวิสัยนั้นไม่ควร ซึ่งบุคคลว่าอักขระวิปลาศมาจะได้ชั่วต่ำช้ากว่าเปนใบ้ บอดหนวก แลคนเปนอันตรายิกธรรมหามิได้ เหตุจะอุตส่าห์สั่งสอนไปก็จะได้อยู่ แลคนว่าอักขระวิปลาศอยู่ไม่ถูกจะพิพากษาว่าศรัทธาอุตสาหะอยู่แล้วหากว่าไม่ได้ ให้บรรพชาอุปสมบทเถิด คือคำพิพากษานี้ก็เปนคำเบาไม่ต้องด้วยกิจพระวินัย ถ้าคำโจทย์เฉลยกันในพระวินัยแม้นคำใดเปนคำลหุเปนคำเบาให้ยกไว้คำใดเปนคำครุคำหนัก ควรพระวินัยธรจะถือเอาคำหนักนั้นพิพากษาปรนนิบัติสืบไป ซึ่งจะพิพากษาว่าอักขระไม่ถูกแล้วให้นิ่งเสีย สวดบวชเปนภิกขุเถิดนั้นเห็นหย่อนเห็นเบา มิรู้ที่จะยุดพระอรรถกถาบาฬีเยี่ยงอย่างในสถานที่ใด กลัวจะทำเปนทิฏฐานุคติฟั่นเฟือนสืบไป ก็จะเปนโทษใหญ่ในอนาคต ควรมิควรขอพระราชทานอภัย ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๒๔

ข้อ ๑ ว่าด้วยบุคคลรับพระไตรสรณคมน์แลศีล ๑๐ บวชเป็นสามเณรจะกำหนดเอาวาจาภาษาเปนประมาณฤๅ ฤๅจะกำหนดเอาศรัทธาเจตนาเป็นประมาณข้างไหนจะดีกว่ากัน

ข้อ ๒ ว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าตรัสเทศนาโปรดสัตว์กำหนดเอาอักขระเปนประมาณ ฤๅกำหนดเอาจิตศรัทธาเปนประมาณ

ครั้นหลวงอนุชิตพิทักษ์ หลวงวิเชียรปรีชา นำเอาคำวิสัชนาพระราชาคณะขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา จึงมีพระราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสีงหนาทตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม สั่งให้หลวงอนุชิตพิทักษ์ หลวงวิเชียรปรีชา ไปเผดียงถามพระราชาคณะทั้งปวงว่า บุคคลจะบรรพชาเปนสามเณร รักษาศีล ๑๐ ประการนั้น ถ้าว่าพระไตรสรณคมน์มิชัดโดยภาษา เอา ระ เปน ละ เอา ฉะ เปน สะ ว่ามิเปนสามเณรแลมิเปนพระไตรสรณคมน์ศีล ๑๐ ถ้าผู้นั้นมีศรัทธาแท้มั่นคง ตั้งใจรักษาพระไตรสรณคมน์แลศีล ๑๐ ประการปรนนิบัติยั่งยืนมิได้ขาดเศร้าหมอง ดีกว่าผู้รับพระไตรสรณคมน์ชัดมิได้ผิดเพี้ยนอักขระแต่เปนผู้มิได้มีศรัทธาปรนนิบัตินั้นอีกแลจะว่าพระไตรสรณคมน์ศีล ๑๐ ประการของผู้มีศรัทธาแท้ตั้งใจปรนนิบัติมั่นคงบริสุทธินั้น มิเปนพระไตรสรณคมน์แลศีล ๑๐ ประการ ด้วยมาตรว่าวาจาภาษามิชัดดอกฤๅ สมเด็จ

พระพุทธเจ้าโปรดสัตว์ทั้งปวงให้พ้นจากทุกข์นั้น เอาอักขระพยัญชนะเปนประมาณดอก หาเอาจิตเจตนาวัตรปรนนิบัติศรัทธาเปนประมาณไม่ฤๅประการใด ให้พระราชาคณะทั้งปวงวิสัชนามาให้แจ้ง

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๔

อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงปฤกษาพร้อมกัน ขอพระราชทานถวายพระพรวิสัชนาในข้อพระราชปุจฉา

แก้ข้อ ๑

อาตมภาพทั้งปวง พิจารณาตามบาฬีอรรถกถาพระวินัยนั้นว่า ภิกขุผู้จะให้บรรพชาแก่กุลบุตร พึงให้ว่าพระไตรสรณคมน์ให้บริบูรณ์ถูกต้องทั้งอาจารย์แลศิษย์ จงบริสุทธิ์ทั้งสองฝ่ายดังนี้ จึงเปนบรรพชาสามเณรทรงพระไตรสรณคมน์แลศีล ๑๐ บริบูรณ์ ถึงว่าผู้จะบวชมีศรัทธาอุตสาหะมากสักเท่าใดก็ดี ถ้าว่าอักขระพระไตรสรณคมน์มิชัดไม่ถูกบริบูรณ์แล้ว บรรพชานั้นไม่ขึ้น เหตุว่าไม่ต้องด้วยพุทธฎีกาพุทธานุญาต อันพระเจ้าบัญญัติสิกขาบทในพระวินัยนั้น จะบัญญัติแต่ด้วยจิตสิ่งเดียวหามิได้เฉพาะให้พร้อมด้วยกายวาจาจิต ซึ่งผู้ว่าอักขระไม่ชัดไม่ถูกนั้นบริบูรณ์แต่กายกับจิตร ขาดวาจา ซึ่งว่าอักษรไม่ชัดไม่ถูก

จึงบรรพชาไม่ขึ้นไม่เปนไตรสรณคมน์ศีล ๑๐ ไม่เปนสามเณร ซึ่งผู้มีศรัทธาอุตสาหะมากแต่ว่าอักขระอักษรไม่ถูกนั้น ดีแต่ฝ่ายปรนนิบัติ ฝ่ายผู้หาศรัทธามิได้มีแต่เจตนาจะบวชแลว่าอักขระถูกถ้วนนั้น ดีด้วยได้บรรพชาเปนสามเณรซึ่งไม่ปรนนิบัติศรัทธาหาอานิสงส์มิได้ อันจะว่าผู้ใดดีกว่ากันนั้นยังมิได้พบพระบาฬี

แก้ข้อ ๒

อนึ่ง สมเด็จพระพุทธเจ้าโปรดสัตว์ตรัสพระธรรมเทศนาในพระไตรปิฎกทั้ง ๓ เอาวาสนาศีลศรัทธาสติวิริยะสมาธิปัญญาแห่งสัตว์เปนประมาณ สัตว์จึงได้มรรคผล แต่ในพระวินัยปิฎกนี้ สมเด็จพระมหากรุณาตรัสด้วยกิจบรรพชาอุปสมบทเปนพุทธประเวณี เฉพาะกำหนดเอาอักขระบทพยัญชนะสิถิลธนิตให้ถูกเปนประมาณ บรรพชาอุปสมบทจึงขึ้นเพราะเหตุเพศบรรพชา ทรงผ้ากาสาวพัสตร์เปนธงไชยพระอรหัตเปนญาติในพระศาสนา จึงตรัสบัญญัติมั่นคงไว้ในพระไตรสรณคมน์ดังนี้ ถ้ากุลบุตรผู้ใดควรพระพุทธเจ้าจะโปรดได้จะได้บวชในพระศาสนาอยู่แล้ว ผู้นั้นก็พอเพียงฝึกสอนจำจะกล่าวถูกต้องอักขระอักษรได้ ถ้าผู้นั้นไม่ควรจะได้บวชแล้วก็ฝึกสอนว่ากล่าวไม่ได้ ตกอยู่ในอภัพพบุคคลไม่ได้บรรพชาเปนสามเณรอันพระพุทธเจ้าจะโปรดสัตว์นี้ แต่ตามวาสนาบารมีแห่งสัตว์ ถ้า

สัตว์หาวาสนาบารมีที่จะบวชในพระศาสนามิได้ ใช่จะขาดบุญญานิสงส์ศีลทานมรรคผลหามิได้ ถึงมีเพศเปนฆราวาสอยู่ก็ดี ก็ได้บุญญานิสงส์ศีลทานมรรคผลตามวาสนาบารมีของบุคคลผู้นั้น ซึ่งได้สร้างสมอบรมมาแต่ก่อน ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๒๕

ข้อ ๑ ในพระบาฬีว่า คนกระทำบาปในชาติก่อน ครั้นมาเกิดชาตินี้ จึงบันดาลให้กายวิปริตไปต่าง ๆ คือ มือด้วนเท้ากุดเปนต้น ก็ผู้ซึ่งมีศรัทธาจะบวชในศาสนาแต่มีกายวิปริต เช่นลิ้นคับปาก ไม่สามารถจะว่าอักขระให้ชัดได้ พระสงฆ์ไม่ยอมให้บวชนั้น จะว่าเพราะบาปอันใด

ข้อ ๒ ว่าคนแก่ฟันหัก ก็คงจะว่าอักขระไม่ชัด เหตุไฉนจึงว่าบรรพชาอุปสมบทได้

ข้อ ๓ ว่าด้วยทารกซึ่งพอจะเปิบข้าวแลขับกาได้ ก็คงจะยังพูดไม่ชัด เหตุไฉนจึงว่าบรรพชาเปนสามเณรได้

ข้อ ๔ ว่าด้วยสามเณรภิกษุลาวเขมรจีนญวนชาวเหนือบรรดาที่ว่าอักขระไม่ชัด ว่าไม่เปนภิกษุสามเณรนั้น จะเรียกว่าเปนอันใด แลเธอเหล่านั้นจะมีโทษบาปกรรมอย่างไร

ครั้นหลวงอนุชิตพิทักษ์ หลวงวิเชียรปรีชา เอาคำวิสัชนาพระราชาคณะขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา จึงมีพระราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสีงหนาทดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม สั่ง

ให้หลวงอนุชิตพิทักษ์ หลวงวิเชียรปรีชา ไปเผดียงถามพระราชาคณะทั้งปวง ว่าคนมือด้วนท้าวกุดเปนอาพาธ ๕ ประการ คือ เปนเรื้อน กุฏฐัง ปมเปา กลาก ริดสีดวง มองคร่อ ทั้งนี้เกิดแต่อกุศลอันตนได้ตัดมือตัดเท้าท่าน แลกระทำปาณาติบาตแต่ชาติก่อน ไปตกในนรกแล้วมาเกิดเปนมนุษย์ ยังไม่สิ้นเศษบาปจึงให้มือด้วนเท้ากุดเปนโรคต่าง ๆ มีโรคเรื้อนเปนต้น แลคนเปนใบ้เปนหนวกนั้น เกิดแต่อกุศลอันตนกระทำอันตรายแก่ผู้ฟังพระธรรมเทศนาแต่ปางก่อน ไปตกนรกแล้วมาเกิดเปนมนุษย์นั้น จึงให้เปนใบ้หนวกดังนี้ แลคนเสียจักษุนั้น เพราะผลกรรมอันตนกระทำจักษุสัตว์ทั้งปวงให้บอดแต่ในกาลก่อนผลกรรมนั้นจึงได้แก่อาตมา แลคนเปนบ้าเสียจริตนั้นเพราะผลอันตนเสพสุรายาเมา แลทำให้ท่านผู้อื่นเสียสมปฤดีสติอารมณ์แต่ชาติก่อน ไปตกนรกแล้วมาเกิดเปนมนุษย์ จึงได้เสวยผลเวทนาให้เปนบ้าเสียจริตไป แลบรรดาคนเปนโรคาพาธดังนี้ ได้สดับตรับฟังว่าเกิดแต่อกุศล โทษบาปกรรมดังพรรณนามานี้แล้ว แต่คนลิ้นคับปากพูดมิชัดว่าอักขระมิถูกนั้น แต่ก่อนได้ทำบาปกรรมเกิดด้วยอกุศลโทษใหญ่สิ่งใด จึงสมเด็จพระพุทธเจ้าโปรดมิได้ ไม่ให้บรรพชาอุปสมบทบวชในพระศาสนา ถ้าจะว่าเหล่าคนพูดภาษาไม่ชัดว่าเปนโทษเพราะเศษบาปแล้ว ก็เห็นว่าคนเหล่านั้นมากกว่าคนพูดภาษาชัด นับด้วยโกฏิอสงไขยอีก แลประเทศอื่นเห็นเปนคนสัตว์บาปเสียสิ้น แต่ประเทศนี้แล

เปนคนดีมีบุญทุกคน ประการหนึ่ง ซึ่งพระคุณเจ้าทั้งปวง ว่าในกิจพระวินัยนี้ สมเด็จพระพุทธเจ้าจะได้เอาศรัทธาปัญญาอุตสาหะ ความเพียรแห่งสัตว์เปนประมาณหามิได้ เอาอักขระบทพยัญชนะครุลหุสิถิลธนิตฐานกรณ์เปนประมาณ ฝ่ายคนแก่ชราแต่พอสุผ้าย้อมผ้าได้ พระคุณเจ้าก็ว่าบวชขึ้นเปนบรรพชาอุปสมบทอยู่ แลคนชราถึงเพียงนี้ทันตาจะมีบริบูรณ์ที่ไหน เห็นฟันจะยังเหลืออยู่บ้าง สิ้นทีเดียวบ้างอย่างนี้นี่ เห็นว่าคนชราว่าอักขระบทพยัญชนะครุลหุสิถิลธนิตฐานกรณ์นั้น ถูกด้วยบทบังคับในพระวินัยอยู่ฤๅ จึงว่าบวชขึ้นเปนบรรพชาอุปสมบท อนึ่ง คนชราทุพพลภาพกับคนจมูกด้วนปากขาดนั้น จะว่าอักขระในนาสิกชะแลโอษฐชะอันเกิดแต่จมูกแลเกิดแต่ปากนั้นก็ไม่ได้ไม่ชัด แล้วก็นับอยู่ในคนห้าม ๓๒ จำพวกจะบวชได้ประการใด อนึ่ง คนเปนใบ้ บอด หนวก กับพวก ๓๒ นั้นเดิมว่าบวชได้แล้วว่าไม่ได้ เมื่อว่าบวชไม่ได้ไม่ขึ้นไม่เปนสิ้นด้วยกันแล้ว ๆ จะมาหลีกเอาแต่คนชราทุพพลภาพอันอยู่ในพวกห้ามนั้น ว่าบวชเปนบรรพชาอุปสมบทฉันใดเล่า ประการหนึ่งเดิมว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าตรัสอนุญาตพระสรณคมน์บรรพชาสามเณร โดยที่สุดแก่กุลบุตรทารกเด็กน้อยแต่พอจะเปิบเข้ากินเองได้ด้วยมือขวา แลทิ้งกาด้วยมือซ้ายให้กาบินขึ้นไปได้ดังนั้นก็พึงบวชให้เถิด แลอันทารกเหล่านี้ ถ้าจะประมาณอายุแต่

๓ ขวบ ๔ ขวบก็เห็นพูดยังไม่ชัดไม่ถูกถ้วนอักขระอักษร ยังทรงพระมหากรุณาโปรดให้รับพระสรณคมน์บวชบรรพชาเปนสามเณรได้ แลเมื่อจะมีพระพุทธฎีกาห้ามบรรพชาแก่ทารกเหล่านั้น ใช่จะห้ามด้วยว่าพูดไม่ชัดว่าอักษรไม่ถูกถ้วนนั้นหามิได้ เปนเหตุด้วยเปนทารกน้อย ครั้นบวชแล้วก็อดอาหารล่วงเวลามิได้ ร้องไห้กินขนมกินข้าว แลถ่ายอุจจาระปัสสาวะหาความละอายมิได้ จึงห้ามบรรพชาเพราะเหตุนี้ แลทารกซึ่งว่าอักขระไม่ถูกถ้วนถนัด แต่มีบุพพเจตนาศรัทธาจะบวช แล้วพระพุทธองค์ยังทรงอนุเคราะห์บวชให้ไม่ห้ามบรรพชา มีอยู่ฉะนี้ เหตุไฉนพระผู้เปนเจ้าจึงว่าคนพูดภาษาไม่ชัด ว่าอักขระผิดเพี้ยนนั้นบวชไม่เปนบรรพชาสามเณรเล่า แลซึ่งทรงพระกรุณาอนุญาตบรรพชาแก่ทารกดังนี้ มิใช่พระพุทธฎีกาฤา ประการหนึ่งพระคุณเจ้าจะวิสัชนาพิพากษาว่า ถึงบุคคลจะมีศรัทธาอุตสาหะจะบวชสักเท่าใด ๆ ก็ดี ถ้าว่าอักขระไม่ชัดไม่ถูกแล้ว ก็ไม่เปนสามเณรภิกษุเลย ฝ่ายสามเณรภิกษุลาวแลจีนญวนเขมรชาวเหนือประเทศต่าง ๆ ทั้งปวง บรรดาภาษาไม่ชัดว่าอักขระเอา ระ เปน ละ เอา ฉะ เปน สะ นั้นนับด้วยร้อยพันหมื่นแสนล้านโกฏิ เจ้ากูก็ตามคติอาจารย์ท่านผู้เฒ่าผู้แก่แต่โบราณกาลก่อนสืบ ๆ มาช้านานนักหนา สำคัญว่าเปนสามเณรภิกษุอยู่ แลพระผู้เปนเจ้าทั้งปวงมาว่า หาเปนสามเณรเปนภิกษุไม่ พระผู้

เปนเจ้าจะเรียกเจ้ากูว่าเปนอันใด จะว่าเปนคนนุ่งผ้าเหลืองฤๅ ถ้าเปนคนนุ่งผ้าเหลืองแล้ว ก็จะมิเปนไถยสังวาสลักเพศโทษใหญ่ไปฤๅ อันคนลักเพศนี้ ต้องในบทห้ามบรรพชาอุปสมบท พระผู้เปนเจ้าเอาเจ้ากูมาสึกเสียบวชให้ใหม่นั้น จะบวชขึ้นเปนบรรพชาอุปสมบทฉันใดเล่า อนึ่ง เจ้ากูบวชมาแต่ก่อน เมื่อไม่เปนแลเจ้ากูถือสัตย์ว่าเปนภิกษุสามเณรองค์ละ ๔๐ วัสสา ๕๐ วัสสา ๖๐ วัสสา อาจิณกรรมดังนี้ บาปโทษจะมีอย่างไรจะเอาบาปกรรมไว้ที่ไหน ฤๅหาบาปโทษไม่ประการใด ให้พระราชาคณะพิพากษา วิสัชนามาให้แจ้ง

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๕

อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงปฤกษาเห็นพร้อมกัน ขอพระราชทานถวายพระพรวิสัชนาด้วยพระราชปุจฉาว่าด้วยคนมือด้วนเท้ากุด แลเรือนกุฏฐัง ปมเปา กลาก ริดสีดวง มองคร่อ ใบ้ บ้า บอด หนวก นั้นเกิดแต่อกุศลอันตนได้ทำต่าง ๆ ดุจหนึ่งได้ทรงสดับตรับฟังนั้นก็สมควรด้วยพระธรรมเทศนาแล้ว

แก้ข้อ ๑

แต่ซึ่งบุคคลลิ้นคับปากพูดไม่ชัดนั้น มีพระบาฬีว่าเกิดแต่อกุศลอันตนกล่าววจีทุจริต ๔ คือมุสาวาท สัมผัปปลาปวาท เปสุญวาท ผรุสวาท ไปตกในนรกแล้วมาเกิดเปนมนุษย์ เศษ

บาปตามมาจึงให้เจรจามิชัดลิ้นคับปากว่ากล่าวอักขระอักษร มิได้สละสลวย แลพูดเจรจามิชัดว่าอักขระอักษรมิถูกนั้น ใช่ว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าจะไม่โปรดหามิได้ โปรดตามวาสนาบารมี แห่งสัตว์ทั้งปวงมิได้เลือกหน้า แต่ว่าพระพุทธประเวณีบัญญัติ ไว้ในกิจบรรพชาอุปสมบท เฉพาะให้อักขระอักษรถูกในมคธ ภาษาในกิจบรรพชาอุปสมบท จึงบวชให้เปนสามเณรภิกษุใน พระศาสนา ถ้าว่าไม่ถูกก็บวชไม่ได้ ซึ่งผู้นั้นไม่ได้บวชแล้วก็ได้ รับพระราชทานศีลทานมรรคผล พ้นทุกข์ในฆราวาสได้อยู่ ซึ่ง ผู้เจรจาไม่ชัดตามประเทศภาษาต่าง ๆ นั้นจะพิพากษาว่าเปน โทษด้วยเศษบาปนั้นหามิได้ ด้วยเปนวิสัยประเทศภาษาเจรจา ฉะนั้นเอง ต่อเมื่อได้เอาฝึกสอนให้ว่ามคธภาษาหนักหนาแล้วว่า ไม่ได้ เปนทุพพจชาติสอนยากแท้ จึงว่าเปนโทษด้วยเศษบาป มีมุสาวาทเปนต้น

แก้ข้อ ๒

ข้อซึ่งว่าคนแก่ชราทุพพลภาพมีทันตาบ้างก็ดีหามิได้ ก็ดี คนจมูกด้วนปากขาดก็ดี ถ้าแลว่าอักขระอักษรถูกตัว แล สิถิลธนิตครุลหุบริบูรณ์ดีอยู่แล้วก็บวชได้ ถ้าว่าไม่ชัดไม่ถูกก็ บวชไม่ได้ อันซึ่งว่าคนชราว่าฐานอักขระอักษรขาดในที่เกิดแต่ ฟันมิได้บริบูรณ์นั้น ก็บวชเปนภิกษุได้อยู่เปนแต่บรรพชาโทษ โทษแต่อุปัชฌาย์อาจารย์คณะสงฆ์ต้องอาบัติ แลซึ่งถวาย

พระพรเข้าไปว่า เปนพุทธวิสัยบวชได้แต่ก่อน ทุกวันนี้บวชไม่ได้นั้น แต่คนใบ้ ๑ ใบ้บอด ๑ ใบ้หนวก ๑ ใบ้บอดหนวก ๑ หนวกบอดเปนภิกษุได้อยู่ สุดแต่ว่าพระสรณคมน์ได้ก็บวชได้ เปนโทษแต่คณะสงฆ์

แก้ข้อ ๓

ข้อซึ่งว่าสมเด็จพระพุทธเจ้า อนุญาตพระไตรสรณคมน์บรรพชาแก่ทารกแต่พอขับกาได้นั้น คือทารกอันขับกาได้เองหาผู้สอนมิได้ พอสั่งสอนให้ว่าพระไตรสรณคมน์ถูกต้องอักษรให้บริบูรณ์ได้ ก็บรรพชาบวชเปนสามเณรได้ ใช่ทารกอ่อนว่าอักษรไม่ชัดนั้น จะทรงพระกรุณาให้บรรพชาหามิได้

แก้ข้อ ๔

ข้อซึ่งว่าสามเณรภิกขุลาว เขมร จีน ญวน ชาวเหนือประเทศต่าง ๆ บวชกันด้วยอักขระอักษรมิชัดตามภาษานั้น อาตมภาพทั้งปวงปฤกษาพร้อมกันตามวาระพระบาฬีในพระวินัยว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าทรงพระมหากรุณา มีพระพุทธฎีกาโปรดอนุญาตบรรพชาอุปสมบทด้วยมคธภาษา ครั้นผู้ใดมาบวชในประเทศนี้แล้ว ก็ฝึกสอนให้ว่าอักขระให้ถูกมคธภาษาจึงบวชให้ ถ้าว่าไม่ถูกก็ไม่บวชให้ อันพระสงฆ์ลาวเขมรบวชกันมา เปนบรรพชาอุปสมบทสมมติกันตามประเทศภาษา ซึ่งอาตมภาพ

ทั้งปวงจะพิพากษาว่าเปนแลมิเปนก็ดี จะเรียกชื่อว่าเจ้ากูว่าเปนอันใดก็ดี เหลือสติปัญญาพ้นวิสัยที่จะตัดสินได้ ถึงว่าไม่เปนบรรพชาอุปสมบทก็ดี แลถือกันว่าเปนสามเณรภิกขุนับวัสสาอยู่เท่าใดใดก็ดี จะได้มีโทษในไถยสังวาสลักเพศหามิได้ เหตุมีเจตนาจะบวช แลมีผู้สมมติให้ ไม่นุ่งผ้ากาสาวพัสตร์เอาเอง ผู้นั้นสำคัญตัวว่าเปนภิกษุอยู่หาเปนโทษอาจิณกรรมไม่ ถ้าจะบวชใหม่บรรพชาอุปสมบทนั้นก็ขึ้นอยู่ เหตุฉะนี้อาตมภาพทั้งปวงสงสัยในกิจบรรพชาอุปสมบท แลวัตรปรนนิบัติฟั่นเฟือนต่าง ๆ แห่งพระสงฆ์ลาวจึงให้สึกออกให้บวชใหม่ จะได้มีสมานสังวาสกระทำสังฆกรรมด้วยกันให้บริบูรณ์สืบไป ขอถวายพระพรฯ

พระราชปุจฉาที่ ๒๖

[ไม่พบพระราชปุจฉา มีแต่คำถวายวิสัชนา]

ว่าด้วยผู้ที่ไม่เปนอุปสัมบันแลปาราชิก บุคคลให้อุปสมบทกุลบุตรแลทำสังฆกรรมต่าง ๆ จะเป็นสังฆกรรมฤๅไม่

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๖

อาตมภาพ พระราชาคณะ ๑๐ ฐานานุกรม ๒ รวม ๑๒ รูป สมเด็จพระสังฆราช พระพนรัต พระพุทธโฆษา พระเทพกระวี พระพรหมมุนี พระญาณวิริยะ พระสุเมธ พระญาณรักขิต พระมงคลเทพ พระญาณสังวร พระปลัดสุเมธ พระวินัยธรรม

วัดพระยาธรรม รวม ๑๒ รูป พร้อมกันปฤกษาขอพระราชทาน ขอถวายพระพร ด้วยข้อเนื้อความผู้กระทำทุจริต ผิดด้วย พระพุทธจักรพระอาณาจักร ถึงอันติมวัตถุปาราชิกเปนข้อใหญ่ สงสัยในกาลจะลงพระอุโบสถปวารณาพระวัสสา แลเปน อุปัชฌาย์กรรมวาจาอนุสาวนะบวชกุลบุตร ๆ นั้นจะเปน ภิกษุฤาไม่เปน พิจารณาดูในคัมภีร์ปาจิตติยอรรถกถา ปาจิตติย มหาวัคค อรรถกถามหาวัคคธรรมสมุหวินัย ได้พระบาฬีว่า โอณวีสติวสฺสํ ปน ปริปุณฺณวีสติ สญฺญาย ฯลฯ สเจ ปน ทสวสฺสํ จ เยน อญฺญํ อุปสมฺปาเทติ ตญฺเจ มุญฺจิตวา ตโนณปุรติ อุป-สมฺปนฺโน ฯ แปลเนื้อความว่ากุลบุตรซึ่งมีอายุยังมิครบ ๒๐ ปี บริบูรณ์ ภิกษุสำคัญว่าครบ ๒๐ บริบูรณ์ แล้วให้อุปสมบทแก่ กุลบุตรผู้นั้น ๆ หาเปนอุปสมบทไม่ แต่ทว่าสำคัญว่าตนเปน ภิกษุ ครั้นได้ ๑๐ พระวัสสาเปนอุปัชฌาย์ให้อุปสมบทบวช กุลบุตรผู้อื่น ถ้าแลว่าคณะสงฆ์เว้นจากพระอุปัชฌาย์นั้น ครบ ๑๐ รูป บริบูรณ์อยู่แล้ว กุลบุตรผู้บวชนั้นได้ชื่อว่าอุปสมบท บวชเปนอันดี ถ้าแลกรรมวาจาอนุสาวนะเปนทุศีล คณะสงฆ์ สำคัญว่ากรรมวาจาอนุสาวนะนั้นมีศีลบริบูรณ์อยู่ ให้อุปสมบท บวชกุลบุตร ๆ นั้นก็ได้ชื่อว่าภิกษุเปนอันดี เหตุภิกษุทุศีลสวด กรรมวาจานั้น สวดด้วยอำนาจสงฆ์ได้ชื่อสงฆ์สวด เหตุพระบาฬีว่า สํโฆ อุปสมฺปาเทยฺย สํโฆ อุสมฺปาเทติ อุปสมฺปนฺโน สํเฆน นาโค ฯ อนึ่ง ภิกษุสงฆ์จะกระทำอุโบสถนั้น ถ้าคณะสงฆ์ ๔ รูป กับ

ทั้งภิกขุทุศีลนั้น อุโบสถนั้นมิเปนอันกระทำ อนึ่ง ภิกษุสงฆ์จะกระทำปวารณากรรมนั้น ถ้าคณะสงฆ์ ๕ รูป กับทั้งภิกษุทุศีลนั้นปวารณากรรมนั้นมิเปนอันกระทำ ถ้าภิกษุปรกติครบ ๔ รูป ในอุโบสถกรรมครบ ๕ รูป ในปวารณากรรมอยู่แล้ว แม้นว่าภิกษุทุศีลแทรกปนอยู่ด้วยแลคณะสงฆ์มิได้รู้ อุโบสถกรรมปวารณากรรมนั้นเปนอันกระทำ ถ้าคณะสงฆ์รู้แล้วแลกระทำอุโบสถกรรมปวารณากรรมกับภิกษุทุศีล อุโบสถกรรมปวารณา-กรรมนั้นไม่เปนอันกระทำ คณะสงฆ์นั้นก็ต้องอาบัติทุกกฏ แลซึ่งวินัยสิกขาบทนี้เปนพุทธวิสัยลึกซึ้งสุขุมภาพยิ่งนัก อาตมภาพทั้งปวงพิพากษามาทั้งนี้ตามวารพระบาฬีอรรถกถาฎีกาฉลองพระเดชพระคุณ ได้เนื้อความแต่เพียงนี้ ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๒๗
[ไม่พบพระราชปุจฉามีแต่คำถวายวิสัชนา]

ว่าด้วยปาราชิกเปนคู่สวด บวชกุลบุตรเปนภิกษุได้แล้วจะหัดสวดให้ถูกฐานกรณ์ไป ต้องการอะไร

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๗

อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราช พระพนรัต พระพิมลธรรม พระพุทธโฆษา พระเทพกระวี พระพรหมมุนี พระราชกระวี พระอริยวงศ์ พระวรญาณมุนี พระเทพโมฬี พระศรีสมโพธิ พระญาณสังวร พระวินัยรักขิต พระธรรมรักขิต พระโพธิวงษ์

พระสุเมธใหญ่ พระธรรมเจดีย์ พระญาณสมโพธิ พระธรรมโกษา พระเทพมุนี พระสุเมธน้อย พระธรรมไตรโลก พระญาณโพธิ ขอพระราชทานถวายพระพรพร้อมกันพิจารณาในพระราชปุจฉา ซึ่งทรงวิมติสงสัยว่าเมื่อปาราชิกเปนคู่สวดบวชกุลบุตร ๆ เปนภิกษุได้ดีอยู่แล้ว ซึ่งกรรมวาจาอนุสาวนะหัดสวดให้ถูกฐานกรณ์สิถิลธนิตนั้น หัดไปต้องการอะไรเล่า ขอพระราชทานถวายวิสัชนาตามวารพระบาฬีว่า "โยปิ ญตฺติ ทุติยกมฺเม เอกํ ญตฺติ จเปตฺวา เอกํ กมฺมวาจํ อนุสาเรนฺโต อกฺขรํ ฉฑฺเฑติ ปทํ วา ทุรุตฺตํ กโรติ" แปลเนื้อความว่าผิกรรมวาจาตั้งญัตติในที่หนึ่ง แลมาละเสียซึ่งอักขระตัวใดตัวหนึ่งแลกระทำบททุรุต คือ จะกล่าวตัวอื่นมากกว่าดังนี้ ได้ชื่อว่าอนุสาวนะให้ฉิบหาย เหตุดังนั้นภิกษุผู้จะกล่าวกรรมวาจา พึงกระทำสิถิลธนิตทีฆรัสสะครุลหุนิคคสัมพันธวัตถิตวิมุตติให้บริบูรณ์ ถ้าภิกษุจะกล่าวกรรมวาจามิได้บริบูรณ์ดังนี้ แลกรรมวาจาอนุสาวนะดีอยู่มิได้เปนปาราชิก กุลบุตรผู้บวชนั้นบมิเปนภิกษุ ถ้าแลกรรมวาจาอนุสาวนะเปนปาราชิกกล่าวกรรมวาจาบริบูรณ์ กุลบุตรผู้บวชนั้นก็เปนภิกษุเปนอันดี เหตุกรรมวาจาซึ่งเปนคนทุศีลสวดนั้นได้ชื่อว่าสงฆ์สวด ข้อซึ่งว่าภิกษุเปนปาราชิกเข้ามานั่งในหัตถบาสด้วยนั้น จะเปนตนเปนร่างหัตถบาสฤๅไม่นั้น พระราชทานถวายวิสัชนา ตามวารพระบาฬีในคัมภีร์พระบริวารอรรถกถาฎีกาบริวารพบพระบาฬีว่า "อิมานิ จตฺตาริ กมฺมานิ ปญฺจหากาเรหิ วิปชฺชนฺติ

วตฺถุโต วา ญตฺติโต วา อนุสาวนโต วา สีมาโต วา ปริสโต วา ฯลฯ กมฺมานิ วิปชฺชนฺติ" แปลเนื้อความตามวารพระบาฬีว่า บุคคล ๑๓ จำพวก ปัณฑก คือกะเทยจำพวก ๑ เถยยสังวาส คือคนลักเพศ ๑ ติตถิยปักกันต คือภิกษุไปสู่ลัทธิ เดียรถีย์ ๑ คือสัตว์ดิรัจฉาน ๑ คือปิตุฆาต ๑ คือมาตุฆาต ๑ อรหันตฆาต ๑ ภิกขุนีทูสก ๑ สังฆเภท ๑ โลหิตุบาต ๑ คืออุภโตพยัญชนก ๑ คือกุลบุตรมีอายุยังมิครบ ๒๐ บริบูรณ์ ๑ คือเปนคนปาราชิก ๑ ทั้ง ๑๓ จำพวกนี้บวชมิเปนภิกษุ เปนวิบัติอันหนึ่งชื่อว่า อัตถวิบัติเปนปฐม อนึ่ง กรรมวิบัติโดยญัตติด้วยอาการ ๕ คือ ภิกษุผู้สวดมิได้ออกชื่อนาค ๑ มิได้ออกชื่อสงฆ์ ๑ มิได้ออก ชื่ออุปัชฌาย์ ๑ มิได้ออกชื่อเอสาญัตติ ๑ ตั้งญัตติไว้ภายหลัง กรรมวาจา สวดกลับต้นเปนปลายกลับปลายเปนต้น ๑ เปน ญัตติวิบัติเปนคำรบ ๒ อนึ่งกรรมวาจาวิบัติโดยอนุสาวนะด้วย อาการ ๕ คือ ภิกษุสวดมิได้ออกชื่อนาค ๑ มิได้ออกชื่อสงฆ์ ๑ มิได้ออกชื่ออุปัชฌาย์ ๑ ไม่สวดกรรมวาจา ๑ สวดกรรมวาจา ก่อนแล้วจึงตั้งญัตติไว้ภายหลัง ๑ ทั้ง ๕ ประการนี้เป็นวิบัติ คำรบ ๓ ชื่อ อนุสาริวิบัติ อนึ่ง กรรมจะวิบัติ โดยสีมาด้วย สีมาวิบัติ ๑๑ มีสีมาน้อยนักมิพอพระสงฆ์ ๒๑ รูปเปนต้น ว่า วิบัติหนึ่งคำรบ ๔ ชื่อว่า สีมาวิบัติ อนึ่ง กรรมวิบัติโดยบริสัท ด้วยอาการ ๑๒ ประการ คือสงฆ์จะกระทำกรรมด้วยวัคค ๔ วัคค ๕ วัคค ๑๐ วัคค ๑๒ ภิกษุมิได้ครบวัคค ๑ ภิกษุ

ควรแก่ฉันทยังมิได้นำฉันทมาบอกแก่สงฆ์ คณะสงฆ์มาพร้อมกันแล้วภิกษุองค์ใดองค์หนึ่งห้ามเสีย ซึ่งกรรมว่ากรรมนี้มิเปนธรรม ๑ ในจตุวัคคมีอาการ ๓ ดังนี้ ในปัญจทสวัคคมีอาการ ๓ เหมือนกัน จึงเปนอาการ ๑๒ วิบัติอันนี้คำรบ ๕ ชื่อบริสวิบัติ ถ้าสังฆกรรมทั้งปวงนี้ต้องเข้าในวิบัติอันใดอันหนึ่งสังฆกรรมนั้นเสียก็มิได้เปนสังฆกรรมเลย ถ้าบวชกุลบุตร ๆ นั้นก็บมิเปนภิกษุ ถ้าแลกรรมวาจาอนุสาวนะเปนปาราชิก คณะสงฆ์สำคัญว่ากรรมวาจาอนุสาวนะนั้น เปนภิกษุอยู่แล้วให้อุปสมบท ๆ นั้นได้ชื่อว่าบวชเปนอันดี เหตุภิกษุเปนปาราชิกสวดกรรมวาจานั้นด้วยอำนาจสงฆ์ได้ชื่อว่าสงฆ์สวด สมด้วยพระบาฬีว่า "สํโฆ อุปสมฺปาเทยฺย สํโฆ อุปสมฺปาเทติ อุปสมฺปนฺโน สํเฆน นาโค" อนึ่ง ภิกษุสงฆ์จะกระทำอุโบสถกรรมนั้น ๆ ถ้าคณะสงฆ์ ๔ รูปกับทั้งภิกษุทุศีลนั้น อุโบสถนั้นมิเปนอันกระทำ ถ้าคณะสงฆ์ ๕ รูป กับทั้งภิกษุทุศีลนั้นกระทำปวารณากรรม ๆ นั้นมิเปนอันกระทำ ถ้าภิกษุปรกติครบ ๔ รูปอยู่แล้วในอุโบสถกรรมครบ ๕ รูปในปวารณากรรมอยู่แล้ว แม้นภิกษุทุศีลแทรกปนอยู่ด้วยแล คณะสงฆ์มิได้รู้ อุโบสถกรรมปวารณากรรมนั้นเปนอันกระทำ ถ้าคณะสงฆ์รู้แล้วจะทำอุโบสถกรรมปวารณากรรมกับภิกษุทุศีล แลอุโบสถกรรมปวารณากรรมไม่เปนอันกระทำ คณะสงฆ์นั้นต้องอาบัติทุกกฏ ซึ่งภิกษุทุศีลสวดญัตตินี้ จะได้ต้องในวิบัตินั้นหามิได้ เหตุกล่าวกรรมวาจานั้นบริบูรณ์อยู่ พระ

สงฆ์ฟังนั้นสำคัญว่าภิกษุทุศีลนั้นเปนภิกษุบริสัทเหลือวัดคอยู่ กุลบุตรผู้บวชนั้นจึงมิได้เสียเปนภิกษุภาวะในพระศาสนา แลซึ่งวินัยสิกขาบทนี้เป็นพระพุทธวิสัยลึกซึ้งสุขุมภาพ อาตมภาพพิพากษามาทั้งนี้แต่ตามวารพระบาฬีอรรถกถาฎีกาฉลองพระเดชพระคุณได้เนื้อความแต่เพียงนี้ ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๓๐

ว่าด้วยอานิสงส์ซึ่งถวายไตรจีวรนั้น จะได้ไตรจีวรลอยมาต่อเมื่อชาติที่จะได้พระนิพพาน ฤๅจะได้ในชาติที่ยังไม่ได้พระนิพพานบ้าง

ศุภมัสดุจุลศักราช ๑๑๔๘ อัสสสังวัจฉรนักษัตรอัฐศกสาวนมาศศุกรปักษ์อัฐมีดฤถีพุฒวารปริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จออก ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน มีพระราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งให้หลวงวิเชียรปรีชาหลวงเมธาธิบดี เชิญพระราชปุจฉาออกไปนมัสการเผดียงถามพระราชาคณะทั้งปวงว่า บุคคลได้ถวายไตรจีวรนั้นอานิสงส์อันนี้จะได้อิทธิไมยไตรจีวรลอยมาโดยอากาศด้วยฤทธิ์บุญนั้น ต่อชาติที่สุดเมื่อได้พระนิพพานทีเดียวฤๅ ฯ ได้ในท่ามกลางชาติยังไม่ได้พระนิพพานนั้นบ้างประการใด ให้พระราชาคณะทั้งปวงวิสัชนามาให้แจ้ง

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๐

อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวง ขอพระราชทานถวายพระพรวิสัชนาว่า ซึ่งบุคคลได้ถวายไตรจีวรนั้นมีพระบาฬีว่า "ปุริสานํ อิทฺธิมยปตฺตจีวเรน มตฺถกํ ปปฺโปติ" อธิบายว่า บุคคลได้ถวายไตรจีวรอานิสงส์จะตกแต่งสวรรค์สมบัติมีวิมานแลผ้าทิพย์เครื่องประดับเปนต้น ทั้งมนุษย์สมบัติมีคลังผ้าแลต้นกัลปพฤกษ์เปนอาทิในชาติทั้งหลายต่าง ๆ อย่างพระยานนทราชได้ถวายผ้าผืนเดียว แก่พระปัจเจกโพธิแต่ชาติก่อนจึงได้ต้นกัลปพฤกษ์ ๓๒ ต้น แลพระยานนทราชถวายผ้าผืนเดียวยังได้อานิสงส์ถึงเพียงนี้ จะป่วยกล่าวไปไยเล่าถึงบุคคลได้ถวายทั้งไตรจีวรนั้น ก็จะมีอานิสงส์มากจะนับมิได้ อันจะได้ไตรบาตรจีวรลอยมาแต่อากาศ ในระหว่างชาติยังไม่ได้พระนิพพานนั้นมิได้พบพระบาฬีเลย พบแต่ว่าได้เสวยมนุษย์สมบัติสวรรค์สมบัติ มีคลังผ้าแลไม้กัลปพฤกษ์เปนต้นนั้นมา ครั้นปัจฉิมที่สุดชาติจึงได้อิทธิไมยไตรบาตรจีวรอันลอยมาแต่อากาศเปนเอหิภิกขุแล้วสำเร็จแก่พระอรหัตในชาตินั้นทีเดียว ขอถวายพระพร ฯ

พระราชปุจฉาที่ ๓๑

ข้อ ๑ ว่าด้วยพระอรหันต์บางพวก ที่ได้เปนเอหิภิกขุ

ทรงบาตรไตรจีวรเปนทิพย์ก็มี ที่ไม่ได้ก็มี ที่แสวงหาไม่ได้จนนิพพานก็มี ท่านทั้ง ๓ จำพวกนี้ ได้ทำกุศลไว้แต่ปางก่อนอย่างไร

ข้อ ๒ มีในพระบาฬีว่า ถ้าบุรุษถวายไตรจีวรอานิสงส์จะได้เปนเอหิภิกขุ ถ้าสตรีจะได้มหาลดาประสาธน์ แลในศาสนานี้ บางนางก็ได้มหาลดาประสาธน์ บางนางก็ไม่ได้ ส่วนนางที่ไม่ได้นั้น ไม่ได้ถวายไตรจีวรไว้แต่ก่อนฤๅ

ข้อ ๓ ว่าด้วยนางภิกษุณี ได้เปนเอหิภิกษุณีมีบ้างฤๅไม่

ข้อ ๔ ว่าด้วยนางภิกษุณี จะมีพรรษาถึงร้อยก็ดี ถึงเปนพระอรหันต์แล้วก็ดี ยังต้องไหว้ภิกษุที่บวชใหม่ เพราะเหตุไร

ครั้นหลวงอนุชิตพิทักษ์ หลวงวิเชียรปรีชา เอาคำวิสัชนาพระราชาคณะขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา จึงมีพระราชโองการตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม สั่งให้หลวงอนุชิต-พิทักษ์ไปนมัสการเผดียงถามพระราชาคณะทั้งปวง ด้วยพระผู้เปนเจ้าถวายพระพรวิสัชนาเข้ามาแต่ก่อน ว่าบุคคลได้ถวายไตร-จีวรนั้น มีอานิสงส์จะให้ได้มนุษย์สมบัติสวรรค์สมบัติต่าง ๆ ในระหว่างชาติเมื่อบารมีครบแสนกัลป์แล้วก็ได้บวชเปนเอหิภิกขุลุพระอรหัต พร้อมไปด้วยบาตรไตรจีวร เครื่องทิพย์ลอยมาในอากาศในที่สุดชาติที่เดียวนั้น ก็สมควรอยู่แล้ว และพระอริย-

สาวกเจ้าเหล่าซึ่งได้บวชเปนเอหิภิกขุ ลุพระอรหัตพวกละ ๕๐ พวกละ ๖๐ พวกละ ๑๐๐ พวกละ ๑,๐๐๐ ก็มี นับหมื่นนับแสนในพระศาสนา ฝ่ายพระมหากัสสปก็เปนพระมหาเถรผู้เฒ่าเอตทัคคะยิ่งในฝ่ายธุดงค์ พระอนุรุทธเถรยิ่งในฝ่ายทิพพจักขุ พระอานนทเถรเจ้าเปนพระอนุชาธิราช ยิ่งในฝ่ายอุปัฏฐากแลพหูสูต พระอุบาฬีเอตทัคคะยิ่งในฝ่ายพระวินัย พระภัททิยะ พระกิมพิละ พระภัคคุ ก็เปนพระญาติในวงศ์สากยราช แลพระอรหันต์เจ้านอกนี้ก็เปนอันมาก แลท่านจำพวกนี้เหตุไฉนจึงไม่ได้ไตรจีวรเปนทิพย์ลอยมาในอากาศ หาได้ถวายไตรจีวรไม่ฤาจึงต้องแสวงหาผ้าบวชเล่า ถ้าได้ถวายไตรจีวรแล้วเหตุไฉนจึงไม่ได้ไตรจีวรอันเปนทิพย์เหมือนท่านทั้งปวง จึงต้องแสวงหาผ้ามนุษย์มาบวชฉะนี้ อนึ่ง พระอรหันต์บางจำพวก เอหิภิกขุบาตรไตรจีวรอันเปนทิพย์ลอยมาในอากาศนั้นก็ไม่ได้ แต่จะเที่ยวแสวงหาบาตรไตรจีวรมาบวชก็ไม่ได้จนนิพพาน แลท่านจำพวกนี้หาได้ถวายไตรจีวรไม่ฤา ท่านสามจำพวกนี้ บำเพ็ญทานต่างกันอย่างไรจึงไม่เหมือนกัน ประการหนึ่งมีพระบาฬีไว้ว่า ถ้าบุรุษถวายไตรจีวร อานิสงส์จะได้เอหิภิกขุ ถ้าสัตรีจะได้มหาลดาประสาธน์ แลในพระศาสนานี้ปรากฏว่าได้มหาลดาประสาธน์แต่สามนาง คือนางวิสาขามหาอุบาสิกา แลนางมัลลิกาภรรยาพันธุลเสนา แลนางสุมนาธิดาเศรษฐีในเมืองพาราณสี มี

กำลังทรงมหาลดาประสาธน์ได้ ในพระศาสนานี้ใช่จะมีสตรีแต่สามคนหามิได้ พระมหาปชาบดีแลพระภิกษุณีทั้งปวงก็มีเปนอันมาก อุบาสิกาซึ่งศรัทธาในพระศาสนา จะนับจะคณนามิได้ ท่านเหล่านี้หาได้ถวายไตรจีวรเหมือนสามนางนั้นไม่ฤๅ จึงไม่ได้มหาลดาประสาธน์เล่า ประการหนึ่งถ้าเปนบุรุษได้อุปสมบทเปนพระภิกขุ เปนสตรีได้อุปสมบทเปนนางพระภิกขุนี ส่วนบุรุษที่ได้ถวายไตรจีวรนั้นก็ได้เอหิภิกขุ แลพระภิกขุนีนั้นได้เปนเอหิภิกขุบ้างฤๅหามิได้ อนึ่ง ซึ่งว่าพระภิกขุนีมีอายุได้ร้อยพระวัสสา ถึงพระอรหัตตัดกิเลสแล้ว ว่าควรนมัสการภิกขุบุฤๅชนบวชใหม่ในวันเดียวนั้น ข้อนี้ยังวิมติสงสัยด้วยว่าภิกขุเปนบุฤๅชนอายุก็น้อย วัสสาก็น้อยทั้งเปนโลกีมีกิเลส แต่เพศเปนบุรุษชาย ฝ่ายพระภิกขุนีเปนสตรีก็จริง แต่ทว่ายิ่งด้วยพระวัสสาแลอายุแล้วลุพระอรหัตทรงพระโลกุตตรธรรม แลโลกุตตรธรรมต่ำกว่าชาติบุฤๅชนฤๅ สมเด็จพระพุทธเจ้าไม่เอาธรรมเปนประมาณ เอาเพศบุรุษเปนประมาณกว่าสัตรีฤๅ พระภิกขุนีอรหันต์จึงต้องนมัสการภิกขุบุฤๅชนนั้น ขออาราธนาพระราชาคณะวิสัชนามาให้แจ้ง

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๑

อาตมภาพ สมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะทั้งปวงขอพระราชทานถวายพระพรวิสัชนา ซึ่งพระราชปุจฉาว่า บุรุษได้

ถวายไตรจีวรนั้น ผลอานิสงส์จะให้ได้เปนเอหิภิกขุลุพระอรหัต พร้อมไปด้วยบาตรไตรจีวรลอยมาแต่อากาศในที่สุดชาติ แล พระอริยสาวกเจ้าบางเหล่าก็ได้เอหิภิกขุ บางเหล่าก็ไม่ได้ ทรง พระวิมติสงสัยว่าพระมหากัสสปเถร พระอานนท์ พระ อนุรุทธ พระภัททิยะ พระภัคคุ พระกิมพิละ พระอุบาฬี พระ อริยเจ้าเหล่านี้ ล้วนพระอสีติมหาสาวกยกเอตทัคคะละองค์ ๆ พระสาวกเจ้านอกนี้ก็มีมาก ซึ่งไม่ได้เปนเอหิภิกขุนั้น แต่ก่อน ไม่ได้ถวายไตรจีวรฤๅนั้น

แก้ข้อ ๑

ข้อนี้อาตมภาพเห็นโดยพระบาฬี ในสารัตถทีปนีแล คัมภีร์สารสังคหะว่า "โย หิ จีวราทิเก อฏฺฐปริกฺขาเร วา ฯลฯ ปตฺถนํ ฐเปติ" อธิบายว่า ประเวณีท่านผู้ปรารถนาเปนพระ อริยสาวกแล้ว แลในระหว่างสร้างบารมีแสนกัลป์ก็ย่อมจะได้ ถวายไตรจีวร แลซึ่งจะได้เปนเอหิภิกขุแลมิได้นั้น จะต่างกัน ด้วยปรารถนาแลมิได้ปรารถนา ที่ไม่ได้เปนเอหิภิกขุทรงไตร-จีวรอันเปนทิพย์นั้น เหตุเมื่อแรกตั้งมูลปณิธานปรารถนา มิได้ รักใคร่พอใจในเอหิภิกขุ ได้ปรารถนาแต่ที่ฐานันดรเอตทัคคะยิ่ง ในธรรมอันใดอันหนึ่ง ตามซึ่งได้เห็นได้พอใจนั้น ครั้นสร้าง บารมีมาครบแสนกัลปสุดพระชาติ ก็ได้แต่ที่เอตทัคคะยิ่งใน

ฐานันดรตามอุปนิสัยที่ตนรักใคร่ปรารถนาไว้นั้น ฝ่ายที่ท่านได้ทั้งที่เอตทัคคะแลเอหิภิกขุนั้น เหตุว่าเมื่อแรกตั้งมูลปณิธานปรารถนานั้นท่านได้ออกวาจาปรารถนาไว้ ในที่เอตทัคคะแลที่เอหิภิกขุนั้นแต่เดิมมา ครั้นบารมีครบแล้ว ก็ได้สำเร็จมโนรถปรารถนาทั้งสองสถาน อนึ่ง ที่เอหิภิกขุนี้เปนที่อัจฉริย เปนอัศจรรย์บมิได้ด้วยง่าย เหตุว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าจะโปรดพระอริยสาวกพระองค์ใด ย่อมดูวาสนา เห็นอานิสงส์ไตรจีวร และอุปนิสัยปรารถนาควรจะได้แล้ว จึงเหยียดพระกรเบื้องขวาออกจากกลีบจีวร ตรัสเรียกด้วยพระบาฬีว่า "เอหิภิกฺขุ พฺรหฺมจริยํ จรถ" แต่พอขาดพระพุทธฎีกา ผมเพศหนวดเคราเครื่องฆราวาสก็อันตรธานหาย กลายเปนเพศพระสมณทันใด บาตรไตรจีวรก็ลอยมาแต่อากาศ สวมสอดประดับพระองค์ทรงเพศเปนภิกขุ ดุจหนึ่งพระมหาเถรได้ ๖๐ พรรษาในขณะนั้น จึงว่าที่เอหิภิกขุเปนอัศจรรย์ดังนี้ เฉพาะได้ด้วยปรารถนา ซึ่งพระบรมโพธิสัตว์เจ้าสร้างพระบารมีมิได้ปรารถนาอินทรพรหมบรมจักร ปราถนาแต่พระโพธิญาณ แลพระองค์ได้เปนทั้งอินทรพรหมบรมจักรอันบมิพักปรารถนาก็ดี เมื่อพระองค์เสด็จโดยวิถีมรรคาทางพระโพธิญาณแล้ว ก็ย่อมได้เสวยภิรมย์ชมสรรพสมบัติอินทรพรหมบรมจักรทุกประการ ด้วยเปนวิสัยหน่อพุทธางกูรบริบูรณ์ไปด้วยพระบารมีมากสุดที่จะพรรณนา อันจะ

เอาวิสัยสาวกมาเปรียบด้วยโพธิสัตว์วิสัยนั้นไม่ได้ ไม่ควรอันที่เอหิภิกขุจะได้ตามมรรคากลางทางแห่งพระอริยสาวกเจ้าหามิได้ ต่อเมื่อใดสุดพระชาติ แล้วปรารถนาไว้จึงจะได้ ไม่ปรารถนาก็ไม่ได้ บางพระองค์ได้พระอรหัตแล้ว บาตรไตรจีวรทิพย์สำหรับเอหิภิกขุก็ไม่ได้ ต้องไปเที่ยวแสวงหามาจะบวชก็ไม่ได้จนนิพพานนั้น ทั้งนี้ด้วยกำลังอกุศลกรรมได้ทำไว้จึงมิได้ไตรจีวรจนนิพพาน ดุจหนึ่งพระทารุจีริยะ เดิมเปนคฤหัสถ์นุ่งผ้าเปลือกไม้สำคัญตัวว่าเปนอรหันต์ ครั้นท้าวมหาพรหมผู้เปนสหายมาให้สติ ก็ตกใจได้สมปฤดี จึงมาด้วยกำลังศรัทธาสิ้นมรรคา ๑๒๐ โยชน์ สู่สำนักนิ์สมเด็จพระพุทธเจ้า ได้ฟังพระธรรมเทศนาลุพระอรหัตแล้ว สมเด็จพระพุทธเจ้าเห็นอุปนิไสยไม่ได้ ปรารถนาเปนเอหิภิกขุ จึงไม่บวชให้เปนเอหิภิกขุแล้วตรัสให้ไปแสวงหาผ้า พระทารุจีริยะไปเที่ยวหาผ้าก็ไม่ได้ด้วยผลกรรมโลภเจตนาฆ่าแพศยาเสีย ชิงเอาทรัพย์เครื่องประดับเปนอทินนาทาน แพศยามาเกิดเปนโค ชนพระทารุจีริยะถึงแก่กาลกิริยานิพพานที่กองหยากเยื่อ จึงไม่ได้เอหิภิกขุไตรจีวรผ้าทิพย์แลผ้ามนุษย์จนนิพพาน เพราะผลกรรมดังพรรณนามานี้

แก้ข้อ ๒

ข้อซึ่งสตรีได้ถวายไตรจีวรแล้ว ผลอานิสงส์เมื่อสุดชาติ

จะให้ได้มหาลดาประสาธน์ แลมหาลดาประสาธน์นั้น ปรากฏว่าเฉพาะได้แต่สามนาง ฝ่ายพระมหาปชาบดี แลพระภิกขุนีนอกนั้น แลสตรีทั้งหลายก็มากนักหนา ย่อมมีศรัทธาได้ถวายไตรจีวรแต่ก่อน ไฉนจึงไม่ได้มหาลดาประสาธน์เล่า ข้อนี้อาตมภาพเห็นเปนใหญ่ด้วยปรารถนาแลมิได้ปรารถนา อุปมาดุจหนึ่งที่เอหิภิกขุทรงบาตรไตรจีวรเปนทิพย์นั้น ฝ่ายนางวิสาขา นางมัลลิกา นางธิดาเศรษฐี เมื่อแรกตั้งมูลปณิธานปรารถนานั้นรักใคร่พอใจมหาลดาประสาธน์ จึงตั้งปรารถนาไว้ ครั้นครบบารมีสุดชาติ จึงมีกำลังได้ทรงมหาลดาประสาธน์ ฝ่ายสตรีนอกนั้นถึงมีศรัทธาได้ถวายไตรจีวรไว้มากน้อยเท่าใดไม่ได้ปรารถนาจึงไม่ได้มหาลดาประสาธน์ ได้แต่สมบัติพัศฐานวัตถาลังการสิ่งอื่นไป

แก้ข้อ ๓

แลฝ่ายนางพระภิกขุนี จะได้เอหิภิกขุบรรพชา เอหิ-ภิกขุอุปสมบทในพระศาสนานั้น จะมีอย่างธรรมเนียมในพระศาสนาหามิได้

แก้ข้อ ๔

อนึ่ง ซึ่งว่านางภิกขุนีได้ร้อยพระวัสสาถึงพระอรหัตแล้วต้องไหว้นบเคารพภิกขุบวชใหม่ในวันเดียวนั้น ข้อนี้มีพระ

บาฬีในคัมภีร์ปาจิตติยในคัมภีร์จุลวัคค เปนพระพุทธฎีกาว่า "วสฺสสตุปสมฺปนฺนาย ภิกฺขุนิยา ตทหุปสมฺปนฺนสฺส ภิกฺขุโน อภิวาทนํ ปจฺจุปฏฺฐานํ ฯลฯ กตฺตพฺพํ" อธิบายว่า นางภิกขุนีอันอุปสมบทได้ร้อยพระวัสสา พึงกระทำอภิวาทนกรรม คือนมัสการกราบด้วยปัญจางคประดิษฐไหว้พระภิกขุอันพึงอุปสมบทในวันนั้น อันว่าธรรมสิ่งนี้ชื่อว่าครุธรรมเปนปฐม ควรที่นางภิกขุนีทั้งปวงพึงประพฤติตาม อย่าพึงล่วงตราบเท่าสิ้นชีวิตเปนกำหนด ในคัมภีร์ทุติยสามนต์ว่า ภิกขุนีจะไปพบภิกขุเข้าในที่ใดที่หนึ่ง คือภายในบ้านก็ดี ภายนอกบ้านก็ดี ภายในอารามก็ดี ภายนอกอารามก็ดี จะพบกันในกลางถนนหนทางก็ดี ภิกขุนีนั้นพึงไหว้กราบภิกขุก่อนแล้วจึงควรไป อนึ่ง จะพบเข้าในที่คับคั่งจวนเสด็จพระมหากษัตริย์ ราชบุรุษไล่คนให้ขยายจากทางเสด็จวุ่นวายอยู่ก็ดี อนึ่ง จะพบกันเข้าในเพลาฝนตกต่างคนต่างก็จะเร็วเข้าหาที่ร่มนั้นก็ดี จะพบกันเข้าในที่เปนโคลนเปือกตมก็ดี อนึ่ง จะพบกันในที่ช้างร้ายม้าร้ายเปนต้นไล่ติดตามมา ต่างคนต่างก็จะหนีให้พ้นภัยนั้นก็ดี นางภิกขุนีก็จำไหว้กราบภิกขุก่อนแล้วจึงควรไป แลข้อซึ่งพระพุทธฎีกาตรัสว่าภิกขุนีได้ร้อยพระวัสสา พึงไหว้นบเคารพภิกขุอันบวชใหม่ในวันนั้นก็ดี ให้ภิกขุนีพึงประพฤติตาม อย่าพึงล่วงตราบเท่าสิ้นชีวิตนั้นก็ดี พระพุทธฎีกาทั้งสองข้อนี้เปนทัฬหิกรรม

แน่นแฟ้นมั่นคงนัก เปนนิราวเสสขาดอยู่แต่ระหว่างเดียว สุดแท้แต่บวชเปนภิกขุนี แล้วถึงจะเปนบุฤชนอยู่ก็ดี จะเปนพระอริยเจ้าเปนพระขีณาสพเจ้าก็ดี ก็พึงไหว้ภิกขุอันบวชใหม่ในวันนั้น อนึ่ง ท่านบมิได้ว่าบวชในวันนั้น บวชได้ร้อยพระวัสสาอุตสาหะปรนนิบัติตราบเท่าสิ้นชีวิต ทั้งสามคำนี้แม้นบมิได้ว่าเลย พระพุทธฎีกานี้ก็จะเปนสาวเสส พอจะคลายขึ้นเปนหลายระหว่างได้ อนึ่ง ครุธรรมอันพระพุทธองค์บัญญัตินี้ เปนที่ปรารถนา แลเคารพยำเกรงยิ่งนักแห่งนางภิกขุนี เปรียบดังน้ำอำมฤตรดชำระกายสตรีภาพ อภิเศกสตรีภาพนั้นขึ้นเปนนางภิกขุนีได้เหมือนจตุตถกรรมวาจา ครั้งเมื่อสมเด็จพระปชาบดีทรงบรรพชานั้น พระพุทธองค์เจ้าพระราชทานครุธรรมนี้ให้เปนอุปสมบท สมเด็จพระปชาบดีได้อุปสมบทสมด้วยพระไทยประสงค์แล้ว ทรงพระปรีดาปราโมชยิ่งนัก เปรียบดังได้น้ำอำมฤตมาโสรดสรง ครั้นนานมาสมเด็จพระปชาบดีภิกขุนี ทรงพระปริวิตก คิดเกรงว่า สตรีภาพอันบวชในภายหลังจะนินทาได้ว่าควรฤๅเราบวชก่อนได้หลายพระวัสสาแล้วสิยังมาไหว้ภิกขุอันบวชในครู่เดียวอีกเล่า สมเด็จพระปชาบดีคิดเกรงปรับปวาทดังนี้แล้วจึงเข้าไปกราบทูลขออาราธนาจะให้ครุธรรมนั้นคลายขึ้นว่าขอให้ภิกขุภิกขุนีนมัสการโดยลำดับพระวัสสา พระพุทธองค์เจ้าจะได้อนุญาตหามิได้ ตรัสตระหน่ำซ้ำลงคงเดิมไว้อีกครั้งหนึ่ง

เปนสองครั้งด้วยกันเหตุใด เหตุด้วยครุธรรมนี้เป็นน้ำอำมฤต แลเปนที่เคารพยำเกรงนับถือยิ่งนัก นางภิกขุนีทั้งหลายบมิพึงล่วง อันพระพุทธฎีกาตรัสบัญญัติสิ่งใดแล้ว อันจะล่วงพระพุทธบัญญัติบ้างนั้นแต่ภิกขุภิกขุนีอันเปนบุถุชนนั้นอิก ภิกขุภิกขุนีอันเปนขีณาสพนั้น บมิได้ล่วงเลยเปนอันขาดทีเดียว อาตมภาพทั้งปวงพิจารณาเห็นอธิบายในคัมภีร์ทั้งหลาย คือปาจิตติย-จุลวัคค สามนต สาราตถ ดังนี้แล้ว จึงปฤกษาพร้อมกันว่า นางภิกขุนีขีณาสพก็พึงนมัสการภิกขุอันบวชใหม่ในวันนั้น เหตุว่าภูมิแห่งบุรุษเปนใหญ่มีกำลังคุณมาก เปนที่ตั้งแห่งพระศาสนาให้วัฒนาการจำเริญสืบไปได้ อันภูมิสตรีถึงจะมีบุญญาธิการสักเท่าใด จะได้เปนพระอรหันต์ก็ดี มีกำลังคุณน้อยมิได้เปนที่ตั้งแห่งพระศาสนา เหตุฉะนั้นสมเด็จพระพุทธเจ้าจึงมิได้อนุญาตให้นางภิกขุนีให้โอวาทสั่งสอนแก่ภิกขุ อนุญาตให้ภิกขุให้โอวาทสั่งสอนแก่นางภิกขุนี แลพระองค์อนุญาตบรรพชาอนุญาตอุปสมบทแก่นางภิกขุนีก็ดี สำเร็จด้วยอุภโตสงฆ์ในสำนักนิ์ภิกขุ พระภิกขุจะได้บรรพชาจะได้อุปสมบทสำเร็จในสำนักนิ์นางภิกขุนีหามิได้ แลนางภิกขุนีมิได้เปนที่ตั้งแห่งพระศาสนา อุประมาดังนางโคคาวีทั้งหลายหมื่นหนึ่งก็ดี แสนหนึ่งก็ดี ถ้าหาโคผู้แต่ตัวหนึ่งอยู่บมิได้ นางโคทั้งหลายมิอาจยังขีรธาราโครสแลพืชผลให้บังเกิดสืบไปได้ แลนางโคอาไศรยโค

ผู้จึงมีขีรธาราโครสพืชผล ปรากฏวัฒนาการออกไปสำหรับโลกต่าง ๆ นั้นฉันใด นางภิกขุนีทั้งหลายถึงมีวาศนาบารมีได้มรรคผลธรรมวิเศษประการใดก็ดี ถ้ามิได้อาไศรยภิกขุสงฆ์แล้ว กิจแห่งนางภิกขุนีทั้งปวงมิได้สำเร็จเลย เหตุฉนี้สมเด็จพระพุทธเจ้าจึงบัญญัติสิกขาบทแห่งนางภิกขุนีด้วยครุธรรมไว้เปนกิจวินัยสิกขา ให้นางภิกขุนีไหว้ภิกขุสืบ ๆ มา เหตุกิจในพระวินัยมิได้เอาพระโลกุตตรเปนใหญ่ เอาวินัยสิกขาบทเปนใหญ่ เพราะพระวินัยเปนอายุพระศาสนา ขอถวายพระพรฯ

๑

สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ศรี)

ISBN 974-580-863-6

9 789745 808638